

RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR

SZERKESZTI HEINRICH GUSZTÁV.

1.

12.

A SZÉKELYEK ERDÉLYBEN

ÍRTA

ARANYOS-RÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR,

HEINRICH GUSZTÁV.
BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1897.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

BEVEZETÉS.¹

I.

Aranyos-Kákosi Székely Sándor 1707. szept. 13-án született³ Kaal helységben (Marosszék), hol atyja, Székely István, unitárus pap volt. Anyja Szabédi Szekeres Klára. Czímeres nemes (armális) családból származott. E család

¹ Az *Irodalomtörténeti Közleményekben* (V. évf., 1895) megjelent értekezésnek temesesen javított és bővíttet átdolgozása.

² A költő életének főforrásai (saját följegyzésein kívül): *Erdélyi Unitárius Püspök, Néhai Főtisztelendő Székely Sándor úr Gyászemléke*, írta Gyöngyösi István vargyasi unitárius pap. Kolozsvárt, MDCCCLII, 16. 1., a főpásztor példás életének és áldásos működésének meleg rajza. — Toldy Ferencz, *Magyar Költők Életg.* 1871. II. 246—249. 1., — és különösen Jakab Elek alapos cikke Székely Sándorról: *Figyelő* XIII., 1882. 161—183. és 262—276. 11. — A legmelegebb köszönettel tartozom Kanyaró Ferencz unitárius főgymnasiumi tanár úrnak, aki a kézirati anyag főhasználásában s egyebekben is legnagy». készséggel volt segítésemre.

³ S valószínűen októb. 4-én kereszteltetek meg. Székely András kaali lelkész úr ugyanis értesít Kanyaró Ferenczet 1895 febr. 12-én keltsoraiban: «Régi anyakönyvünk 71. lapján, 1797. évről, ez áll: *Die 4-ta* (talán augusztus, mert a latin szót nem tudom elolvasni) kereszteltetett meg a kitsi fiam Sándor. Székely Paroch. Kalensis.» Természetes, hogy az olvashatatlan szó nem lehet augusztus, hanem valószínűen október.

alapítója Székely Boldizsár, kinek neje Joó Anna volt. Báthori Gábor erdélyi fejedelemnek egy 1610 febr. 10-én Görgény várában kelt oklevele említést tesz Székely Boldizsárnak Aranyos-Bákson és Sinfalván levő birtokáról és primipilusnak mondja őt. Ennek fia, Miklós, nyert 1674 szeptember 1 -én czímeres nemességet, melyre a költő, valamint székely voltára is, mindig büszke volt, bár a tények által nem igazolt túlzás, a mit némely életíróa állít, hogy neve elől sohasem hagyta el nemesi predikátumát.

Sándor, úgy látszik, gondos nevelésben részesült. Atyja (sajátkezüleg írt önéletrajzában) panaszolja is, hogy fiának neveltetése sokba került. Székely István igen műveit, költészett- és zenekedvelő férfiú volt; zenekedvét és hegedűjét költő fiára is hagyta, ki oly kitűnően játszotta e hangszeret, hogy Bécsben műkedvelői magán-concertben Haydn egy miséjének előadásában maga is közreműködhetett. A költőnek egész életén át nagy öröme telt a zenében; nemcsak szívesen játszott a hegedűn és énekelt, hanem egyik-másik unitárius egyházi éneket maga láttá el dalámmal (1. alább) és utóbb Adám nevű fiát is megtanítatta hegedülni.

Székely Sándor 1814-ben, miután az alsó osztályokat Székely-Keresztúron, hol 1808 óta tanult, kitűnően elvégezte, tógás diákként lett Kolozsvárott; 1818-ban és 1819-ben az etimologisták köztanítóságát viselte és 1819 november 6-án kelt iskolai bizonyítványa szerint tantárgyai nagyobb részében kitűnő volt. A következő évben, 1820 július 18-án kelt felsőbb iskolai bizonyítványa szerint, ez évelsnél felében a királyi lyceumban tanult jogi tantárgyakból kitűnő vizsgálatot tett, de a második félévben csak július 13-ig hallgathatta az előadásokat, mert a dicső-szentmártoni zsinat már július 1-én akadémiára megválasz-

totta Székelyt, kinek tehát peregrinálásra kellett indulnia.¹ Ez okból magánvizsgálatot tett, szintén kitűnő sikkerrel.

Az osztrák kormány elzárta ez időben a protestáns ifjaktól a külföldet és így Székely is csak Bécsbe mehetett, hová 1820 deczember 10-én érkezett.² Az ágostai és belvét hitvallásnak cs. k. theologiai tanintézetének albumába 1821 április 3-án³ írta be nevét, mint az ág. hitv. evang. theologiai fakultás rendes hallgatója. A nagy császári szék-város eleven, pezső életével és szokatlan zajával termé-szetesen nagy hatásai volt a félreeső székely helyiségek csendjéhez szokott fogékony ifjúra, a ki «mindamellett úgy képzelt magát, mint egy idegen sziget madara, mely bármilyen szífára kaliczkában van, szírtesz hazája felé fordul énekelni.»⁴ Tanulmányait itt is kitűnő sikkerrel végezte, mire 1821 május 21-én elhagyta Bécset. Az erdélyi unitáriusok fötanácsa már 1822 jan. 21-én kinevezte öt tordai papnak, és Székely ez állomását három nappal jónius 6-án történt hazা érkezte után elfoglalta.⁵ A papi vizsgá-

¹ Azaz be kellett járnia az erdélyi unitárius vallásközösséget, hogy hazájával és hitsorsaival megismérkedjék és ezek öt megismérjék. A hívek és egyházközségek ily alkalommal tehetsé-gük szerint pénzzel is segítették a peregrinált, hogy külföldi egyetemre mehessen. Jakab Elek szerint rendesen ezer forintnál több gyült be ez úton. Székely julius 29-től november 18-áig járta be Erdélyt.

² «Deczember 10-én 9 órakor léptem be legelébb Bécsbe, három egész heti éjjeli nappali jövetelem után», írja 1821 január 30-án Bécsben kelt levelében.

³ Révész Kálmán szerint (*Az unitárius történetírás legújabb remeke*, Debreczen, 1895, 22. 1.) a beiratkozás április 2-án történt.

⁴ Ugyanazon bécsi levelében, 1. e bevezetés végén.

⁵ A *Munkákban* (1. alább) a *Dierniász* másolata után a következő bejegyzés olvasható: «Laktam akkor Bécsbe felérkezvén

latot mint tordai pap a szabédi zsinaton tette le, mire fel-szenteltetett. Az 1823 július 9-én kelt püspöki rendelet vég-leg megerősítette őt hivatalában, miután ez évi július 4-ém a bágyoni zsinat őt a gymnasiumban a *theologia*, görög, német nyelv tanításával is megbízta volt. Itt egy évtizedig működött, 1830 augusztus 22. óta egyúttal mint a gym-nasium igazgatója,¹ mire a nyárád-szent-lászlói zsinat

a Landstrassen Gärtnergassa No 12 im 1. Stock. — 1820 X-bam 10-én vasárnap érkeztem Becsbe, 1822. május 21-én hétfőn indul-tam ki Becsből hazára. Pünkösd szombatján Pesten voltam, első napján is, másodnap jöttünk. 1-a junii Kolozsvárra jöttem 4 óra tájt, 6-ra Tordára, 9-a békösöntékre.

¹ Ez időben Székely 1831 április 24-én a tordai unitárius gymnasium anyakönyvébe, mint az intézet igazgatója, a fennálló szokás szerint, maga sajátkezűleg a következőkben jegyezte be életrajzát: «Született 1797 szept. 13-án délutáni 1 órakor. Atyja Aranyos-Rákosi Székely István, akkor kaali unitárius pap és marosközi esperes-helyettes volt, anyja Szabédi Szekeres Klára. 1808 szept. 1-én ment tanúlni a székelykeresztúri középtanodába, hol hat évig tanult s 1814 szept. 1-én jött ki a kolozsvári főiskolából (Collegium), hol a pliilosophiai és theologiai tudományokat öt év alatt végezte. 1819 november 1-én a kir. Lyceumban a törvényt kezdte tanúum s egy év múlva 1820 november 17-én az unitárius egyház pap- és tanárjelöltté választván: annak költségén külföldi egyetemekre ment honnan 1822 május 21-én indult vissza, jun. 1-én érkezett Kolozsvárra, 6-án Tordára, hová már korábban pappá neveztetvén ki, jun. 9-én be is köszöntött; mint pap 1823 jul. 4-étől fogva, a bágyoni zsinat végzése következtében, a gymnasiumban is tanította a *theologiat*, görög és német nyelvet 1830-ig. Ez évi augusztus 22-én a dombói zsinat addigi tanár Abrudbányai Szabó Sámuel — a 70 éves öreget — a *theologia* tanárául Kolozsvárra rendelte áthelyeztetni, helyébe őt a gymnasium igazgató tanárának választotta, de ő e mellett a papságot is folytatta 1831 április 24-ig. Két neje volt, az első nemes Csipkés Erzsébet, Csipkés Albert leánya, kivel három évet élt, a második Nagy Rozália. Dominus Protector meus» (Ez volt a jelzava.) A latin eredetiből e magyar fordításban közli Jakab Elek, id. h. 167. 1.

1832 augusztus 23-án a történelem és hittan tanárává Kolozsvárra helyezte át, hol azután szept. 1 -je óta a hittant, valamint a héber és görög nyelvet tanította. A következő évben az iirmösi zsinat Székelyt Molnos Dávid egyházi főjegyző mellé segéddé nevezte ki, 1836-ban pedig igazgató tanár lett és az maradt 1838-ig. Ez időben földrajzot, időszámítástant, egyetemes és hazai történelmet tanított. A tordai zsinat 1838 augusztus 22-én egyházi rendes főjegyzővé, 1843 október 9-én, Székely Miklós püspök elhúnytával, püspöki helyettesé, 1845 aug. 24-én pedig a homoród-almási zsinat püspökké választotta meg.

Székely meghalt 1854 jan. 27-én püspöki körútja alkalmával Maros-Szentkirályon. Sírja Kolozsvárt az úgynevezett Demeter-kertben van.

Olajfestésű arczképe (fiának rajza után?) megvan az unitárius képviselő-tanács tanácstermében, kisebbszerü arczképe (könyomat, Símén Domokos rajza után) megjelent Stein János kiadásában (Unitárius püspökök arczképcsarnoka). Ugyanezt kicsinyítve kiadta Borbény György az eposz kiadásának mellékleteként. Kolozsvárt és Tordán kegyelettelőrzik emlékét; Kaalban, szülőfalujában, már alig emlékeznek reá. Szülőházát lebontották és újra építették.¹

Három neje volt: Aranyos-Rákosi Csipkés Erzsébet, kivel három évig (1823—26.) élt; — Köpeczi Nagy Rozália, kit 1828-ban vett nőül és ki 1835-ben halt meg; — Hincs Zsuzsánna, kivel nyolcz hónappal második nejének halála után Kolozsvárt kelt össze és a ki csak 1895 decz. 16-án húnyt el életének 85-ik, özvegységének 43-ik évében. Adám nevű fia (szül. 1840.), Kolozsvár városának szenvédélyes régiségbúvár levéltárosa, mint magánzó 1892-ben halt meg.

¹ Kanyaró Ferencz szíves közlése.

II.

Székely Sándorral, Toldy állítása (id. h. 247. 1.) és a költőnek saját nyilatkozata (1. Döbrentei Gáborhoz írt epistoláját) szerint is, a magyar költészettel Döbrentei Gábor kedveltette meg. Költsői művei a lyra és az epika körébe esnek. Amazok a régiebbek: első dalai és ódái 1814-ből, tehát 17 éves korából valók;¹ az utolsókat valószínűen 1820-ban írta. egy-kettőt talán 1827-ben. E két évtizedben, 1830-ig, epikai alkotásokkal is foglalkozik; 1831 óta csak egyházi énekeket ír és tanári működésének igényeihez képest történeti műveket részint fordít, részint átdolgoz, közben néhány értekezéssel megpróbálkozva az önállóbb tudományos kutatás terén is.

Művei részint nyomtatásban, részint kéziratban maradtak reánk.

Lássuk először lyrai költeményeit.

Ezek közül a költő életében tudommal minden össze csupán a következő öt jelent meg nyomtatásban:

1. *Az Ember*, Erdélyi Múzeum 1816. V. füzet, 138—141. 1. (a *Munkákban* is).

2. *Döbrentei Gáborhoz* epistola, Hébe, 1823.62—64. 1., hol keletkezése 1818-ra van téve.² E költeménynek Székely Sándorra legjellemzőbb részlete:

S Te, oh, Hazám hívérzelmű szülőt je!

Utat mutattál a szabad menésre.

¹ Toldy Ferencz (id. h. 247. 1.) tehát téved, midőn azt álítja, hogy Székelynek, Döbrenteihez intézett epistoláján kívül, «első kísérletei közül nem bírunk semmit».

² Ez epistola aligha azonos Székelynek azon költeményével, melyet Kazinczy Ferencz említi *Töredékek* ez. gyűjteményében: «Székely Sándor kolozsvári unitárius deák szonettje 1817-ből tu-

A hív Nagyoknak szívét feltüzelted,
 Es bonni lantot nyújtál Itjainknak,
 S óhajtva inted öket zengeni.
 Felvonja húrját már a Lantverő,
 S szokatlan Ének zengedez körűle.
 Almélja büszke Ifjait a Koros,
 A szébb Jövendő képén elmerülve.
 Példádra ébredt bennem is hevem.
 Láttam ragyogni éltető sugárod
 És lángba lobbant keblem gerjedelme.

3. *Vinvela halóidra*, szonett 1821-ből, Hébe, 1825.
 221. lap.

4. *Kisfaludy Sándorhoz*, Magyar Kurír, 1822. III. sz.

24. 1. Közli Jakab Elek is (id. h.), még pedig szerinte, kétésgötelenül valamely tévedés vagy sajtóhiba alapján, «a Magyar Kurír egy elzüllött 356. lapjáról». Kisfaludy Sándor nagy befolyást gyakorolt Székely későbbi epikájára; azért közlöm az egész költeményt:¹

Téged látni napkeletről
 Merengeni nyúgotig,
 És zengeni hév delekről
 Éj szaki jég-sarkakig:
 Ha lelked nagy erejében
 Teremtni kezd méjj egében,
 S teremtésít egyedül
 Végzi, nyugszik és örül.

lajdon kezével aláírva ily cím alatt: Székely Sándor Döbrentei Gáborhoz». Egy szonetet csak nem lehet ily hosszú epistolával összcserélni; a különböző kelet is két önálló költeményre mutat.

¹ Megjegyzem, hogy Jakab Elek módosította, javítgatta (esetleg nem elég pontosan másolta) Székely Sándor költeményeit, melyeket többször idézett becses tanulmányában lenyomatott. Saját közléseim és idézeteim természetesen híven adják a költő szöveget, csupán lényegtelen, a kiejtést nem módosító helyesírási bogarak mellőzésével.

Aurorától halottam én.
 Egy halandó kérdeze:
 Van-e Himfy honnyod egén?
 És Auróra könnyeze.
 Az Istenek lehajlának
 És Himfyre hallgatának,
 S góncsolák a Teremtöt,
 Hogy Magyarnak adta ót.

Voltam Hazám mezejében,
 Szép Nemzetem együtt volt.
 A Nemes Nép közepében
 Méjj csendben Himfy lantolt,
 Pap sietett oltárára;
 Vitész szaladt véd falára;
 Az anya-szív lángot vét,
 És bíztatja gyermekét.

Forrott a Nép, — minden égé,
 Meggyúladott egy Haza.
 A Férfi ölén Felesége
 Eltanult Dalt hangozza;
 Végzi s újra ellantolá,
 S Kedvesére rácsókolá.
 Ez — Ellenje nem vala,
 Karddal ködöt vagdala.

Ölébe dült Lánykájának
 Az Ifjú és lelkesült,
 Mint Júba Oroszlánjának
 Keble buzgott és feszült. —
 Öszöregek könnyezének
 Östetteket regéiének, —
 A gi⁷enge kéz reszkete
 S Kardját sírva tette le.

A Te lelked Nemzetemé,
 Szép Nemzetem lelkedé.
 A Lant bája Hunn-földemé.
 Te Istené s Hölgyledé.

Tartsd meg Isten Himfy földjét,
 Lantos Himfyt és hív Hölgyét,
 A Nemzetet s törvényét,
 És királya szent fényét.

5. *Gróf Bánffy Györgyhöz*. Magyar Kurír, 1822.
 VI. sz., 48. 1. e bevezetéssel: «Erdélynek Bécsben nagy számmal lévő fijadi közönségesen elérzékenyedve hallották azon szomorú tudósítást, mely szerént a szélesen kitérjedt Monarkhiában Fő-Kormányozói Méltóságban lévők közt, nagyérdemű Nesztor, Erdélyi Királyi Gubernátor *Lossonczi Gróf Bánffy György* Úr Ő Excellenciája közhasznú élete véletlenül érkezett súlyos nyavalaya által veszedelmezeti. A milyen méltó volt az ebbéli fájdalom, éppen oly nagy örööm töltötte el közönségesen a szíveket, hivatalos tudósításból is értvén, Ő Excellenciájának jobbanlédit. Hazánk javáért, Nemzetünk dicsőségiért, nyújt-sák is az Egek ezen jó Atyanak becses életét! Mely szíves óhajtást egyik igen érdemes nemzeti tag következendő rendekben fejez ki:

Mint régen Ammon őr-jegenyéje az
 Isten jelen nem létiben a liget
 Szent háza mellett szélvészkekkel
 Perlekedett s rebegének a fák; —»

stb. még kilencz versszak, melyek közül mint kiválóan jellemzőt, csupán a 4-diket közlöm még:

Eként riadt, és reszkete Nemzetem
 Irtóztatá benn a szomorú lakót
 Nagy holtod, oh nagy Bánffy, jó s bölcs
 Aureliussza nemes Hazámnak.

Kéziratban maradtak ¹ és a kolozsvári unitárius fő-

¹ Valószínű, hogy e „kéziratban maradt” költemények közül több szintén megjelent nyomtatásban, még Székely életében, erdélyi

iskolai könyvtár birtokában levő negyedrétű kötetben igen gyarló másolatban össze vannak írva:

1. 1814-ik Esztendőben nevezetes Győzedelem után a szövetséges seregeknek a Frantziákkal kötött örvendetes Frigy - Kötéseket tapsoló Kalliope. Hat versszak. Aláírva: Alexander Székely dimidii anni Phylologus diebus Septembris — Mutatványul közlöm első versszakát:

Cyntliuson Titán örömét ki lölte,
Brimo lábához saruit kötötte,
Gargafe szentelt mezejét kerüli,²
Innepít üli.

2. J. B. f. Emléke. 1814. 3-a Januaris. — Nyolcz alkaeuszi versszak.

3. Akontius Cydippéhez. (Ovidius Heroidáiból). — Distichonok. 1816. decembris 28. — Bekezdése:

El ne riadj levelemre! nem esküszel újra meg itten.
Egyszer elég hitted nékem igérni magad.
Olvasd el, s bágadt Tested fájdalma oszoljon,
Mely ha gyötör téged, tör, gyötör engemet is.
Mit pirosl ortzád! mert³ gondolom újra, miképpen
A Templomba minap, vérbe borúivá vagyon,
Öszvekelést, eskütt Frigyet, nem vétket óhajtok,
Egyik, mint Félij, nem buja szeméremlő.

vagy magyarországi lapokban vagy almanachokban, eshetőleg a szerzőnek neve nélkül. De ez irányban folytatott kutatásaim (részben a korabeli folyóiratok hozzáférhetetlensége miatt is) nem vezettek eredményre.

¹ E kötet hátlapján: *Székely Sándor Munkái. — E kötetet mindig Munkák címmel idézem.*

² «Gargafe vagy Gargasze Brimonnak vagy más névén Dianának szentelt mulató hely.» (Székely jegyzete. A költő a többi versszakokban is bőven alkalmazott mythologai képeket és neveket szintén magyarázgatja ily jegyzetekben, talán Gyöngyössi János példájára.)

³ Kétségtelenül *mely* olvasandó.

4. Az igaz Nemesség. 1816.22-a Decembris. — Hexameterek.

«Külömb nemű magyar versek, készügettem —816. esztendőben» czímfelirattal következnek:

5. I. Oda. A tél Közli Jakab Elek, id. h. 176. 1.
6. II. Oda. A tavasz. Közli ugyanaz, u. o. 177. 1.
7. III. Oda. A jó hazafi. Hat sor.
8. IV. Oda. Az ártatlanhoz. Hat sapphói versszak.
9. V. Oda. A magyar vitéz. Négy alkaeuszi verszak.
10. VI. Oda. Az Isten. Közli Jakab Elek, id. h. 177. L
11. VII. Oda. A szerető. Három alkaeuszi versszak.
12. VIII. Oda. Pax cum Gallis. Öt latin alkaeuszi versszak. Az első:

Jam nostra plaudit Dacia et explicat
Frontem serenam. Sic maris aequora
Cadente vento conquiescunt,
Tale nitet sine nube coelum.

Közvetlenül utána ugyanez magyarul: A béke czímmel. Ebből az első versszak:

Órvendez Erdély, fellegeit veri
Bús homlokáról; így nevet Otczeán
Eol dühétől csendedesedve
így mosolyog kiderülve Duusz (Deus?).

13. IX. Oda. Az ősz-kor. Három versszak.
14. X. Oda. A poésis. Distichonok.
15. XI. Oda. A magyarokhoz. Közli Jakab E., id.h.
165. 1. Székely irányára és felfogására jellemző e hosszú költemény befejezése:

Küldjétek, öli Magyarok! hős éneklőket a bűzhödt
 Várna s Rigómezejére, szedessétek ki vezértek
 Csonjtait, országoknak örök vesztét e megesküdt
 Ellenségeitek gyűlölt honából — örökkel
 Voltak Akhilleseink, soha sem zengették Homérink,
 Hőseiket le veretve hagyák s vérekbe' felejtve
 Éneklő nélkül siíták el kardos atyáink!
 Töltsétek vedrekbe vezéreiteknek eloszlott
 Hamvait és elegyítve keserveitekkel utóbbi
 Őseitek leikébe csepgettessétek örökkel
 Emlékül, — valameddig egék, leendenek ők is.
 Ok értünk megvívtak, ők alkottak először
 Talpkövet országunknak, övék a spártai hívség,
 Mely meghalni tanúit, hogy örökjeit élni tanítná,
 Isteni árnyainak dölvén hűvébe pihenni
 A kertnek, melyet gondos kertésze falakkal
 Környezvén, tapodó vadtól nem félti világít.
 Olt, öntöz, gyomlál asszút s újabbakat ültet,
 S víg vendégeit idvezítő illattal előnti,
 Isteni honyunknak, melyet pánczélos atyáink
 Alkottak számunkra, szelíd csendébe' riasztó
 Dob s idegen Dúló nélkül békével elélni
 Csendeds időnk korait, — mely Isten óhajtana többet?

Igazat adok Jakab Eleknek, midőn (id. h. 167. 1.) azt találja, hogy «e szellem vezeti *Zalán futása* írójának költői lelkét»; de további megjegyzése még bizonyításra szórúi, hogy t. i. e költemény, «a mint különösen (Székelynek) Toldyval folytatott levelezései mutatják (?), aligha kortársai előtt ismeretlenül rejlett az író asztalan; be volt hihetően küldve bírálatra, s bár nem jelent meg, ismerve lehetett az akkor tudósok által és hatást gyakorolhatott a rokon költői műfajban dolgozókra.»

16. XII. *Oda. A tudóshoz.* Közli Jakab Elek, id. h. 178. 1.

17. XIII. *Oda. A patak.* Nyolcz rímes versszak.
 Az első:

Tsendes patak! habjaidba
 Képzem étem babjait,
 Tajtékozó zajjaidba
 Látom sorsom zajjait,
 Csörgésedből hallgatom ki
 A bús szív sérelmeit,
 Habjaidból olvasom ki
 Epedő keserveit.

18. Az élet boldogsága. Tizenhárom rímes versszak, a kor ízlése szerint tele tömve mythologiával. Az első:

Mit mívelsz, Sylván, e kies berekbe,
 A mikor Ceres a heves berekbe
 Izzadox, fáradt keze jár a sarlón
 S ömled a tarlón.

Az utolsó két versszak tartalmazza a költemény alap-gondolatát:

Ti pedig, gyilkos viadalmi Sántzok!
 Vérmezők, Mavors hevítette lántczok!
 Bontsatok sátort! Sokat áldozott már
 A magyar oltár.

Mennyetek! Távozzatok lonykelyünkről,
 Bontsatok sátort 1 ti! ti! környeinkről!
 Jöjj el, áldott Csend! kebelünkbe zárunk,
 Jöjj ide, — várunk!

19. Pan és a juhász. Hét sapphoi versszak- Közli Jakab Elek, id. h. 17G. 1.

20. Pásztori rövid versezet. Hat lábú Deákos versek. Lycidas. Hexameterek. Bekezdése:

Enged a dér, a mord Boreas fuvalmai szűnnek,
 Játszva lebeng Zephir, Palesz puha szőnyege fedzi
 A zöld oldalokat, laurus koszorúzta Citliaeront.
 Kárpitos ablakain Phoebus mosolyogva tekintget,
 Flora nevet, Zöldeny Cloris felvette palástját stb.

21. Halotti ének. Két rímes versszak:

Partot ért sorsomnak sajkája,
Omladok a semmiségbe.
Semmisít a halál órája,
Már térek a mord renyheségebe.
Semmisítök, romló testem
Szerént sírba estem.

Ím a gyászos végzetek fonttja
A senyvedő testiségbe
Sárházunkat egyaránt rontja
És terít a bús semmiségbe,
Úgy van, de telkemre nézve
Laurus van intézve.

22. A poesis és a poéta. Distichonok. A görög és római költők dicsőítése után áttér a költő a hazaiakra. Közlöm ez utóbbi részletet, mely egyúttal a költemény vége, mert megismertet Székely mintáinak egy részével:

Hát te, magyar tűz lelkesítette Thalia, avulsz-e?
A mohos éveknek súlyos igája miatt?
A Feledékenység mély zűrzavarába merűlsz-e?
Nem, soha! nem! miglen tart Heliconi tüzed,
    Nem valamig tüzel isteni tűz hevítette *Barotzid*,
    Délre jutott egeden míg *Szabó* fénye ragyog.
Nem borul éjbe napod, míg *Gyöngyösi* festi Keményét
    Virgil ecsettyével — nem borul éjbe napod.
Míg harczol *Dugonits* vagy bájoló *Berzsenyi* lantja
    Orphét játsz a magyar *Rumpla* virányi felett.
Berkeid ömlednek, míg *Linusi Dayka Kazintzit*
    Tiszeli, tartja karon víg ölelési között.
Méltósan! zöldelsz Magyar *Aoniának* határa,
    Dísz körek, ujj ernyők, szűz *Helikoni* mezők.

Bölcs Apoll! Parnass hevesítő Napja!
Fénytelen pennám Helikoni fájj át,
Melly tsekély ámbár, de Minerva szülte,
    Néked ajánlom.

23. *Tiszt. Professor Sylvester György úr békösztönésére készítetett Enekecske.* Két tizenkét soros rímes versszak.

24. *A szerencse állhatatlanság a.* Tizennyolc párosan rímelő sor. Közli Jakab Elek, id. h., 176. 1.

25. *A hazafi.* Közli ugyanaz, id. h. 178.1.

26. *A patak (1817).* Közli ugyanaz, u. o. 181. 1.

27. *A szerencse (1817).* Öt sapphói versszak.

28. *Anxetas vitae.* Öt latin alkaeuszi versszak.

/

29. *A mezei csend. (Poétai andalgás. Április 1818.)* Közli Jakab Elek, id. b. 179.1. (Készen igen elütő szöveg.)

30. *Az én kívánságom.* Huszonkét anakreoni rímetlen sor.¹

31. *A rény mivolta.* Hárrom sapphói versszak.

32. *Az elnyomott rény.* Két sapphói versszak.

33. *Az ártatlan.* Öt sapphói versszak.

34. *A magahittség.* Öt sapphói versszak. Az első:

Kit nem a belfény tüzel és világít,
Bár mutatkozzék felemelt hellyekről,

Nem ragyog méltó neve, tsak piroslik
Léha világa.

35. *Egy 80 esztendős földmives utolsó szava.* (1820.) Közli Jakab Elek, id. h. 183. 1.

Végül közli Jakab Elek (id. h.) még a következő darabokat, melyek nem foglaltatnak a *Munkákb&n*:

36—38. *Szonettek 1818-ból²:*

¹ Itt következik egy rövid prózai elmélkedés az ifjúságról e kelettel: 19-a Mart. 1820. estve Naphaladtán, — s a következő lapon: Himfynék némely daljai czímmel 23 oly Himfy-dalnak bekezdő sorai, melyek Székelynek legjobban tetszettek.

² Székelynek 1817-ben Döbrenteihéz írt szonettje (1. fönt 8. 1. 2. jegyz.) nem maradt reánk.

a) Kazinczy Ferenczhez (Kazinczynak ily feliratú gyűjteményéből: „Versek hozzáma’ Kazinczy sajátkezüleg írta rá: „Aranyos-Kákosi Székely Sándor, unitárius deák, most tordai prédikátor⁴).

b) A bálványozó szerelem. Sonett. (Székelynek 1827 november 6-án Toldy Ferenczhez írt levele mellett.)

c) Nádasdy Tamás Buda várához (várában?)

39. Emlékkönyvbe. Ponori Thewrewk Józsefnek. Kolozsvárott 1819-ben.

M. Az új Abelárd. (Székelynek 1827 november 6-án Toldy Ferenczhez írt levele mellett.)

Ezek Székely Sándor összes lyrai költeményei, melyekről tudomást szerezhettem. Valószínű, hogy a korabeli almanachokban még több dala vagy ódája van, de neve nélkül, s így ezeknek kimutatása eddigelé legyőzhetetlen akadályokkal járt. Megjegyzem még, hogy Székelynek az Unitárius Énekeskönyv reformjában (1837.) is döntő része volt. Toldy Ferencznek, úgy látszik, találó ítélete szerint (id. h. 248. 1.) az énekes könyvet gyökeresen átalakította: sok szép régi éneket kihagyva, újakat dolgoztatva s az egészet máskép rendezve, mi által az becsben aligha nyert⁴. E munkássága szakértő oldalról szintén megérdemelné a behatóbb vizsgálatot, melynek alapjául szolgálhat Székelynek sajátkezű írásában fönmaradt, 1838 jul. 19-én kelt és a „Kereszt. Magvetőben” (XXII., 1887, 385. 1.) kiadott ily című jelentése: *Rövid értekezés az 1837-ben kiadatott Énekes Könyvről* A szerző elmondja e, sajnos, csonkán reánk maradt érdekes oklevélben, hogy az 1747-ben és 1777-ben nyomtatott Énekes Könyv „megavulpán”, az unit. főconsistorium 1827 tájátt szükségesnek találta egy új énekes könyv szerkesztését és kiadását; de csak 1833-ban fogtak hozzá a munkához, mikor Székely az ügyet maga vette kezébe. Most egy ki-

küldött bizottság megalapította a „meg- vagy kimaradandó énekeket, mire amazokat jobbítás végett‘ kiosztották magok között, de új énekeket is szereztek. Székely érdeme, hogy az énekeket versalakban szedette és hogy kótákat készítetett föléjük, a mi azelőttcsak az írott gradualokban volt meg. Ugyané jelentésében fölsorolja Székely az egyes énekeket s mindegyiknek megnevezi szerzőjét, — de, sajnos, e jegyzék csonka; az első 114 lapnak tartalmát fél tüntető jegyzék elveszett. A 115—182. lapokon foglalt énekek közül a szerző saját nyilatkozata szerint Székely Sándoréi a következők:¹

41. *Csudalandók Úr Isten.* (Énekes Könyv. 117. 1.).
42. *Bölcs teremtő szent Úr Isten.* (É. K. 120. 1.), — ,más nem volt‘, teszi hozzá Székely.
43. *Kegyes és szívemelő* (É. K. 122. 1.), — ,nem vala más jobb‘ megjegyzéssel.
44. *Szent vagy Isten szent vagy* (É. K. 127. 1.), — ,a melódiaja is‘ Székelyé.
45. *Szeret, imád, magasztal* (É. K. 130. 1.).
46. *Menjetek el békességgel* (É. K. 137. 1.), — »régiből igazítám a mint lehete, rímre‘ megjegyzéssel.
47. *Haladásban vigságban* (É. K. 140. 1.), 1827-ből.
48. *Az Istant imádjuk* (É. K. 144. 1.), ,más szebb nem volt‘.
49. *Az öldöklő fegyver s pusztító ínség* (É. K. 149. 1.) 1827-ből.
50. *Igazlátó szent Úr Isten* (É. K. 151.1.), — »régiből igazítám‘.
51. *Te vagy Isten a szeretet* (É. K. 161. 1.).

¹ Sok dalnál e megjegyzés: „régiből igazítva.“ Ezeket nem vettem figyelembe, mert nem valószínű, hogy Székely volt az „igazítójuk“.

52. *Szálljon áldás rád az Égből* (É. K. 163.1.), — ,a Gubernium még 1836-ban kinyomtatta volt, megvan a Reformátusoknak is.⁴

53. *Országol az Isten felettünk* (É. K. 166. L).

54. *Határt rendelt az Úr Isten* (É.K. 167.1.), — ,Ferencz Császár halálakor készítette 1835.⁵

55. *Szent Istenem tekints reám* (É. K. 173. 1.), — ,Glatz könyörgéssei közül igazítva felvettetem⁶.

56. *Légyen béke áldott Isten* (É. K. 180. 1.).

57. *Dicsősség Istennek* (É. K. 181.1.)

,Sokan kívánának tökélletesebb gyűjteményt‘, — mondj a Székely e „Rövid értekezés‘ végén, — , de kevesen adánnak munkákat s még kevesebben segítőnek egyebekben is, A jövő kor igazítta ezt a második kiadáskor, alkalmazza a nevekedő Litteraturához; vagy adja Isten, hogy ennél sokkal tökélletesbet készíthessen, s virágozzék szent val-lásunk mindaddig, míg Magyar és Székely nép létez Erdélyben. — írtam ezt a maradék értesítésül¹.

¹ Unitárius körökből csupán a következő ítéletet ismerem Székely Sándornak az *Unitárius Énekeskönyv* reformjában kifejtett munkásságáról, — a mely ítélethez azonban, tudtommal, az egy ház tekintélyes vezérférfini nem csatlakoznak teljes számmal. Az *Unitárius Közlöny* (szerkeszik dr. Brassai Sámuel és Boros György) f. é. 2. számában (Kolozsvár, 1895. VIII. köt. 18. 1.) Boros György következőleg nyilatkozik: Székely Sándor «1837-ben teljesen újra szerkesztette, 63 új darabbal (?) megtoldotta az unitárius énekeskönyvet. Az újak legnagyobb része (tizet-tizenkettőt kivéve) saját eredeti szerzeménye, a többi saját költői lelkének a képmása, mert a dicséret között alig (van) egy-kettő, a melyet vijra ne öntött volna. Ezek őrzik nevét az unitárius egyházban.

,Szent színed előtt állunk‘, ,Felségesek műveid‘, ,Csodálandó nagy Isten‘, ,Miatyánk‘, ,Világok teremtője‘, ,Dicsőítünk és tisztelünk‘, ,Örök Isten, kinek esztendők nincsenek létedben, ,Csudálandók úr Isten számtalan műveid‘, ,Bölcs teremtő, szent úr Isten‘, Szeret, imád, magasztal, értelmünk, érzetünk‘. Énekes könyvünk

Toldy Ferencz 1827 október 10-én kérdést intézett költőnkhöz, hogy mik passiói? minő írókat szeret és olvas gyönyörrel? Székely e levére még azon évi november 6-án felelt: «Mit írjak gyönyörködtetőbb könyveimről és ural-kodó passióimról?..... Homért és Virgilt mások felett szeretem, különbén pedig minden nemzet epikusait. Az eposzi kürtöt adta nekem inkább a természet, de a szelíd lanttól sem fosztott meg.»

Székelynek igaza van epikai erejének hangsúlyozásával, de már lyrai tehetségét bizonyára, bár elég szerényen nyilatkozik, egy kissé túlbecsüli, mert a természet csak ugyan megfosztotta a »szelíd lanttól«, — ha t. i. eltekintünk egyházi dalaitól, melyek e költői faj sikerültebb termékei közé tartoznak, de hagyományos tartalmuknál s alakjuknál fogva mégis bajosan szolgálhatnak biztos alapúi, midőn szerzőjük lyrai erejének megállapításáról van szó. Székely — ebben talán nem tévedek — nem lyrai tehetség. Dalaiban semmi természetesség és közvetetlenség, ódáiban semmi erő és fenség, elégiái költeményeiben semmi mélység és hangulat. A lyrában ő tisztán utánzó, főleg Horatiusnak, utóbb Berzsenyinek csekély hivatott-ságú utánzója, de fölismerhető Klopstock és Kisfaludy

legjobb darabjai ezek, melyeken az elme elmereng s a szív érzelme Istenhez emelkedik. A Székely Sándor énekei és átdolgozásai sokkal tüzetesebb tanulmányra érdemesek, mint a mekkorát mi ide felvehetnénk. Meg kell elégednünk azzal a kijelentéssel, hogy úgy költői formában, mint eszmei tartalomban rendkívül felette áll a Sz. S. énekeskönyve összes (öt) elődjének; dogmai kifejezései tiszttelabbak és a modern unitarismus felé hajlók, ámbár sok olyan elem maradt a régi énekekben, a melyeken csak a legújabb kiadás tudott lényegesen javítani. A Székely S. befolyása határozott nyeresége volt az énekeskönyvnek, de — nézetünk szerint — igen kedvezett a rationalismusnak a lyrai hangulat hátrányára, a mit nem is lehet rossz néven venni a magyar epos költőjétől.»

Sándor hatása is.¹ Egymás mellé rakja a mintáiból vett képzeteket és képeket, de sehol egyéni jelleget nem kölcsönöz költeményeinek. Jellemző, hogy igazi szerelmi dala nincsen, — pedig ilyenek szerzésében theologus és papi jellege egymaga nem akadályozhatta; költeményei legnagyobb részt annak a félíg tanító, félíg reflektáló iránynak halvány termékei, mely a múlt század végén és jelen századunk első tizedeiben annyi nagy hangú, költöietlen, hideg és üres verselménnyel árasztotta el a magyar irodalmat. Nagyon is természetes, hogy Kisfaludy Károly nem vette be Székely lyrai költeményeit *Aurorájába*, mert e költemények egy letűnt kornak és túlhaladott ízlésnek voltak épen nem kimagasló termékei. Es kölönk e darabjaiban az alakra és nyelvre sem fordított kellő gondot: verselése általában igen gyenge, nyelve majd köznapi, majd dagályos. Nagyon gyorsan dolgozott (pl. a *Vienniász* huszonöt énekét két-három hónap alatt írta!) és, úgy látszik, nem tartotta szükségesnek, hogy a hevenyében papírra dobott verseket és versszakokat gondosan revidálja és javítgassa. A lelkes hazafi, a gondolkodó fő, a nemesen dobogó szív sokszor szólalnak meg lyrai költeményeiben is, — de hiányzik a magasabb röptű képzelet,

¹ Érdekes e tekintetben a költő fiának Jakab Elekhez intézett levele, melyből ez (id. b. 175. 1.) a következő részletet közli: «Néhai idvezült édes atyámnak kedvencz könyvei voltak Homér pergamentbe kötve, Horatius és egy elavult Virgil, továbbá Klopstock Messiása, Berzsenyi versei stb. Ezeket annyira féltette, hogy mikor mint tudnivágó kis gyermek, kinek a rajzhoz nagy kedvem volt, könyvtárában képeket kutattam, mindig figyelmeztetettem, hogy ezen drága könyveihez ne nyúljak. Azokból egész helyeket mondott el nekem magyarul s szépségükre, szímemre mély hatást gyakorló magyarázatokkal figyelmeztettem.» — Klopstock hatása különben Székely epikai dolgozataiban is felismerhető, legfeltűnőbben a *Mohács* címűben (l. alább).

a költői hang és hangulat, a tartalmi és alaki befejezettség. A magyar lyra történetében nem követelhet magának helyet Székely Sándor, legfeljebb mint korának hangulatait vagy irányait jellemző egyéniség; — annál kiválóbb helyet foglal el a hazai epika fejlődésében, mert „az eposzi kürtöt” csakugyan megadta neki a természet.

III.

Székely igen termékeny volt az epika terén, de csak kevés műve jelent meg nyomtatásban: epikai munkáinak legalább fele vagy elveszett vagy ma is lappang. A költőnek következő epikai dolgozatairól van tudomásom:

1. *A kenyérmezői harcz*. Hős költemény öt énekben. „Próza 1817. Egy ének kész”, írja Toldynak első levelében. E műnek semmi nyoma. E költeményre céloz Székely a „Mohács” bekezdésében. L. alább.

2. *Luiziade*. Fordítás (Camoensből) 1818-ból. Első énekét késznek mondja, de ez is elveszett.

3. *Vienniász* XXV énekben, 1821-ből, alkaeaszi versszakokban, mely saját szavai szerint „jobbítást vár”, azaz: nem sajtókész. Ennek egy éneke (a XIY-ik) részben javítva, illetve módosítva, *Rege Becs ostroma idejében 1603.* címmel megjelent a *Hébe* 1824-iki évfolyamában, 57—65. I.¹ E részlet megvan a *Munkákban* is. Ez eposzra céloz Székely a *Mohács* bekezdésében is. L. alább.

Ezt már Toldy Ferencz részben helyesen sejtette, midőn (id. h. 247. 1.) kérdezi: «Vájjon nem ennek (a *Vienniász cz.* eposznak) epitomizált mignonja-e a szövegben felhozott és szintén alkensi versszakokban írt „*Rege Bécs ostromából?*» — még Jakab Elek (id. h. 269. 1.) nem meri a kérdést eldöntení, mert nem férhetett a *llébe* 1824-iki évfolyamához.

A *Vienniász* e XIV. énekének javításait legegyszerűbben föltünteti egy kis mutatvány. Íme ez éneknek első három versszaka

4. A székelyek Erdélyben, hősi költemény három énekben, hexameterekben, 1822-ből. Megjelent a Hébe 1823. évfolyamában. L. alább.

5. Mohács. Hősi költemény négy énekben, hexameterekben, 1824-ben Tordán írva. Megjelent: *Koszom, Szép -literaturai Ajándék a Tudományos Gyűjteményhez*. VIII. 1828.33—55. L, aláírva: *Rákosi Székely Sándor*. —E költeményt említi Székely Toldy Ferenczhez írt első levelében ‚Mohácsiász’ címen, ‚mely egészen kész’ és a szerzőnek ‚mindegy, akárhol és miként jelenjék meg’. A következő levélben értesíti Toldyt, hogy e művét postára adta, az ‚Auróra’ számára, — de Kisfaludy Károly, úgy látszik nem volt megelégedve vele, és Toldy a ‚Koszorúban’ nyomatta ki. — Az eposz bekezdése:

Zenged Múzsa Mohács mezején Magyarok romlását! ¹

A had elintéző szent Isten ítélete rendét,
Mert örök Istenség végzé, nem földi Hatalmas,
Hogy nemzetrontó Szolimán vész eszköze lenne,

a költőnek eredeti kéziratából, — [ ] között a *Jlébehen* megjelent szöveg változataival:

Ejj vau s az elhúnyt Orek alusznak itt

A kőfalon, nem mennydörög a mozsár,

A várharang [jelharang] nem kong, az ádáz

Vérözön, oh [Vérviadal] valahára megszűn [megszűnt]!

A vár oromján méjj köd ereszkedik [ereszkedett].

Ilyen valál, bús éjszaka, énnekem,

Oh annyiszor bús, a midőn itt

Hívem ölén örömiben égtem.

Ez ablakon itt, e komor ablakon

Lan tolva buzgó ke bûre bágyadék,

Midőn az érczkürt felriaszta

Emilemet s viadalra bívá [hívta].

Az eposz kéziratában ez egész ének át van húzva irónnal, a következő megjegyzéssel: ‚EZ kinyomtattatott III. Hébében⁴.

¹ Hexameter spondaikus, mint többször Székelynél.

És Magyarok vétkét büntetné kardja Pogánynak.

Éneklém Nándor vívását s benne Szilágyit,
Kül Mahomed kőfaldöntő nagy tábora vesztét,
Hunyadit Istenként száguldani, sergek omolváu.¹
Zengettem Budavár megvételit; és Kara liarczát.²
Múza miért vontál ekkor gyászfellegeit én rám
És miokért vágyál énekleni Múza Mohácsot!

A kutyacsillagzat melegét hintette mezőnkre,
Hunnia nagy térén gabonák iőhajtva lebegtek;
A pihegő aratók zengésít messze lehordák
Lengedező szellők, mikor a lemenő napon est ve
Orjás árnyékok hosszában, honba siettek,
Vagy mikor a nyíló hajnal súgárza viszoutag,
S békés kunyhóból felkölté menni mezőkre.

Esti homály fedezé Duna, Dráva határtokot ekkor,
A szomorú Hold is gyászolt a földnek alatta,
Fenn az Egek mennyzetje homályba borúívá derengett,
Isszonyodom zengvén, mik lettek most az Egekben!

Lángzó csillagján Budavára felett vad Abaddon
Megjelenék, Árpád hazaföldén, rettenetes Bém,
A seregek szent Istene verte le régen Egekből,
Mert pártos Rém volt, hadat és vét ösztönöző láz.

Ez Abaddon, a ki Klopstock Messiasából származik,³ iszonyú égi látományokban sejteti ,a magyarok vészét⁴ és hazánk ellen ingerli Szolimánt, a ki már »Magyarok földére hozá vallástanan orvait⁴, a mi Buda várában nagy rémületet kelt. Lajos király összehívja ,az ország fegyveres őreit⁴ és kijelenti, hogy a sereghoz indül. Búcsúja ne-

¹ Czélzás a »Kenyérmezői harcra«? De v. ö. alább a „Hatty ú-eposz Hunyadiról· ez. költeményhez írt bevezető sorokat is.

² Czélzás a 11. számú epikai műre.

³ Ez is megbánta, hogy Istenről elszakadt, mint Klopstock Abadonnája. A II. énekben így szól az angyalhoz, kit az Úr ellene küldött:

Lelkem erős most is, nemes és fájljalja veszesztett
Székét, s nem nyugvó bosszút hord harezos Abaddon,
Miglen visszanyerem ragyogó birodalmamot ismét!

jétől; dajkája rossz álmot látott. (II.) Abaddon pestissel is meg akarja semmisíteni hazánkat, de az Isten mást határozott s ,védeni Honnunkat küldött szent Khérubim¹ angyalt²:

,Van gondom népemre, nem engedem elromlását.
 Mostan azért tusakodj a Rémmel s poklokig űzd le,
 S a Sors könyvből láttass nagy ítéletet, ülvén
 Haj doni Hösek előtt, Magyarokra; de veszni ne hagyjad.
 Van gondom népemre, nem engedem elromlását.‘

Az angyal a pokolba üzi a rémet és megszólaltatja kürtjét és ezt

Hallák és érték a Hős nagyok Eliziumban,
 Hétmogorok, kiknek legelébb folyt fegyvereken vér
 Az Haza szerzésben, s indultak az Isteni hangra
 Vissza, Hazájoknak megítélt földére sereggel.

Itt az angyal ,felnyitva terengete mennyei könyvet, Sors-könyvét, melyből a múltat és jövendőt (egészen I. Ferencz királyig, tehát a költő koráig) tudatja a hősökkel. A nemzet mostani bűnei oly nagyok, hogy Isten meg akarja büntetni:

Megítéltetik Isteni célból

Most a visszavonó nemzet, mert tettei méltók!
 Nincs hív engedelem s haza hívség lelke sokakban,
 Pártosokat késztnek s egymást dulakodva veszítik,
 Rossz Atya, rossz magzat, rest polgár és henye Férjek,
 Éltekből józan mértékletet elszoktattak.
 Mit sokat a vétség példátlan elárada rajtok,
 S tar Szolimán által végzé büntetni az Isten.²

¹ *Cherubim* e szónak többes alakja; de Székely a vers kedvéért használja egyes számnak, mire a protestáns bibliafordítások szokott gyakorlata följogosíthatta. Ily értelemben átment a Cherubim alak még a magyar népdalba is.

² E gondolat és felfogás a Zrínyi eposzából származhatók.

Erre visszarepülnek a „felkötö scytha vezérek, Nagy sírást s szomorú hangot hagyván az Egekben⁴. (III.) Lajos Tolnán, a Duna szigetén, Palamedesz pásztor kunyhójába tér, a hol pásztori módon megvendégelik, és segélyért imádkozik a templomban. Szolimán közeleddtére tanácsot tart: bevárják-e a többieket vagy induljanak rögtön a pogány ellen? Tomory ez utóbbit tanácsolja és a király Mohács felé indül. (IV.) A csata. Szolimán győz; a magyarok vezérei elesnek, a király a Krassó patakba fül. De Isten nem engedi, hogy a szultán üldözőbe vegye a keresztényeket. Az eposz végsorai:

A szent fent szárnyolt villámló fény özönében
A Levegőn — nézvén Magyarok gyász földire könyben.
így maradand haj dón, levegőben lengve magossan,
A megítélt földnek végnapján, a mikor Ég föld
Öszveomol s habozó lángok hamvakba takarják.

Könnyen érthető,, miért nem fogadta el Kisfaludy Károly e költeményt *Auróraja* számára. Az eposz főhibája a szerkezet gyarlósága. Abaddon szereplése és a Hétmagorok fölidézése egészen céltalan. Cselekvénynek alig van nyoma, és az alapgondolat, melyet a költő többször ismétel és hangsúlyoz, sehogy sem nyer költői alakot. A Klopstocktól kölcsönzött epikai gépezet (Abadonna, ősök fölidézése, Isten és angyal szereplése, a Sors könyve stb.) indokolatlan és hiábavaló czipraság marad, mert a soványa cselekvényre semminemű befolyással nincsen.

6. A meghódoltatott *Dáczia*, melyet Székely Toldy Ferenczhez írt három levelében (1828 decemb. 1., 1830 január 7. és 1830. márcz. 15.) mint sajtókész munkát említi. Elveszett vagy lappang. Tárgyról sem tudunk semmit, de a következő művel nem lehet azonos, mert ez már 1825-ben jelent meg nyomtatásban, míg a „Meghódoltatott

Dáczia^c kiadásáról 1828-ban és 1830-ban tárgyal a költő Toldyval.

7. *Dierniász*, hősi költemény két énekben, Ossián modorában. Megjelent a *Hébe* 1825-iki kötetében, 347—357. 1. Aláírva: Aranyas-Eákosi Székely Sándor. A *Munkákban* is olvasható e kelettel: *Becs*, 29. xb. 1820.

Székely Sándornak második kísérlete az epika terén. A költőnek gyengébb alkotása; főhiánya a hangulat egyenetlensége. De cselekvénye is jelentéktelen, szerkezetről pedig alig szólhatni. A bekezdés¹ teljesen megfelel az ossiáni stílnak és hangnak: „Honnan jössz elő olly gya-korta, lelkemnek szomorú Muzája! micsoda sivatagokban lakói te? micsoda hegyek barlangjaiban tartózkodói! Rettenetes lessz a te lakhelyed, akárholt, mert te minden szomorú és rettenetes vagy. — Az én lelkem előtt úgy feketéink a bánat, mint az őszi hegyeken a havas barna fellelei.⁴ De nyomban utána kiesik e stílból és hangból, mely, mellesleg megjegyezve, egyáltalában nem igen illik a költemény tartalmához, Árpád dicső győzelméhez, — midőn folytatja: „Dierna, a régi Dáczianak sok ellenségekkel vívó erőssége, egy lapályos halmon feküdt, az Aranyos folyama felett. Környékeit termékeny szőlőhegyek, búza-

¹ A *Munkákban* — „Székelyek letelepedése. Hősi költemény” címmel — a következő sorok olvashatók: „Honnan jön elő nékem oly gyakran a vért és háborúkat szerető Músa! édes nekem vitéz hősek tetteit megzengeni vagy zúgó folyamok partjain az estvély alkonyában vagy erdőkön lengő fák között, midőn a szelek csendesen lebegtetik a gajjokat, vagy illatos virágú mezőken, ha pásztorok és pásztornék gyűlnek öszve, hallgatni az édes éneket. Lelkem örömben dereng; édes nekem, hogy nagy nemzetem van s nagy diadalokat vitt és hogy Élői dicső tetteket hagyta emlékül a gyúlongó unokáknak.” Vajon nem a „Dierniást”, sőt eshetőleg „A székelyek Erdélyben” első, ossiáni szellemű és jellemű kidolgozá-sának maradványa ez a nehány sor?

keresztekkel ékes térségek gazdagították és szépítették — stb. köznapi józan prózában. Dierna királynéja, Yzira, szomorú, mert balsejtelmek bántják: „Éjszaknak Királya, kinek szívetmet, országomat a végzések szerint általjegyzettem, tán elveszett, tán erősebbek karjai közt holt el. Én az éjszaki Király jegyese vagyok, de az éjszaki hős oda van.“ A barlang vezére, Beriosta, „a nagytestű Vlakkok fejedelme“, Zármiz fia, szereti a királynét és üldözi szerelmével, de Yzira várhoja Éjszak királyát. Ez végre megérkezik Árpád személyében, aki legyőzi és megöli előbb az öreg Zármizt, azután magát Beriostát. Árpád gyózdedelemmel voná ki leterített baj társa mejjéből fegyverét, Dierna kapui megnyilának, s gyózdedelemmel köszönté régen óhaj ott Szerelmesét s létévé hitét Dáczia felől a Királynénak. — Ossiáni fordulatok és képek ossiáni költészet és hangulat nélkül. Az alakok merő árnyékok, melyek legkisebb rokonszenvet sem keltenek bennünk; a cselekvény, a mennyiben ilyenről szólhatni, érdektelen; epikai életnek és plastikának semmi nyoma.

Székely valamivel később „A Székelyek Erdélyben“ ez. eposzának harmadik énekében ismételte (a dolog lényegét tekintve) e cselekvényt, csakhogy a székely eposzban nem Árpád, hanem írnak az éjszaki király, Yzira és Beriosta helyébe pedig Alirán és Kaimbár léptek. Mondái alapja e cselekvénynek alig van,¹ de Dierna város tényleg

¹ De Székely azért nem egészben maga költötte. Az elbeszélésnek tényleges elemei megvannak az erdélyi Traján-mondában: Beriosta és Dekebál, Árpád és Traján megfelelő alakok; Erdély meghódításának alapja pedig a Keresztes-mezei római-dák lialáhharcról szóló hagyomány. Yzira dák vára a hagyomány szerint azon a hegyen állt, melylyel szemben az Aranyos folyó Tordának fordul, Beriosta kettős barlangvára pedig ma is fönáll a tordai hasadékban, melylyel szemben a bérchez Traján várának romjai is láthatók. (Kanyaró F. szíves közlése alapján.)

létezett.¹ A „Dierniász‘ előhangja, némileg előpróbája ,A székelyek Erdélyben‘ ez. eposznak, melyet Székely kezdetben szintén ossiáni hangban és stílben akart feldolgozni.²

8. *Mikola Mária, Honi hős rege 1660-ból.* Megjelent a kolozsvári *Aglája* II. kötetében, 1830. 71—84. 1. Megvan a *Munkákban* is. Kisfaludy Sándor regéinek tartalom alak és stíl tekintetében igen hű, de egyúttal igen gyenge utánzása. Bekezdése:

Zászlók alatt állt az ország,
Kákóczi felzendíté, —
A hazanép táborba szállt,
Sergeit eggyesíté —
Emlékezet olta ennyi
Magyar s Székely egy hadban
Összegyűlve nem vala még,
Miolta Fejdelem van.
Falai közt Kolozsvárnak
A sorsra egy szívvel várnak,
A népözön a mezőn
Sátoroknak helyet vön.

A költemény tárgya: Árnket basa betör Erdélybe, és Drágfű a pogány ellen indul, Mátyás ős házában hátra-hagyva fiatal nejét, Mikola Máriát. De a pogány elfoglalja Gyalu-várat és fogásba ejti Máriát.

¹ Tordán mind a dákoknak, minő a rómaiaknak vagyon emléke: a dákoknak itt Dierna, a rómaiaknak Salinae nevű városát említik. Helye mind a kettőnek meg vagyon . . . Hogy Dierna vára itt létezett, azt könyveink (?) nem tagadják⁴. Kőváry László. *Erdély régiségei*, Pest 1852, 52.1. Ugyanő (*Száz történelmi rege*, Kolozsvár 1857, 64. J.) „A tordai tündér vár“ címmel egy Diernával szomszédos római várról (Napoca vagy Pataissa?) egészen más regét közöl, a fenti mondát (?) pedig nem említi.

² V. ö. a 28. lap jegyzetét.

Ezerképpen szövi s bontya
 A történet mérő fontya
 Az emberi sorsokat —
 Most rosszat fűz ki, majd jót.

Amliet megszereti Máriát, a ki öt férjére való hivatkozás-sal visszaütésítja, mire a basa kijelenti, hogy bevárja férje halálát a legközelebbi csatában, de azután Mária az ő «rabágyossa» leszen. Most következik a csata, mely a keresztyényekre nézve kedvezőtlen fordulatot kezd venni, midőn Mária, a ki ékszereivel megvesztegette őrét, megjelen, hogy férjét keresse, és hős ellentállásra serkenti csügedden hátról honfitársait. Végül megtalálja férjét, kit a fejedelemmel együtt megment.

Kisfaludy S. utánzása félreismerhetetlen, de Székely nyelv és verselés, szerkezet és hangulat tekintetében messze elmarad Kisfaludynak még gyengébb regéi mögött is.

9. *Hattyú-eposz Hunyadiról*, négy énekben, hexameterekben, megjelent a kolozsvári *Aglája* IV. kötetében, 1831, 70—92. 1. A *Munkákban* is megvan. E mű valószínűen 1828 előtt már készén volt, ha ugyan a *Mohács* bekezdésében olvasható czélzás ez eposzra érthető. minden esetre föltűnő, hogy Székely a Toldy Ferenczhez írt leveleiben (1828—1830) e művéről soha sem tesz említést. — A költemény a következő sorokkal indul meg:

Belgrad vívását énekleni lantomat újra
 Megzendítem. Erős jobbá nagy Hunyadi harczát,
 Mint úzé Törökök szultánját fegyvere vissza;
 Mint menté Belgrád falait dulakodva Szilágyi:
 Messze ható hangon megzengeni ösztönöz Isten.

Én, ki előbb Haddúrt éneklém szittyá hadakban
 S honn Istent támaszta pogány s vallástalan évből
 A Kaukáz bárcsról hoztam hadaimra segédet —
 Mert illett Istent harczban száguldani hajdón —
 Most már téged, Szent! homorú egek Istene, kérlek

Adj ércz-szót nékem, mely távol népekiig ingjon,
 Mely a hajdon ugar-laki népnek ez évkorai lelkesb
 Ifjait és hősít nagy tettre gyulasztva kihívja,
 Hasson el a ligetet szerető költökhez erőben
 És engem lantban meggyőzzenek a haza ifjak.

Honi szerencsénknek nehezében feljőve liajdon
 Nagy Mahomet, kontyos Törökök szultánja, hazánkra
 És rablotta derék-képpen hada a Duna tálját.
 Nem veszegle, serény és rontani és tüzet adni,
 És valamerre terűít, vagy fegyveri irtanak utat.
 De megzárta kemény Belgrád várába Szilágýt.

A szultán (ez a kis eposz egyszerű tárgya) követeket küld Szilágijhoz, hogy adja át Belgrád várát. Ez visszautasítja a császár követelését:

Mikor Enxin partjain ültünk
 Es a Volga terét a gázló tengeri környe cf
 Laktuk, elébb mintsem Duna mellett lenne hatalmunk:
 Szolga gyanánt tartánk titkeket, s eleinket uralták
 Eldőd-ikretek, míg szöke szabadba jutának
 Szultánodnak azért hozzánk így szólni nem illő,
 Úgy víván mivelünk, mint pártos szolga urával.

Ekkor az őrok egy „kaur-nemi“ ifjat hoznak fogva, a ki a szultánt a vár vezéreiről és vitézeiről értesíti, mire kiderül, hogy ez ifjú a szultán solymásza, a kit a magyarok elfogtak volt és a ki most a vár ból kiszabadult. (II.) Mahometet gondolkodóba ejti a solymász elbeszélése és eszébe jut, hogy „hit-tagadó Jankúl gyakran szabdalta“ atyját; de azért, úgymond, szándéka mellett is megesketteti híveit. Szilágyi hasonlókép istenhez fohászkodik. A pogányok tíz napig ostromolják és végre fölgyűjtják a várat, úgy hogy Szilágyi a felvárba kénytelen vonulni, hol Hunyadi megérkeztét várja. Kanisai és Arszlán eredménytelen viadala. (III.) Hunyadi és Kapisztrán Belgrád alá vonónak. A törökök elfogják az alsó várban a szép Solymosi Klárát, a

kit a sereg szavazata Harámb vezérnek Ítél oda, mire a megsértett Ibrahim elhagyja a táborot és haza megy „s ott elhala búban”; Klára pedig az éjjel meggyilkolja Harámbot és visszasiet a várba. Rozgony kirohan a várkból és párvadalban megöli Arszlánt. Így veszti el a szultán három fővezérét. Szilágyi is kirohan, de Mahomet visszaszorítja a várba. (IV.) Végre megérkeznek Hunyadi és Kapisztrán. Amaz széjjelveri a török hajókat és behatol a baráttal együtt a várba. Mahomet újra ostromot parancsol, és egy pogány vitéz már feltűzi a török zászlót a vár tornyára, midőn Bátor magyar harcos a zászlót és a törököt magával lerántja a mélységebe. Most Mahomet megtámadja Kapisztránnak a váról kicsalt fegyvertelen népét, melynek védelmére Hunyadi lesiet, kit a szultán megtámad, de a hős leveri lováról a császárt, a kit emberei nagy nehezen megmentenek. A törökök most futásnak erednek, a győztes magyarok pedig nagy ünnepet ülnek, lakomáznak és táncolnak.

Hunyadi, mint Mávors ha gigászokat érczzel alávert,
Harcza nagy érzetiben mosolyogta vitézei tánczát.

E kis eposz, melyen Vörösmarty hatása félreismerhetetlen, Székelynek egyik legsikerültebb költeménye; nyelve és verselése ügyes, gazdag szép hasonlatokban és eleven képekben, és néhány leírása valóban költői értékű. De hiányos a szerkezete, nincsen középpontja, egyenetlen a hangulata. Székely művei között kiváló helyet foglal el, de még sem állítható egy sorba Vörösmarty remek kis eposzaival, melyekben a nagy költő kiváló jelességei rendszerint még megkapóbban érvényesülnek, mint Zalán futásában.

10. *Nándor ostroma* (mely eshetőleg azonos az előbbi költeménnyel),

11. Buda visszavétele és

*12. Rudolfiász.*¹ Ezeket Toldy Ferencz említi, az utolsót e megjegyzéssel: „a kolozsvári unit, collegium könyvtárában⁴, de én sehol semmiféle nyomukra ‘nem akadtam. Budavár visszavételére’ czéloz a költő Mohács bekezdésében, s így a 11. számú epikai mű 1828 előtt készült.

13. Bercsényi Zsófia, melyet a költő 1831-ben Kelen men Lajosnak egy „Corinna” címmel megindítandó zsebkönyv számára átadott. De e zsebkönyv nem jött létre és a rege, mely kétségtelenül be volt fejezve, mert a költő, saját följegyzése szerint, nejének is fölolvasta volt, elveszett vagy lappang.

Tehát — a Luziáda-fordítást, mely talán csupán verselési gyakorlat volt, nem számítva — Székely Sándornak tizenkét epikai művéről van tudomásunk. Ezek közül nyomtatásban megjelent öt: *A székelyek Erdélyben*, *Mohács*, *Dierniász*, *Mikola Mária* és *Hattyú-eposz Hunyadiról*; kéziratban, de nem sajtókészen, fennmaradt egy: *Vienniász*. Epikai műveinek épen fele — *A kenyérmezői harcz*, *A meghódoltatott Dáczia*, *Nándor ostroma*, *Buda visszavétele*, *Rudolfiász*, *Bercsényi Zsófia* — veszett el vagy lappang, — ha ugyan mindegyikök elkészült, a mihez nem egy tekintetből alapos kétség fér.

IV.

Székely epikai munkái közül a fenmaradt első kettő a Legfontosabb és legérdekesebb: a *Vienniász* és *A Székelyek Erdélyben*.

A *Vienniász* kézirata megvan a kolozsvári unitárius főiskola könyvtárában: nyolczadréti, számosztalan kötet, kezdettől végig a szerző sajátkezű írásában, telve javítások-

¹ Pyrker László Rudolph eposza 1824. jelent meg.

kai és törlésekkel. A költemény címe: Vienniász avagy Az Ostromolt Becs. Hősi költemény Huszonöt Énekben. Írta Székely Sándor Tudományok Halgatója Becsben 1821. November és Deczember Holnapjaiban.¹

Műve keletkezését Székely a czímlap előtti oldalon maga a következőkben adja elő; «Ezen Munkát legelébb Schönbrunban kezdém meg — midőn a Gloriettből Bécs felé soká néztem — hazá menvén egy *Ódár*² írtam, annak írása közben (melyet sokszor megújjítottam) arra határozván magamat, hogy többet is írjak. Mikor osztán éjszakánként planizálni kezdém a dolog kezdetét és végezetét — soha nem tagadhatom, hogy egy tárgy nagy befolyással volt képzeletem szabad, nagy és sebes terjeszkedésére.³— A kávéházban a Graben szegletén sokat gondolkoztam ülve egy-egy asztalkánál egyedül, hasonlóképpen az Augustiner, Burg és Mölker bástyákon is, hová sétálni ebéd után néha kimentem, valamint a Stubenthor-bástyán — a Schwarzenberg-kertben. — Laktam a C. Résidentia kapuja előtt Am Kohlmarkt Nro 1151 in 5-ten Stock egy kis szobában. A Lucz. harczát⁴ dőlve írtam egy kasztenen 12 órakor, midőn az Academiából hazajövén ebédre akarék menni. A közepén lévén majd Bécs vidékének, úgy képzeltem magam, mintha én is bészorultam volna a várba az ostrom alatt; innen szármoztak ezen localis ideák: *túl, innen etc.*»

¹ A czímlap előtti oldalon azonban irónnal, szintén Székely írásában, olvasható: *írtam 1821. három végső holnapjában — Becsben.*

² Azaz ez eposznak egy énekét, melyet, tekintettel verses alakjára, mondhatott ódának.

³ Mi lehetett ez a „tárgy”? Szerelmes volt? V. ö. az eposz első versszakait, melyek Jolánkáról szólnak, és alább a 119. 1. jegyzetét.

⁴ T. i. Luczifer harczát a XXIII. énekben.

Ezen értesítés előtt két levelen olvasható a *Vienniász* tartalmának következő áttekintése, szintén Székely Sándor saját kezétől:

«Az Eposznak Foglalatja.

1. Kara tűzben és égés között Bécs előtt.
- 1.¹ Egy fogoly elbeszéli a vár riadását,
2. a vezéreket is. (Enumeratio).
3. Kara (ezt) kitndván, frigyet köt 3 Hősével.
4. Harambnak leányt ígér.
5. Vezérei indulnak a vár felé.
6. Bécs leiratik.
7. Stahremberg fogadást tészen olta (oltáron?).
8. Az ostrom elkezdődik és 4 nap tart.
9. A várbeliek jól viselik magokat.
10. Lotharingus a Szigetet jól oltalma(ffa).
11. Kara parancsolatot ád kiverni ötet.
12. A Duna annyira árad, hogy nem lehet (öt kiverni) és a várat keríti.
13. Kara könyörög segedelemért *Állának*.
14. Luczifer Basaképben veri le a könyörgésről és kéri[‘] hogy Luczifernek könyörögjem
15. Kara neki könyörg és kévéijkedik.
16. Felszárnyal a Naphoz és megcsalja,

  1. Miért nem segít a keresztenyeknek,
  2. bocsásson szomjat a Törökre.

17. A Nap nagy szárazságot csinál.
18. A Duna elapad, a kútak kiszáradnak.
19. A Török kiveri a Szigetből Lotharingust, által evezvén a csekély Dunán.
20. A vár a Szigetről is ostromoltatik.
21. A több részen is. 5. nap.

¹ A számozási hibák a kézirat hibái. A zárjelben álló szók és megjegyzések az én toldásaim.

- 23.¹ A szárazság a várt szomjal gyötri.
- 34.¹ 'E mellett minden megaszsz.
35. Luczifer a szeleket segédre hívja, ígéri,
1. Hogy birodalmában majdon főkké térszi,
  2. Kéri, hogy égessék el a várt.
36. Luczifer felingerel egy Törököt, hogy a templomot gyűjtsa (föl).
37. Eg a vár, a puskapormagazin felé megy a tűz.
  38. Luczifer a föld alá megy a földet ingatni.
  39. Kherubim megjelen, a szeleket hazára igazítja.
  40. Záport támaszt, az égést eloltja.
  41. A templomokról a pumákok (bombákat?) elerőtleníti.
  42. Uj ostromok. Kicsapások.
  43. Éhség a várban, nem jön senki segíteni.
  44. Rákléták, és kém bocsátatik ki.
  45. A kém hírül hozza Kara szerelmét.
  46. Stahrenberg eleményt (eleséget?) gyűjtet azalatt.
  47. Kara szeretője elragadtatik, és újjá Ostrom.
  48. Az Éneklő Leány története.
  49. Nagy ostrom, de a vár nem vétetik meg.
  50. Kara tanácsot tart és elvégeztetik 29. Augus. a végostromra, mint szerencse napja.
  51. Készületek a napra.
  52. Ibrahim elpártol.
  53. Haramb megöletik.
  54. Szépvizeky elpártol. Kara három nagy vezéri.
  55. Kara vezérli a nagy napon, de nem győz.
  56. Haza készül. Luczifer Basaképben dorgálja.
  57. Luczifer pestist bocsát. 7 napig, a Török újra ostromol.
  58. A vár utolsó veszedelemben.
  59. Luczifer megveretik az angyaltól.
  60. Ködöt támaszt és a nappalt fél éjjellé változtatja.
  61. Az ostromlók nem tehetnek (semmit). — Kara újra készül, serget szamlál. (?) A várbeliek Ínsége. Rákleták.

¹ A számozási hibák a kézirat hibái.

62. Éjjel mért az angyal a Mindenható dörgésére . . .
63. A ködöt eloszlatja. A nap leányi stb.
64. A Kahlenbergen Stahrenberg énekel, imádkozik.
65. Diadal délig. A nap megáll délen.
66. Délután viadal. Isteni tisztelet. Öröm. Az este késik (?).»

E tervezet elég töredékes és hézagos, töredékes és hézagos maga a munka is. Székely még 1827 októb. 10-én is azt írja Toldynak, hogy a *Vienniász* »jobbítást vá⁴. A kézirat tele van törlésekkel és megjegyzésekkel, melyek néha ellenmondanak egymásnak. Már a költemény előtt olvassuk: *Jegyzések*: 1. a kihúzások is ide tartoznak, 2. a legvégső Ének nincs készen, mely Szobieszki és Kara harczát foglalja magában és Bécs felszabadulását s a Törökök megverettetését. Egyébként is sok a törlés és megjegyzés. így az I. ének végén: „50 stropha”, s ez ének csakugyan ötven versszakból áll, de tartalmát tekintve talán ez is csonka; a II. éneknek, melyben a kereszteny sereg hősei felsoroltatnak, nagy része ki van törölve, közben egy üres lapon e megjegyzés: „A magyarokról. A magyarok említetnek mint neutralisták, kik ezen ostromot nem örömest néztek. Sokan közülök Bécset védelmezték, mint Pálfi, Eszterházi, Szerényt, Draskovics, Kény stb. Ezek a várkból tettek nevezetes kiütéseket, de nem az ostromló pogány mellett”. A többi énekben is sok a törlés; a kitörült helyeknél a margón néha „más” olvasható és sok az üres fél és egész lap. A XIV. ének egészen ki van törölve, végén e megjegyzéssel: „EZ kinyomtattatott III. Hébében“. (L. fönt 23.1.) — A XVII. ének címénél olvasható (utóbb ki-dörzsölve): Ez elmarad.— XVIII. ének nincsen,— vagy itt is csak számozási hibával van dolgunk? mert XVI. ének meg kettő van. — A XX. énekben kitörölt három versszak mellett e lapszáli megjegyzés: „Episodt egy ifjuról és leányról⁴; ugyanez énekben alább: „Beg Ulimán levágatik, a rabok meg-

szabadulnak Bercsényi által. — A XXIV. ének igen rövid, mégis ezzel fejezte be Székely Sándor az egész, huszonöt énekre tervezett eposzt, melynek tehát nemcsak utolsó éneke hiányzik, de utolsó előtti éneke is csupán hamar-jában van kikerekítve és valahogy az egész mű befejezésévé átalakítva. Az elkészült műnek utolsó négy versszaka, jóval későbbi s elhányt Írással odavetve, így hangzik:

Elébe indult Musztafa, sergeit
Bíztatva s vívé a hegy alá hadát,
Azomba szemben lépve jött már
És leereszkede Szóbieszki

Lengyel hadával s öszvecsapott legott,
Vívának, a harcz rettentetés vala,
Dörgének a csők, a vas álgýúk,
És ropogott az aczél s világolt.

De Szóbieszki öszvetöré kemény
Hadával a vért szomjúhozó pogányt,
És űzte gyorsan a mezőken, —
Kéve gyanánt omol a Törökség.

És megnyitá a vár zárt kapuit, s öröm
Kiáltva ment bék a falakon s midőn
Estvély derengett már körül bék,
S mennyei dics koszorúzta liarczát.
Vége.

V.

A mondottakból, azt hiszem, világos, hogy a *Vieniász* annyira befejezetlen, hogy nemcsak egész terjedelmében kiadni, de még alapos aesthetikai ítéletet mondani sem lehet róla. A kidolgozott énekek tetemes részletei kitörölve, a befejezés, csak hogy már valahára vége legyen, elhamarkodva, a lapszáli jegyzetek egészen más részlete-

két ígérve, — hogyan lehessen ily műről, mely sok helyütt csaknem olvashatatlan is, komolyan véleményt mondani? A legtisztább és, úgy látszik, legnagyobb gonddal írt vagy talán legtöbbször simított éneke¹ az egész műnek az első; álljon ez itt mutatványul: ²

Vienniász. I. Ének.

1. Jolánka nincs itt! alkonyat érkezik,
E mély vadonnak keblichen enmagam!
A szél üvölt, a barna fel leg
Menny dörög a hegyeken keresztül.
2. És itt Jep engem! Lelkem örömben ég.
Jolánka jártál itten? avagy talán
Híjába várunk. — Csendes ének!
Honnan emelkedel e ligetben?
3. Honnan jön e lági^j hangozat? Estve tájt
Mely édes erdőn hallani lantverőt!
íme egy Istenné, borostyán
Fonja fejét, szeme lángja habzik.
4. Arczája ambrát istenien lehel.
És teste vékony fénye nem emberi.
Kőboltja pálmás ajtájában
így veii húrjait énekelve:
5. Zengem Karát, a megveretett vezért,
Ki Bécsre büszkén ostromoló hadat
Hozott, de onnan szégyenülve
Tért haza s népei elveszének.

¹ Természetesen a *Hébe* 1824-iki évfolyamában (57—65. 1.) „Rege Bécs ostroma idejében 1693.” címmel megjelent XIV. ének mellett. L. fönt 23. 1.

² A versszakok számozása tölem származik.

6. Sok fájdalomban szenvede Bécs, midőn
A vad törökség kőfalait véré;
Szilaj tatárság kóborolva
Hamvak alá temeté mezőjít.
7. És fegyver, éhség s istenek ostora,
A döglialál elvitte vitézeit.
S midőn közéi járt végveszélyhez,
Jött szabadítani Szóbieszky.
8. Ernszt Stahrenberg volt és Lotliaringia
Herczegie, két hős, a haza biztosí,
S nagy Szóbieszky, a kereszteny
Népnek erős fala, védelemje. —
9. A vérre vágyó Gőg megaláztatik,
Az elnyomott nép újra szabad lészen.
Isten kezében függ szerencsénk,
Hasztalanul perel a kevélység. —
10. A nap lement volt, estve ereszkedett,
Setét köd ingott Ausztria s Bécs felett.
Egyszerre lángok támadának,
Tűzön ömledezett határin.
11. Szítva az égés, gyözte az éjczakát.
Magyar hazától fogva fel éjszakon,
A nagy hideg hegycsúcsig
Nyugaton és délen égé minden.
12. A füst gomolygott s égre emelkedék
És messzenyűlő oszlopokon feküdt;
Szomszéd faluktól távolakra
Terjedezett s fel-ala merengélt.
13. És a tüzekben emberek égtenek,
A régi honnyok lángban enyésztenek,
És elraboltattak lakói.
Szirtüregék fedezék az elszórt

14. Föld népit. A szép kertek elasztanak.
 Asztag, kalangyák lángzanak a mezőn,
 És pusztá lett egy díszes ország.
 Emberölő török és tatárság!
- lő. Félholt karéban villoga Ottakring,
 Schönbrunn s Hitzingnek halmaitól fel
 Nuszdorf teréig — Bécs ligetji
 Telve zuhogtanak orv ebektől.
16. És a tatárság rabi a körül s tüzelt.
 így fényle a bús éjczaka. — A Vezér
 Bécsnek terén egy halmon állva
 Néze le a pokol éjjelében
17. A vár felé és láitta sugár között
 És édesen tünt tornyaiból nehéz
 Hangon parancsát osztogatni
 A rabigába vetett lakóknak,
18. Mint barna Sárkány, mely veres üstökös
 Csillagra fék vén, lombja lefoly s szikráz
 Gyékliomlokát fennyen előre
 Tartva lenéz mezeinkre s vészt szór
19. így állva s kényén álmودozott szeme.
 Egy német ifjat fogtanak a tatár
 Orvok körül s rút szidalomban
 Lánczai közt vezeték Karához.
20. Szép volt az ifjú, barna szemöldöke
 Mosolygya ült a görbe taréj alatt,
 Vékony piros vér festi ajkát,
 Fegyvere cső, buzogány övében.
21. Szála merő test, fedte vas öltözet.
 Látá az ifjat Musztafa, a vezér,
 S büszkén szavát kezdette: «Német,,
 Kaur fija, hittagadó pogány eb!

22. Hallotta honnyod Musztafa hős nevét
 És láttá-é sok fegyveresim sorát?
 Talán vezérid tört ragadván
 Elszaladand Kara szégyenülve!»
23. Így szólva lépdelt, és felel a fogoly:
 Hallotta honnyom híredet, ó vezért
 Jöttél, ezer szárnyán repült az
 Ijedelem; s szomorán jövendőit“
24. A lelkevesztett népre robajt hoza.
 Mint verhenyős váz a temetők alatt
 Egymásra fűzvén sárga, nedves
 Csontjait a falun éjjelenként
25. Fel és le járdái; félre fut a lakó,
 Az utas eltér, zárba ütődik az
 Erőtlen ajtó: így röpült az
 Városokon, falukon keresztlü
26. A nép futott, a nép fele elinene,
 Sűrű tolongás lepte az útakot,
 Az hidakon jaj gás, sivások,
 Nagy szekerek s paripák özönje
27. minden felé. — Sok földre tápod taték,
 Sok tengely és rúd által ölettetett,
 Más vízbe hullott; a Dunának
 Habjai vérbuborékban úsztak.
28. Keskeny kapukban dúlakodott s rohant
 Egyeszerre minden. — Láttam anyákat itt
 Kisdedjeikkel félelemben
 Tartni kezét szomorú atyáknak.
29. Az hallgató férj most szeretettjinek
 Nyujtá kezét, majd kardjainak kemény
 Marokjait rendben próbálván
 Gondjai közt mene a falakra.

30. Hallam az aggott vént is, imádkozott,
Esdekle buzgó gyermekinek, nevét
Őrizni nagy tettü Élöknek
S védeni a haza régi fényét.
31. Megáldva osztán visszavévé koros
Léptét küszöbjén és unokái közt,
Kik kis fiák térdét ölelték,
Régi idők szavait regéié.
32. A hű vezérek gyorsan ügettenek
Utczák során jó ménjeiken, nehéz
Hangon kiáltának fel- és le,
Intve parancsokat osztogattak.
33. Polgárokat nem kellé fenyíteni,
Vállalva tárták rendjeiket; kezet,
Kincset hozának jó hazájok
Védire a tehető vezérnek.
34. Érzem, miként fájt a szomorán hagyott
Vezérnek a seb, melyet elútazó
Császárja sérтtett, és mi szívvel
Álla fel a riadott lakókhöz,
35. Bíztatni minden: Gyermekem és atyám
Szóllítá s intett s kéré reményleni
És Istenét híván segédül,
Szíve derék kebelébe lángolt.
36. Oh Stahrenberg, mint Zeusz jegényéje az
Isten jelen nem létipben, a liget
Szent háza mellett őrizetjén,
Perlekedett rohanó szelekkel,
37. Olyan valál!» Szól Musztafa: «Fájlalom
Császárod, ifjú! megveti a kegyet
És nem jön önként kérni lánczot
A kegyelem szerető Karától. —

38. Őrvendek a vár őrjinek, — ő derék!
 Csekély vezérrel Musztafa nem perel.
 Pompája fénjTesb fegyverének.
 Hogy ha erős rab-urak kísérik
39. Lánczokban a szép győzedelem lovát
 İstanbul útján, s nagy Padisám mosolyg.»
 így szólva, intett a tatárnak
 Főznie a rabot a rabokhoz.
40. «És Mirza rab lesz? Musztafa!» Szóllal az
 Ifjú, taréját elveti és repül,
 És csókot adván a vezérnek
 Keblire dűl. Kara elmosolyodék.
41. És Mirza volt a lányka, Karának egy
 Szép hölgye. Nem rég a teres Ausztria
 Szélén Haimburgnál vadászván
 Mirza reménytelen a ligetben
42. Eltűne, titkon Bécsbe ragadtaték.
 Hallá vezérét jönni s elillana
 Onnan, Tatár szíjjára önként
 Hagya magát s nevetett, midőn sírt.
43. «Schönbrunnak őrző szüze, akárki vagy!
 Nyelved hevíto, lelkem örömbe jött.»
 Szöllék, — mosolygó arca fénylett
 Rám, idegen hazai gyermekére.
44. És újra zengé lantja az éneket,
 Én egy borostyán ágyra leszunnyadék.
 Ki állja elrablott, szülöttjén
 Bánatosan zokogó anyának.
45. S a lantverőnek tűzbehozó szavát!
 Az éjjel eltölt. Hajnal elérkeze.
 Felserkenék — egy szirtüregnek
 Boltja alatt egyedül magamra.

46. Látott keletről engemet a piros
Hajnal, borostyán fonta be homlokom,
Lant volt kezemben s egy varázsbot;
Terjedező örömekben égtem,
47. És érzetimnek szent heve ellepett.
Zengettem a nagy bajnokok énekét
És vágytam, itt várak vivójit,
Ott fedező sereget vezetvén,
48. Isten- s hazáért vívni ősök falán
Vagy nagy vitézek tetteit önteni
Idegbe s zúgó folyamoknál
A lemenő napon énekelni.
49. Most tűzbe mentem, mennydörögő szavam
Villámla mintegy ütközet istene.
És tűzbe vittem hallgatómat:
Rettege és riadozva jajgatt.
50. Oh istenasszony, tőled ezen dagály,
E titkos ág, mely homlokomon lebeg!
Te hagytad e lantot sajátul
Rám, idegen haza gyermekére.

Ezzel az első ének be van fejezve. A második ének következő három versszakkal kezdődik:

1. Ölelte keblén Musztafa a leányt,
Ott folytatá az lengedező szavát
És voltaképen monda mindennt,
A miket ő kitudott, kihallott.
2. «Jól tudja eként Bécs Kara hős nevét!
Vannak külömben hősei, ó Vezér!
Láttam mosolygó hajnalokra
Menyőrögő komor éjczakákat.»

3. «Használt hadakban gyenge leányka is.
 Gróf Stahrenberg, a várnagy, erős, eszes
 És sok füzekben jártas és van
 Érdeme várfedezést vezetni.

Ezzel indul meg az enumeratio és itt kezdődnek azután a lapokra menő törlések, melyek az eposz olvasását és megértését annyira megnehezítik.

Y.

Egészen máskép vagyunk Székely Sándornak második reánk maradt eposzával. Ez megjelent a *Hébe. Zsebhönyv MDCCCXXIII Kiadta Igaz Sámuel Pesten Müller Józsefnél*, 123—151. lapján e címmel: *A Székelyek Erdélyben*. Hősi költemény. Aláírva: *Aranyos-Rákosi Székely Sándor*.¹ A szerző Tordáról 1828 január 12-én. Toldy Ferenczhez intézett első levelében (1. alább) pontosan fölsorolja e nyomtatványnak tetemes és részben értelemezavaró sajtóhibáit, melyeket e kiadásban természetesen, a szerző utasítása szerint, kijavítottam.

Lássuk mindenek előtt a három² rövid énekből álló kis eposz cselekvényét, illetőleg tartalmát, lehetőleg a költőnek saját szavaival.

¹ E kis eposzról két figyelemre méltó dolgozat jelent meg a „Kereszteny Magvető” ez. jeles folyóiratban: Kanyaró Ferencz, *Aranyos-Rákost Székely Sándor és Vörösmarty* (XXIII. 1888. 177—188. 1.) és Péterfi Lajos, *Aranyos-Rákosi Székely Sándornak „A Székelyek Erdélyben” ez. eposza* (XXIV. 1889. 213—229. 1.). A költeményt magát az „Aranyosvidék” költségén ezer példányban kiadta Borbély György, Torda, 1895 január 1., 35 1.

² Sokfelé tévesen négy énekesnek mondják, így már Toldy Ferencz, *Handbuch der ungarischen Poesie*, (Pesth und Wien, 1828), I., LXXX. lap (*Ein episches Gedicht in vier Gesängen*) és legújabban a „Képes Irodalomtörténet” is, II. köt 361. 1.

I. A költő fegyvereket és nagytettű hősöket készül zengeni, kik a ‚Honnyos‘ Nemzet¹ (t. i. a bűnök) kétfelé szakadása után legelébb fundáltanak Erdély halmain országot. Szikambria terén elhullt a scythák legnagyobb része, elhullt Aladár, Atilla² fia is. Csak hétezeren maradtak e nagy harcz után Irnakkal, Atillának Krékától származott fiával; a többiek Khábával, a nagy hún király harmadik fiával, visszatértek az ősök földjére, mig Írnak ‚nyugaton letelepedni vágya‘. Ezután kéri a költő a műzsát, hogy mondja el, mi okból és hogyan in dültak őseink az új hazába és hogyan nyerték el a tündérország Oltvizi kertjéből az arany almát, melytől a szabad honnyok (húnnok) birodalma függött.

Az ütközet után eleink, hölgylekkel, magzattal, erőtelentől ős öregekkel, ott nyugvának, hol a Maros a Tiszába ömlik. A hontalan, csekély számú népség esedezve kért hazát vezéreitől, kik tanácsra összeülnek. Śzön szerint vagy vissza kell tértők ősi hazájukba, vagy itt földet víván⁴ békében maradni, mert különben teljesen megsemmisülnek. Káinok a visszatérést ajánlják és a ‚zuhogó serseg⁴ őrömmel fogadja nézetét; de írnak indokolatlannak tartja, hogy e szép földről eleik sovány bérceire, jég és fergetegek honába⁴ visszatérjenek. Szerinte itt kell új hazát keresniök. A nép elfogadja véleményét, de Zágon

¹ Honnyos = Hunnus. V. ö. Huszti András, *Ó és Ujj Dácia*, Béts, 1791. 75. 1.: ‚Némelly emberek ezt a Hun és Chun nevezetet ama két magyar szótól *Honn* vagy *Honnya* akarják lehozni‘.

² A költő, a székelység és a régi magyarság szokását követve, mindig így írja a nagy hún király nevét.

³ A hagyományban rendszerint háromezerről van szó. a mit már Benkő József, *Imago Nationis Siculicae*, Cibinii, 1791. 33. 1. is kévéséi, és az összes családtagok beszámításával legott 15 ezerre magyaráz.

Haddúr főpapja, előbb áldozatot kíván rakni, mit írnak helyesel, a ki e célra nyomban össze is hívja népeit. A főpap most lovat áldoz és ,könyörögve borul Haddúr képének elébe‘: „Vigy békében boldog hon földire lakni!‘ E szavakra a seregek fölött az égen tűzgömb tűnik föl, mely keletre tartva végre megáll és mennydörgő hanggal elpattan, mire tüze elhúny. Zágon kijelenti a népnek, hogy a fényes tünemény Haddúrtól küldött jei volt, mely útjok irányát mutatja. Írnak most megfúvatja a kürtöt, és az özön nép útnak indul. Vezérei: Uzon, Kálnok, Kézd, Ipor, Bárdocz (Bardocz?), Bágyon (a nép legbölcsesebb férfia, de szavatlan), Varjgyas, Gyula, Béldi, Orband, Daczó, Cserey és Kászon, kiket a költő nagyon röviden, egy-két vonással jellemez.¹ A scytha sereg, csendben lépdelve keletra, haladt a Maros örvényes partjánál. így ment hajdan Spárta vitéz faja hőse után Thermopyléhez, mikor Ázsia dölyfös Xerxesze országát roppant sereggel előntő. A húnok írnak vezetése alatt érik Dáczia földjét, azon az ösvényen, melyet a hajdani népek ,Vaskapúnak‘ neveztek (Hungadmegyében). Itt általkelnek a folyón és ,erőt nyugtatni javallák‘.

II. Három nap nyugvék a völgyben a tábor. Ekkor Írnak fővezető, több vezérrel és ötven gyorskarú ifjúval, vadászni mennek; őzeket és vadkant üznek a sűrű erdőben, éjfeli homályban, mikor ,bikkek zöld ágain át‘ tündöklött ,az ezüst hold‘. De Haddúrnak ,egyéb gond forga eszében‘. Elhagyva Kaukasz bárczét, ,úsza az égben‘, és

¹ Neveiket a költő részben a hagyományból vette, részben (úgy látszik, székely helynevek alapján) maga alkotta. Szerepük nincsen és az eposz csekély terjedelméhez és egyszerű cselekvényéhez képest minden esetre sokan — tizenhárman — vannak. A költő szándéka szerint valószínűen a székely székeket vannak hivatva képviselni.

pásztornak öltözve lejön a földre. A Vaskapu vidéken tüzet rak egy pásztor kunyhóban és vad űzet készül sütni E kunyhó felé kanyarúla az ösvény, „mellyen az Ej szakiak lovakat sarkalva jövénék“. Az isten most fergeteget és nagy zivatart támaszt, mely a hősöket a kunyhóba szorítja, hová Haddúr maga is meghívja őket: „vadakat forgatva regéljünk“. A vitézek körülük a tüzet és a pásztor kérde, hogy „melly ország magzatj?“ írnak röviden megmondja, hogy ők „Ejszaki honny magzatj“, kiknek „eldödi“ nyugatra jöttek lakozni, ők pedig „lakföldet vívní keletre isteni végzésként“ indultak; „hogyha talán ez a rendelt ország, itten letelepleni vágyunk“. A pásztor feleli, hogy ez a föld Dáczia, hol régen száll már a hir, hogy „hideg éjszak férjfiakat küldend halmainkat bírni sajátul“. Erre Haddúr megismerteti velők a szép és mindenben dús-gazdag Erdélyt, melyet előbb dák népek és géta fajok, majd gepidák és rómaiak bírtak. Traján megvette a „régi Dierna köfalait,¹ túl a Sztrigy mellett Zarmigethúzát, nagy Deczebal várát, dákok fejedelmei székét“. Később jöttek a Göthösök, végre Honnyosok érkeztek és „egyetlen Atilla járom alá készítette az ostorozott napnyugot“. De ő elhalt és székében most honnyi király ül. De van „napköltire innen“ egy szép ország, melyet rabló nemzetek árja ritkán szállt meg; ezt az Olt melletti, tündérkertet javasolja, hogy foglalják el. Régi rege fűződik e tájhoz. Iszter folyamnak volt egy szűz vízi leánya, Lisszilián, kit vizek isteni sokszor kértek meg, de a szűz visszautasította őket, mert csak a vadászatban lelte kedvét. Ekkor Úrpán, dák népek buja istene, elrabolja a leányt, »titkon meg-

¹ Székely Sándor e városhoz *Diernász* ez. két énekes „hősi költeményében⁴ 1820-ban (*Hébe*, 1825) egészen más, de a székely eposz főcselek vényéhez nagyon hasonló történetet kapcsolt. L. fönt 29. 1.

rontja szemérmét¹ és egy erdei sziklaüregbe zárja. Végre, a leány saját könyörgésére, kútfővé változtatja Lissziliánt, a ki rögtön nyugatra és keletre egy-egy folyamot önt, így akarva atyját hollétéről értesíteni. Mikor Úrpán ezt észreveszi, megállítja a vizek menését, a „szomszéd sziklák bércz ormait ellenek ontva“. De más vizek is segítették a leányt, úgy hogy árjai tengerré váltak, átzúgták a nagy havasok tetőit és eljutottak Iszterhez, „Euxínnek korosabb főhelytartójához“, aki, több Λ-izek őr uraitól segélyezve, harczot kezdett Úrpán Istennel és kiszabadította leányát, Úrpánt pedig éles sziklákhöz verve megölték. Erre a szírieket elbontván, „a tengert menni bocsáták“, a két hű folyamot pedig Iszter gondja alá vette és vizekkel nevelte. „Ettől fogva neves két folyamok a Maros és Olt.“ Ez utóbbi mellett van a tündérkert, melynek birtoka a kertben levő arany alma birtokához van kötve. Nem könnyű azt elnyerni, mert érez a kert és lángos oroszlány állja nagy ajtóit. Sok küzde, sok elhalt: de vítezséggel ezélt érhetnek. Ez elbeszélés után Haddúr telkeiket fentebb tüzzel melegítve felihlé², úgy hogy tüstént útnak akarnak indúlni a tündérkertbe. De a pásztor kérésére az éjt ott töltik a kunyhóban; isszák „Dáczia nedvét“, »vadakat szeldelve regélnek víg örömekben és sok hangon darakat zengének tűz melegénél³. Künn zúg a dörgő ferge teg árja, a hősök pedig „görbe karéba ledőlve“ elszunnyadtak. Keggel visszatérnek a Vaskapunál maradt néphez.

III. A hősök útnak indúlnak: három nap folyton mentek és negyedére a Sztrígy partja terében tábor nyugtattak. Aztán folytatják útjokat; a szürke Küküllő mellett elhaladva nevet adnak¹, „a két testvér víznek“, mire Homorod „iszapló kisded folyama“ mellett újra pihennek és

¹ Székely „kékellő“ és „kikelő“ értelmében veszi a nevet.

kémeket küldenek ki, a kik „nézek, hova kellene tartani”. Itt hal meg Kréka, Atillának hű özvegye, írnak hős édes anyja, kit három napi sírúnnept után erdőben temetnek, melyet nevéről neveznek el. „Tart ma is a név” (t. i. Rika). Innen az Olt vizéhez érkeznek és lemennek Barcza¹ terén Sárkány hegye innen; túl a Czenk-bércz kékelle. De innen öt napig nem távozhattak. Tartóztatta őket a rohanó szél, mely Nemerétől vette nevét, egy »szélvészt és fergegeget támasztó‘ rossz éj szaki rémtől. Végre hatodik nap egy terjedt síkra érkeznek, hol az Ügy az Oltba ömlik. Itt volt egy sziget, istenek lakóhelye, melyet, miután a kor-mány más Istenfajra leszállta, félisten maradék bírt; hogy ez is kiveszett, most egy „vég vér-lány” birtokában van. A „férj ténén és szűz” Alirán, egy régi hírszóban bízva, várja az „új éjszaki hőst” és azért visszautasította „a haj-dani dák vezetők végső vérségét”, Kaimbárt, Argidáva erős fejedelmét. Kényszerűségből mégis kijelenti, hogy négy hónap múlva nejévé leszen. A bús szűz, aki már „kétlette az isteni végzést”, egy alkalommal estvéli homályban sé-tál a folyam mezején, midőn négy hős lovagolt feléje. Alirán »ismeretlen lángot sejt égni ereiben‘ és kérde a leventéket, honnan valók és miért jöttek erre? írnak, kit legott szintén titkon lepett el a láng, tudatja vele, hogy »éjszak népe vagyunk éshonnyot szerzeni jöttünk“. A szűz ez éjjelre meghívja és tündér lakába vezeti a hősöket. Itt írnak elmeséli népe történetét, mi közben Alirán hő sze-relemre fakad a vitéz iránt. Éjjel sincs nyugta és »heves lángokban küzdve vezérli Irnakot árnyékos fák közt‘, a hold világában. Végre megváltja szerelmét és írnak hosszabb habozás után elhatározza, hogy nem indul tovább. Mind erről Kaimbár is értesül, aki írnak ellen harczra

¹ A Barcaság, Brassó vidéke.

készül. A párduczós hős e hírré két követet küld a dák népek urához és üzeni: ne álljon útjokba, mert ők nem rabolnak és nem pusztítanak, hanem ,isteni végzésből honnyszerezni ős földjein által mennek'. Kaimbár visszaízeni: „honnyosok, ebfajták, országtalan emberek, orvok számára nincs országában egy talpalat is telepedni, de temetni elég van'. Ez izenetet, mely a honnyos hőst haragra gyúlasztja, iszonyú csata követi, mely alkonyatig tart és a dák népnek teljes leverésével végződik. Kaimbárt magát levágja írnak, mire a győztesek fényes ünnepet ülnek; »osztogatják az idős bort és járnak honnyosi tán-czot'. Most Haddúr rendeletéből újból tűzgömb (milyen vándorútjuk előtt irányt adott nekik) lángzik a levegőben, mely egy ideig állva marad és aztán elpattan. Zágon megfejti a türeményt: „Haddúr kedve, hogy itt honnyot vá-lasztva maradjunk'. A nép „hitt a főpapi szónak", írnak pedig frigyet köt Aliránnal és elfoglalja a gazdag orszá-got. Most „felfejté, mit tett a lángos oroszlány, a tündér-kertnek vad bajnoka, és az arany fa". Végül székekre felosztja seregét és »székelyeknek nevezé a székbeli Hon-nyost'.

Szándékosan meséltem el ily terjedelmesen az eposz tartalmát, hogy cselekvényének egyszerűsége, mondhatni soványsága annál szembeszököbb legyen. Mert vajon mi történik e „hősi költeményben"? Írnak útnak indül népé-vel, hogy új hazát keressen. Haddúr kelet felé utasítja és még pontosabban fölszólítja őket, hogy az „Aranykert" vidéken telepedjenek le, melyet Aliran királyleány bír. Ennek kezére és országára vágyik Kaimbár dák fejedelem, de írnak levágja a versenytársat, nőül veszi a szép ország örököset és letelepszik népével a székely földön. Valóban, egyszerűbb mese alig képzelhető, és az epikai szerkezet és stil eszközeinek lehető érvényesülése nélkül bajos is

lett volna e történetből bár szerény terjedelmű „hősi költemény” is. De Székely Sándornak sok tekintetben ügyes és több helyütt költői hangulatú földolgozásában is túlságosan szerény marad az epikai anyag. Isten rendeletéből indül útnak a hős, — de ellenfele csupán az eposz legutolsó szakában akad és még ez sem tűnik föl soha veszedelmesnek. Sem népe nem ellenzi a hosszas vándorlást, sem ellenséges isteni hatalom nem állja útját. Az „arany alma” és a „lángos oroszlány” egy ideig daemoni hatalmat sejetnek, melyekkel a hős majd megvívni kényszerül; de végül kiderül, hogy itt csak metaphorákkal van dolgunk, mert az arany alma nem egyéb, minta szép Alirán, a lángos oroszlány pedig a bősz Kaimbár, kiknek megnyerése vagy legyőzése isteni segítség nélkül sem csodadolog. Csupán metaphora a Nemere is, melyet a költő épen csak említi, hogy a kivándorlók útjában támadt zivatarnak és szélvésznek rettenetes voltát egy kis rnvthikus háttérrel jobban kiemelje. Harczról itt sincs szó: midőn a szélvész kitomba magát, eláll, és a húnok folytatják útjokat. Még Haddúr közreműködése sem teszi a cselekenyt elevenebbé vagy gazdagabbá; világos utasítása csak céltalan barangolás alól menti föl kedvelt híveit, a kik az ő pártolása mellett egyenesen és a biztos siker megnyugtató tudatában indúlnak útnak. Egyebütt is kerüli a költő az ellentétes viszonyok vagy elemek érvényesülését. Az I. énekben Uzon békében akar maradni az elfoglalt területen, Káinok pedig visszatérni az ősi hazába, és mindenkittejük véleménye tetszésre talál a hónoknál: de a mint írnak más javaslattal áll elő, szó sincs többé az eltérő véleményükről, és az egész nép örömmel követi Attila fiát, a fővezért.

E megjegyzések természetesen nem akarnak eleve a kis eposz cselekvényének vagy szerkezetének hibáztatása

lenni; csak a tényállást kívánják kellő világításba helyezni. Szerény cselekvény, kevés szereplő, egyszerű jellemzés, az epikai gépezetnek csupán nehány, majdnem félénken alkalmazott eleme, — ezek a Székely hősi költeményének első pillanatra fölismerhető jellemző vonásai. Ha Vörösmarty legkisebb eposzával vetjük is egybe a Székely alkotását, a későbbi költő mindenben jóval gazdagabbnak, változatosabbnak, termékenyebbnek tűnik föl. De az erdélyi úttörő költő bélyege rajta van Vörösmarty legnagyobb alkotásán is, nemcsak a földolgozott anyag megválasztásában és a hagyomány nemzeti fölfogásában, hanem az epikai nyelv jellegrében és a verselésnek rhythmikus hullámzásában is.¹ Van újabb íróinknál egy-két jó megjegyzés² Székely és Vörösmarty viszonyáról, de épen csak megjegyzés. A mi e viszony igazi jelentőségének fölismerését és mél-tánylását illeti, a kezdet legkezdetén vagyunk. Még nincs tanulmányunk, mely Vörösmarty nyelvét és verselését pontosan összevetné a Székelyével és tudományosan megokolt feleletet adna e kérdésre: mit köszön Vörösmarty nyelv, stíl és verselés tekintetében Székelynek? Hogy sokkal tartozik neki, azt egy-egy oldal elolvasása is kétségtelenné teszi; csakhogy az ily általános természetű, csupán az olvasmány közvetetlen hatására alapított »belátás« nem sokat nyom a latban. Ily tanulmányokra Vörösmarty érdekében is sürgős szükségünk van; mert a részletekbe hatoló kutatás kétségtelenné fogja tenni, hogy a

¹ Ezzel természetesen távol sem akarom állítani, hogy Vörösmarty nyelvére és verselésére csupán Székely volt hatással. Tekintetbe jönnek itt más régibb írók is, különösen Baróti Szabó Dávid érdemel e szempontból figyelmet.

² Első sorban: Gyulai Pál, *Vörösmarty életrajza*, 3. kiad. Budapest, 1890. 63—67. 1. és Kanyaró Ferencznek fönt a 47. 1. említett értekezése.

,Zalán futása‘ el nem képzelhető ugyan a kis székely eposz nélkül, — és ebben van a Székely művének kimagasló irodalomtörténeti jelentősége, — de ki fogja deríteni azt is, hogy Vörösmarty mily bámulatos erővel és geniálitással fejlesztette a keletről vett tárgyi és alaki hatásokat.

Székely — hogy erre csak általánosságban utaljak — mondái hagyományaink egyik legrégibb és legismertebb epizódját vette költeménye főtárgyául. Hogy a hún birodalom föl bomlása után a pártokra szakadt népnek egy része keletre indult és Erdély bércei között keresett és talált új hazát; hogy ez az új haza a székely föld és hogy az itt letelepedett húnok utódjai megvannak a mai székelyekben, — e hagyomány már legrégebbi krónikáinkban is megvan. A ,Budai krónika‘ szerint az utolsó véres harcz (,praelium Crumhelt‘, Kriemhilt csatája) után életben maradt húnok, összesen csak három ezeren, Czigle¹ mezején vonták meg meg magukat és (Kézai szerint) zatuloknak (zaculoknak?) vagy (a ,Budai krónika‘ szerint) székelyeknek (,siculi‘) nevezték magukat. Ugyanezen források arról is értesítenek, hogy a húnoknak e maradványai, mikor híret vették, hogy a magyarok Árpád vezérlete alatt bejönnek az országba, előbök mentek és segítségre voltak a honfoglalás harczaiban. Hogy ez a monda még (vagy már?) a XIV. század táján köztudatként él a székelyek között, — tehát oly időben, mikor az irodalom (a régi krónikák) befolyásáról alig beszélhetni, — bizonyítja Oláh Miklós érsek, kinek teljesen elfogulatlan tanúságát egyáltalában nem szabad kicsinyel-

¹ E ,Czigle‘ (Kanyaró Ferencz véleménye szerint) mintha „füzest“ jelentene. V. ö. Czigolya-, csigolya-fűz (*salix purpurea*). Ma is így mondják: menjünk a csigába, t. i. a füzesbe.

nünk.¹ És a székelyek a mai napig ragaszkodnak e történeti mondához és nem igen hajlandók az újabb kutatás előtt meghajolni, mely e hagyomány történeti hitelességét el nem fogadja. A monda ennek következtében, mint a nép széles rétegeiben századok óta élő hagyomány, igen alkalmasolta költői földolgozásra, annál alkalmasabb, mert szűkszavúságánál fogva semmi tekintetben sem feszélyezte a költő képzeletét, minden esetre sokkal kisebb mértékben, mint a magyarok honfoglalása, melyet Vörösmarty legnagyobb epikai művének tárgyául vett. Persze, Székely azért épen nem erőltette meg képzeletét és nem igen volt rajta, hogy a hagyomány sovány adatait kerekebb, gazdagabb, szövevényesebb cselekvényné átalakítsa.

Inkább epizodikus elemekkel kívánta a főcselekvényt vonzóból, érdekfeszítőbbé tenni, még pedig négy ily mellékes mondái vagy regei vonás beleszövésével. Egyik Attila özvegyének, Kréka királynénak halála. Krékát mint a nagy bún király nejét hazai krónikáink nem ismerik, pedig kétségtelen, hogy történeti alak, hisz Priskos, a legmegbízhatóbb tanú, nevezi meg (Kréka vagy Kerka vagy Khékan alakban) és a német mondákban és költeményekben szereplő Helche vagy Herche³ bizonyára azonos vele.² Hogy a „Rika erdeje” névnek (Udvarhelymegyében)

¹ V. ö. Petz Gedeon, *A magyar húnmonda*, Budapest, 1885. 79. 1.

² Hazai krónikáinkban Attilának három neje fordul elő: Honoria, Csaba anyja; Kriemhilt, Aladár anyja; és Mikolt, aki a királyt túléli. (Ez utóbbi Jordanesnél Ildikó, a mi kétségtelenül a.m. Kriemhilt.)

³ A következő alakokban is: Herke, Herriche, Hariche, Herkia, Erka — melyek nagyon valószínűvé teszik, hogy e név azonos a görög Kreka vagy Kerka névvel. A X. századi latin *Waltharius-eposzban* Attila neje Ospirin.

az Attila özvegyéhez semmi köze,¹ ezzel nem tartozik a költő törödni; de annál föltünöbb, hogy Székely (persze mint másal is) e nagy eseménynyel — a hatalmas hún király özvegyének és a fővezér édes anyjának halálával — nehány sorban végez és a cselekvénynyel magával belső kapcsolatba nem hozta e hálás eseményt, sőt még terjedelmesebb leírásra, pl. hún temetkezési szokások és szer-tartások rajzáia, sem aknázta ki.

Még csekélyebb szerep jut Nemere „rossz északi rémnek”, — jobban mondva egyáltalában nem jut szerepe, mert „a rohanó szél”, mely a vándorokat föltartóztatja, Nemérétől, a „szélvész” és fergeteget támasztó „rossz északi rémtől” vette ugyan nevét, tehát a kedvezőtlen, ellenséges szélvész neve Nemere, — de Nemere mint cselekvő személy egyáltalában nem szerepel. Azért nem osztozhatom Gyulai Pál véleményében,² hogy ez eposzban Haddúr ellen „egy rossz szellem ármányodik, a szélvész-támasztó Nemere, kit a székely hagyomány máig is emleget”. Ez utóbbi helyes, de hol van Nemere ármánya? hol

¹ „A Bikában, e három négyszögmérföldnyi erdőségen, az országút mellett, a Brassó felőli hegyaljban, patak partján, a víz és patak között, a nép egy pár ölnyi szék s és magas kődarabot inem a földből kinőtt nyers sziklát?) mutat, s azt mondja, oda van temetve az Ethele neje. Búváraink (?) ide Ethelének Réka (?) nevű nejét temettetik, ki itten halt el. S ez erdőség Rika nevét is Rékáról származtatják.” Kőváry László, *Erdély régiségei*. Pest, 1852, 63. 1. (Kőváry könyveiben sok az érdekes anyag, de, sajnos, rendszerint a megfelelő forrás megjelölése nélkül.) És már előbb Benkő József, *Imago inclytae in Transsylvania nationis Siculicæ, Cibinii, 1791, 24. 1.*: „Attila post obitum conjugis Recae (quam, in transmigratione ex Valachia mortuam in silva prolixa terrae Siculieae, cui a Reca seu Réka nómén Rika adhaeserit, sepelivisse traditur) etc.

² Vörösmarty életrajza, 65. 1.

van Nemere maga? A Nemere nevű szélvész alkalmatlan-kodik írnak népének, de néhány nap múlva, minden további indokolás vagy cselekvény nélkül, eláll és a hunok folytatják útjokat. Mily könnyű lett volna a költőnek Nemerét fölléptetnie, talán mint Kaimbár pártfogóját, a ki lehetetlenné akarja tenni a hunoknak, hogy útjokat folytassák. Ezek azután segélyért Haddúrhoz folyamodhattak volna és a nagy isten elűzhette a gonosz daemont, aki utóbb még Kaimbár végső szereplésénél is szerepelhetett volna. De mind ennek semmi nyoma. Nemere a Székely eposzában csak név, jelentéktelen és a cselekvény lefolyására semmikép befolyást nem gyakorló név, olyanforma egyszerű és ártatlan metaphora, mint mikor a korabeli lyrikus Zephyrus lehelletéről énekel. Amott a fergeteg tombol, emitt a tavaszi szellő susog, — gyönge megszemélyesítés mind a kettő, és Székely voltakép még e meg személyesítést sem vette igénybe, meid megelégszik a Nemere pusztá nevével.¹

¹ Nemeréről Kőváry László, *Erdély föerde ritkaságai* Kolozsvárt, 1853. 38. 1. a következőben tájékoztat: „Nemere egyik csúcsa a keleti hagyvonalnak. Háromszék felső felében, Esztelnek fölött emelte föl fejét. Magassága 5172 láb a tenger fölött. E hegy neve Erdélyben olyszerű érzést költ fel a kebelben, mint Olasz-honban egy bandita fönöké. Nem ő szerezte e hírnevet; van neki egy szele, melyre borzadás nélkül alig gondolhatni. Ezen szél e hegyről, melyen át Moldovából beront, Nemere szelének neveztetik. Berontván, délnyugati irányban rohan le Háromszéken Brassó felé; rakott szekerekkel felborít, fákat csavar ki tövestől épületeket bont el; s ha télen jelenik meg, állatot hófuvatagok sírjába temet. Úralkodása ideje inkább a tavaszi éjnap-egyen. S hogy dühe elől a lakosok rejtőzzenek, Háromszék rendesen úgy épít, hogy ajtó, ablak lehetőleg legkevesebb legyen a Nemere felé. S azon évben, melynek tavaszán uralkodik, sok gabonát, de kevés gyümölcsöt várnak‘. — Mit jelent a ‚Nemere‘név? Való-

Népregei jellegűek a Lisszilián és Alirán történetei, melyek közül amaz mint Haddúr elbeszélése van, Vergilius minttájára, elég külssőleg beékelve az eposz szerkezetébe, míg emez magának a cselekvénynek egyik lényeges mozzanata. Ez elbeszélések forrásáról nincsen tudomásom és hosszas utánjárásom legfeljebb egy-két adatra¹ vezetett, melyek azonban magából a Székely eposzából is származhatnak, de egyébként a rege-költészet nagy kincsházából valók és mint ilyenek, forrásra¹ bajosan vezethetők vissza. Nem is tartom valószínűtlennek, hogy Székely ezt a két mesét, népregei motívumok vagy egyéb népies szóhagyományok fölhasználásával, maga alkotta. Ez az alkotás, főleg a Lisszilián történetét illetőleg, nem mondható nagyon sikerültnek. A leányt egy ellenséges daemon elragadja, erőszakot követ el rajta s aztán elzárja, mert fél Lisszilián atyjának bosszujától. A szerencsétlen leány tudtára kívánja adni atyjának szomorú sorsát és ráveszi elcsábítóját, hogy ez öt „kútfővér” átváltoztassa. Ez megtörtenik és a leány most két vizet bocsát ki, melyek atyját hol- és hogylétéről értesíték és tényleg, a csábítónak hatalmas mesterkedései ellenére is, csakugyan értesítik az öreg Isztert. E motívumok a néprege körében elég ismertek, vagy ilyen vagy többé-kevésbé hasonló alakban, — de Székely ügyesebben szerkeszthette volna Őket össze. Egy kútfővé átváltoztatott leány — milyen kép! És hogyan értesítik a Maros és Olt az öreg Isztert? Ha e folyóvizek a boldogtalan leány könnyeiből támadtak volna,² — a

színnéén oláh szó és talán összefügg a latin „nemus” szóval, a. m. erdős hegység?

¹ Kőváry László és Orbán Balázs különböző munkáiból elszórva.

² Valahol olvastam, hogy az Olt és Maros egy elcsábított leány ikergyermelei, — de nem tudom már, hol. Van ilyen hágyomány?

néprege jól ismeri ezt a motívumot is, — jóval költőibb alakot nyer a cselekvény, de ekkor is valahogy valószínűvé kellett volna tenni a folyóvizek értesítését. De nem feszegetem tovább ez epizódöt, mely az eposz cselekvényével jóformán semmi kapcsolatban nincsen, valamint az Aliran történetét sem, mely szintén tetemesen nyert volna költőiségen, ha a végzet, mely e szép leánynak az éj szaki hőst megmentőjéül és férjéül szánt, legalább (mint pl. Wieland *Oberonjában*) álmában megmutatta volna neki írnak vezért és ily módon eleve szerelmet ébresztett volna szívében a még nem látott, de várva várt hős iránt. Mostani alakjában írnak és Aliran története nem kelt mélyebb érdeklődést az olvasóban és az ifjú párnak azonnal első találkozásuk alkalmával fellobanó szenvedélye egy kissé sablonszerű. De kétségtelen, hogy az eposz harmadik énekének e szerelmi viszonyra vonatkozó része nemcsak az egész költeménynek legszebb, legvonzóbb részlete, de magában véve is Székely Sándor legköltőibb alkotása, mely osztalán elismerést érdemel. Igen sikerüit, bár (mint rendesen) egy kissé szűkszavú, írnak és Kaimbár ellenségeskedésének, főleg a döntő csatának rajza is, mely Székelynek költői alkotó erejét a legszebb színben tünteti föl. Vörösmarty előtt a nyelvnek és verselésnek ily hangulatos kellemé és férfias súlya, a leírásnak ily plasztikus és magával ragadó ereje más hazai költőknél bajosan volna található.

Nincs pozitív adatunk, mely kétségtelenné tenné, hogy Székely Sándor hogyan jutott e térgyhoz, ill. milyen külső benyomások (olvasmányok, egyének) hatása alapján választotta e nemzeti hagyományt eposza cselekvényeül, és miért dolgozta föl e mondát az antik epika alakjában és stíljeiben. Már fönt megjegyeztem, hogy a „Dierniász, voltakép első alakja e röviddel később alkotott hősi köl-

teménynek. A tárgy és az egyes motívumok lényegükben azonosak, de más a földolgozás stílje és hangja. Székely tehát a liánoknak letelepedését Erdélyben előbb ossiani modorban, utóbb az antik epika stíljében dolgozta föl. Mint a ‚Dierniászban‘ Ossian utánzása, úgy akis eposzban Vergilius hatása annyira kézzelfogható, hogy bővebb fejtegetésébe nem is bocsátkozom —hisz úgy a római, mint a magyar műnek már tárgya és alapmotívuma is azonos: a hős a végzet intézkedéséből uj hazát keres népe számára Inkább ráutalok kétszorosb értelemben vett irodalomtörténeti momentumra, melyek Székely eposzának létrejöttére, a költő tárgy választására és a földolgozás módjára kétségtelenül befolyással voltak. A hazai epika fejlődésében rejlö a latokra, melyek e kérdés eldöntésénél főjelentőségük, igen helyesen, bár (műve keretéhez mérten) röviden már rámutatott Gyulai Pál,¹ egy másik körülményre, melyre azonban nem fektetek túlságos súlyt, magam fogok alább, szintén csak röviden utalni.

A XVIII. század epikája e sokat, de, azt hiszem, sok tekintetben nem méltányosan korholt századnak kétségtelenül leggyarlóbb terméke, mely nagy visszaesést jelöl nemcsak Zrínyi, de még Gyöngyösi műveivel szemben is, és igen elevenen emlékeztet (de azért onnan vett hatásról eddigelé nem tudok) a XVII. századi, szintén igen sanyarú állapotban sínlődő német epikára. Ezek az úgynevezett hősköltemények² csak többé-kevésbé száraz és tudákos történelmi verselmények, költői fölfogás és költői megalakítás nélkül, szegényesen fölczifrázva az antik eposzból

¹ Vörösmarty életrajza, 64. I.

² Ugyané körbe tartoznak Dugonics regényei: *Etelka* (1788), *Jolánba, Etelkának leánya* (1803), *Szittyái történetek* (1806), melyek szintén divatossá tettek a magyar öskort.

vett élettelen gépezet foszlánnyaival, amelyekkel már a fölvilágosodás sekély talajában gyökerező bölcselmi okoskodások sa Voltaire iskolájából származó fagyos allegóriák is kezdenek, többnyire elég furcsán, vegyülni. E költészettelből hivatott és nagyratörő tehetség nem meríthetett ihletet; Székelyre sem voltak e művek, tudtunkkal, semmi hatással; bár nem lehetetlen, — legalább a tárgy választása illet sejtethetne — hogy első epikai kísérlete, „A kenyérmezői harcz” (1817), közelebb állt e XVIII. századi irányhoz és eshetőleg ennek ízlésében és stíljeben volt írva. E föltevés megmagyarázná azt a föltűnő körülményt is, hogy a fiatal költő lemondott e művének befejezéséről és még az elkészült első éneket is megsemmisítette.

Száزادunk elején — politikai és nem politikai tényezők hatása alatt — a „nemzeti eposz” lesz a korszaknak egyik jelszava és Árpád honfoglalása e sokat sürgetett műfajnak legnépszerűbb tárgya. E törekvések visszanyúlnak még a múlt századba, de már ennek utolsó szakába, midőn az új nemzeti és művelődési szellem, Bécsből kiindulva, hódítani kezdett hazánkban és magával ragadta a honn maradottakat is. Gróf Báday Gedeon (1713—92), kétséggél Klopstock hatása alatt, a század közepe táján hexameterekbe kezdi átírni a Zrínyi eposzát és ugyanő tervez egy önálló „bajnoki éneket”, melynek tárgya az Árpád honfoglalása. De Báday, mint amolyan sokoldalú műveltségű dilettáns, sokat tervez, de semmit sem fejez be; ez epopoeiájának híre azonban a *Magyar Músa* révén¹ tudo-

¹ *Mar/yav Músa* 1787. 215. 1. Bekezdése világosan mutatja Zrínyinek (Vergiliusra visszanyúló) hatását:

Músám! kinél tört út már régen Pindus útja,
S tudod jól, hol fakad a szüzek rúgott kútja,
Sőt játszódtál is te nádsípon verseket,
Végy már most trombitát, kezdj liaugosb éneket.

másra jutott kortársainak és gyökeret vert képzeletükben. Rádayra hatással lehetett Pray György munkássága, főleg e kiváló történetírónak legfontosabb műve,¹ mely nemcsak terjedelménél, hanem anyagának imponáló gazdagságánál fogva is főműve, melylyel a magyar őstörténelemnek széles alapra fektetett és (a kor mértéke szerint) tudományos tárgyalása voltakép kezdetét veszi. De Ráday műve csupán terv maradt, azonban terv, melybe szerzője legalább belefogott; még ennél is kevesebb, csak eszme maradt Csokonai Vitéz Mihály Árpád-eposza, melynek gondolatát a hányatott költő e század legelején a legnagyobb lelkesséssel ragadja meg: minden egyébről le akar mondani, hogy ,halála napjáig‘ kizárolag azon a ,heroica epopoeián‘ dologzhassák, ,metyet Árpádról vagyis a magyarok kijöveteléről kívánt a maradék számára Homeros és Tasso nyomdokin készíteni‘. Csokonai fiatalon szállt sírba, a ,máradékra‘ hagyva nagyszabású tervét. És most egy másik hazai történetíró, a lánglelkű Horvát István termékenyíté meg tüzes szellemével és részben kalandos, de ép ezért a költőnek igen kedvező tudományával a magyar költésze-

Írj Árpádról; írd meg, hol volt első hazája,
S új honra vágyó nép vezérévé mint lett?
Beszélدد el útjait, számláld elő, mit tett,
S hogy hódolt végre meg a négy folyóvíz tája.

A harmadik versszak pontosabban jelöli meg a tárgyat, s Ráday ezzel Vörösmarty előzjévé lett:

Szint olyan volt Árpád. Hiában gyűjtött népet
Mind számost, mind erőst, mind fegyverére szépet
Amaz bolgár Zalán stb.

¹ *Annales veteres hunnorum, avarum et hungarorum ab anno ante natum Christum CCX. ad annum Christi CMXCVIL deducti ac maximum partem ex orientis occidentisque rerum scriptoribus congesti. Vindobonense, 1761.*

tét. Első sorban egy hexameteres Árpád-eposzt sürget és Horvát Endrét buzdítja e *nagy* és nehéz, de hálás munkára, még pedig nemcsak barátságos eszmecsérében, hanem a nyilvánosság előtt is. Horvát Endre nem mert akkor e nagy feladat megoldására vállalkozni, mert, személyes helyzetének kedvezőtlen körülményein kívül, hézagosnak és homályosnak találta a munka anyagát:

Árpádot s népét Pannon mezejére, Barátom!
Máró s Homér zenggése szerint kivezetni mit unszolsz?
Nagy mélység, mellyet mutogatsz; Erythréumi forgó,
Melyre vezér nélkül küldesz. Mondd, merre keressem
A hősnek születése helyét Ázsianak ezernyi
Mérföldekre kinyúló térségén? merre keressem
A nagy nemzetnek laktat? . . .

Tehát Horvát Endre egyelőre nem fog hozzá a kívánt és sürgetett Arpádiász megírásához, de a gondolat megnyerte tetszését, bízik Horvát István segítségében, a ki kalauzául ajánlkozott és egyúttal maga is belemélyed ős-

¹Hogy az antik alakoknak szerepe a magyar epikában összefügg Baróti Szabó Dávid, Révai és Rájnis törekvéseivel is, erre csak mellesleg utalok.

²A *Tudományos Gyűjteményben* 1817. I. 107. 1. nagyon röviden, de igen kedvezően ismerteti Horvát Endrének Paintner Mihály püspöknek Györből Budára lett általkelésére 1816-ban írt költeményét, e legújabb szerzeményét ,azon jeles költőnek, ki magát és nevét Zirtz emlékezete s egyéb hazafiúi lánggal teljes versei által megkedvelte'. Azután hozzá teszi (108. 1.): 'De szabad legyen mégis arra kérni a téti derék magyart, hogy ő inkább Árpád kijövetelét írja hatos versekben Nemzetünknek köz örömére és dicsőségére'. E fölszólításra felel (U. o. 1818. IV. 121—124. 1.) Horvát Endre *Boldogréti Víg Lászlóhoz* írt ismeretes episztolájával.

³Már 1817. május 24. iiija Horvát István neki, hogy nemcsak ő maga, hanem mások is tőle várják ez eposzt. 'Ök is, mint én', folytatja, 'elég tehetséget látnak s elég nemzeti lelket gyanítanak'.

történeti kutatásokba, melyeknek eredményekép megírja ,A magyar nemzet nem finn származású‘ ez. dolgozatát. Végre 1821-ben² valóban megkezdi az Árpádiászt, mely azonban csak egy évtized múlva, 1830. október 30.³ készült el, mire 1831-ben megjelent nyomtatásban. Horvát Endre nem igen örülhetett nagy műve hatásának: nagyon el-késett vele. Még Székely Sándor és Vörösmarty előtt készen volt tervével, sőt nagyobb részletekkel is, de mind ketten megelőzték, és ‚Zalán futása‘ után az ‚Árpád‘ csak egy letűnt korszak terméke gyanánt hathatott a magyar közön-ségre. Hiába fogadkozott egy Horvát Istvánhoz írt levelében, hogy az eposzi formában egy europai epikus sem lép elője: Vörösmarty mellett teljesen elhalványult, és az utó-kor legfeljebb nyelvét és stíljét ismerheti el, melyről pedig elég meglepően maga így nyilatkozik: ‚Nem szeretem, hogy a nyelvben, a stílusban nem tudtam eléggé napkeleti

tanak benned, és számos kérdéseidre mind bizonyos a felelet, s lia csak ez akaszt el, kész vagyok ebben segéded lennem. Jöjj le, de ne terminus alatt, két hétre hozzáms s kész leszen historiail oldalról az Arpádiász. Legyen is az Árpád átka rajtad, ha nem használod szép poétái lelkedet. Árpád, nem Almos vezette ki a magyarságot, — ezt kell énekelned. Nem akarom, hogy tudat-lannak tartassál a magyar történetekben; most a mit még belőle nem igen tudsz, azt nálam könnyen kipótolhatod. Árpád, Árpád bírjon írása, hogy ne mondhatta Schwartner: A magyaroknak eddig egy eposzok sem készülhetett. A nemzeti becsület vezérelje tolladat és minden lépéseidet⁴. Idézi Vass Bertalan, *liovvát Ist-ván életrajza*, Budapest, 1895. 250. 1.

¹ Megjelent a Tudományos Gyűjteményben, 1823. II.

² Már 1820. jan. 30. értesítı Horvát Istvánt, hogy legköze-lebb hozzáfog az eposz megírásához.

³ Ez évben ajánlja Kazinczy Ferencz is, a ‚Szent Hajdan Gyöngyei‘ fordítása közben, a honfoglalást Pyrker László figyel-mébe: ‚Árpád honfoglálása valóban méltó tárgya volna Excel-lentiád lantjának‘, — német nyelven, a ‚Zalán futása‘ után!

azaz ázsiai magyar lenni'. De azért jut Horvát Endrének is szerepe a magyar epikának azon fényes fejlődésében, mely Eáday Gedeon első tervétől a „Zalán futásáig vezet: eposzának az „Auróra három kötetében megjelent mutatványai nem maradhattak hatás nélkül Vörösmartyra, de talán Székely Sándorra sem.

Így találja meg a székely eposz szerzője magyar előzönél «hősi költeménye» tárgyát (az utalást a nemzeti hagyományokra), versét és stíljét. Volt-e neki is Horvát Istvánja, aki buzdította, sarkalta, sürgette, — nem tudjuk és nem hiszszük. De bárhonnan vette a közvetetlen impulzust: a mint ily eposz kidolgozására vállalkozott, igen közel fekvő gondolat volt, az ősi hagyománynak azt az ágát vagy epizódját választania, a mely helyi érdeklődéssel is kecseggettett. Kell-e e tények mellett, melyekre itt csak röviden figyelemzethettem, még egyéb forrásokat vagy hatásokat is keresnünk? Nem hinném; a magyar

¹ Az 1822., 1826. ée 1828-diki évfolyamokban. Ezekhez járulnak 1809-ból ‚A felkelő nemzethez’ írt riadójá:

,Kardra, lovakra, derék magyarok, dél, napkelet, észak

És nyugat örszemmel kisér mint Attila magvát

Benneteket, valamerre vagyon neve, híre magyarnak —

és ‚Zirtz emlékezete’ (1814), mely ugyan nem eposz, de a költő földolgozásánál és tendenciájánál fogva helyet követelhet magánnak a magyar epika újabbkorai fejlődésében.

² Horvát Endre még nem részesült oly tudományos méltában, milyenre már Vörösmartyhoz és Székely Sándorhoz való viszonyánál fogva igényt tarthat. Csak két figyelemre méltó dolgozatot ismerek róla: Méry Etelét a győri főgymnázium 1879. évi értesítőjében és Szász Károly emlékbeszédét az ugyanazon évi akadémiai értekezések (Első osztály, VIII. köt. 5. sz.) sorában; de amaz (v. ö. helyes ismertetését Moravcsik Gézától, Egyet. Philolog. Közlöny, IV. 1880. 349—355. 1.) voltakép csak szorgalmas anyagyűjtemény, emez meleg és rokonszenves jellemzés; — a magyar philologia eddigé teljesen elhanyagolta a téti plébánost.

epika fejlődése eléggé érteti meg a székely ifjú lelkesedését és irányát. De ha kellene, — ez is összevág a hazai adatokkal.

Székely Sándor 1820 deczember 10-én érkezett Bécsbe, hol 1822 májas 21-ig maradt. Itt írta a „Dierniászt” és „Vienniászt”, itt „A székelyek Erdélyben ez. művét.”

Mit talált Székely Sándor Bécsben? Mindenek előtt virágzó Ossián- és Klopstock-kultuszt, mely akkor Németországban már alaposan túlhaladott álláspont volt. És Klopstock, a „Messiás költője”, két szempontból volt reá, a protestáns theologusra nézve érdekes és csábító alak. Egy oldalról mint eposz-költő, kinek „Messiása hexameterekben van írva és hosszú századok óta a nagy hősköltemény terén ismét az első világraszóló termék. A „Messiás” hatása még majd egy évtized múlva is fölismerhető Székelynek „Mohács ez. hősi költeményében, melynek Abaddonja és egyéb angyalai egyenesen a Klopstock művéből származnak (1. fönt 25. 1.). Hogy a nagy német költő — a feldolgozott tárgyaknak eltérő jellege daczára — Székely erdélyi eposzára is hatott, legjobban mutatja az az egy tény, hogy a Lisszilián szűz durva ellenállójának neve eredetileg, az eposz első fogalmazványában nem Úrpán volt, hanem Odin (utóbb Odron és csak végül Úrpán). Tehát az északi germánok főistenének nevét viselte az undok daemon, e nevet pedig legkönyebben Klopstockból és iskolájának óda-költészettel ismerhette Székely. És ez Klopstock másik jelentősége az erdélyi

³ Ossian hatása alatt írta Székely ugyancsak Bécsben „Dierniász” ez. prózai hősi költeményét. Ossiánról és a múlt századi irodalomra gyakorolt hatásáról 1. Ossian ez. tanulmányomat a Budapesti Szemlében, XI. 1876. 382—407. 1.

² Ez fönmaradt a költő saját kezeírásában az unitáriusok kolozsvári könyvtárában. L. e kötet függelékét.

költő szemében; a »Messiás« énekese egyúttal a régi german mythologiának új életre ébresztője is volt. Pedig mythologia, ha csak egy kevés is, nagyon kedvére jött volna Székelynek is, a ki műve megalkotásánál természetesen az antik eposzt tekintette mintának. Hogy Klopstocknak ismeretei és képzetei e téren igen zavarosak voltak: nem bántotta költőket, inkább még jelességnek tetszhetett neki. Klopstoek szerint nemesak kelták és germánok voltak egyazon nép, — ebben kortársai majd mind egy véleményen voltak vele, hiszen akadt e téves fölfogásnak még a mi századunkban is tudós és tekintélyes képviselője, — hanem ezekkel együtt a thrákok és szkythák is. Azért tekinthette ő Ossiant is német költőnek; azért ismert föl mindenféle géta és thrák szokásban és intézményben német hagyományokat; azért láthatott német költeményeket a skandináv ‚Edda‘ dalaiban; azért meríthette mythologai képzeteit a legkülönbözőbb, legellenrétesekkel forrásokból, nem sokat törödve e források igazi nemzeti jellegével. Innen az a sajátos mythologai chaosz Klopstock

¹ Adolf Holtzmann, *Kelten und Germanen*, Stuttgart, 1855. E munkát alaposan megcáfolta Ch. Brandes, *Das ethnographische Verhältnis der Kelten und Germanen*, Leipzig 1857.

² Főforrásai különben Paul Henri Mallet (1730—1807) genfi származású tudósnak (1753—61. Kopenliágában a francia nyelv tanára), kit Klopstock valószínűen személyesen is jól ismert, következő két műve volt: *Introduction à l'histoire de Dannemarc* (1755) és *Monuments de la mythologie et de la poésie des Gétes (ff) et particulièrement des anciens Scandinaves* (1756). Schütze Gottfried Hamburgban mind a két művet lefordította 1765-ben németre. Klopstockot ez irányú törekvéseiben, t. i. a germán mythologiának új életre ébresztésében és modern költeményekben való fölhasználásában már megelőzte egyik barátja, Gerstenberg Vilmos Henrik, az ‚Ugolino‘ szerzője, *Gedicht eines Skalden* (1766) ez költeményével.

ódáiban és Hermann-drámáiban, melyet azonban a kortársak még nem ismerhettek föl ilyennek, hiszen a germán mythología terén még ma is elég zavarosak és homályosak még egyébként kiváló német és skandináv szakféríjak nézetei és képzetei is. Klopstock tehát — ez volt a kor fölfogása és saját tendenciája — visszanyúlt nemzetének őskorába, hogy a modern költészettel is (még a későbbi romantikusok meggyőződése szerint is) nélkülözhetetlen mythologiához jusson, melyet azután nem ugyan eposzában, melynek tárgya e pogány képzeteket eleve kizárta, de annál meglepőbb sikерrel az őskorban játszó drámában és hatalmas lendületű ódáiban alkalmazott. Példája nagy mértékben hódított, — az „ősgermán bárdok” (ilyenek tudvalevőleg sohasem voltak) szellemében éneklő (nem sokára azt mondta az elkeseredett kortársak: ordítózó) modern német ódaköltök még pazarabbul éltek az állítólagos „német mythoszokkal”, míg a helyesebb belátás és egészségesebb ízlés ez üres, élettelen és minden magyarázó jegyzetekre szoruló csinálmányokat végkép elsöpörte. Ez Németországban már a múlt század nyolcvanas éveiben történt, — de Bécs még 1820 körül is csak ott volt, ahol a »birodalom« egy félszázaddal előbb. E bécsi légkörbe lépett Székely és e légkör csak fokozhatta már a hazából magával hozott epikus hajlamát és a nemzeti őskor hagyományai felé fordított irányát.

De talált ő Bécsben mászt is. A napóleoni szerencsétlen háborúk Ausztriában és első sorban Bécsben is felköltötték a hazafias szelemet, melyet politikusokból és írókból alakúít egy tekintéyles kör az irodalom terén is nagy buzgó-sággal és nem minden siker nélkül törekedett fölkelteni és ébren tartani. E kör közzéppontja Hormayr József báró volt, aki 1782-ben született Innsbruckban és már 1803-ban udvari titkár és a titkos állami levéltár igazgatója lett.

Miután 1809-ben Tirolban a hadseregnél és mint a népfölkelés szervezője nagy érdemeket szerzett, a császár öt 1816-ban, az alig 34 éves ifjút, a birodalom és a császári ház történetírójává nevezte ki. Mint ilyen élt és működött Bécsben 1828-ig, mikor Münchenbe hívták, ahol szintén igen előkelő és befolyásos állást foglaltéi és 1848-ban meghalt. Hormayr, János főherczeg bizalmas embere, az egységes Ausztria megalapításáért lelkesedett, melyben azonban az egyes nemzetek megtartották volna eltérő és sajátos nemzeti jellegöket. A németek, magyarok, csehek és lengyelek minden korlátozás nélkül megmaradtak volna németeknek, magyaroknak, cseheknek és lengyeleknek, de együttesen az „egységes osztrák politikai nemzetet“ alkották volna, melyben a németeket csak annyiban illeti a vezérszerep, a mennyiben a soknyelvű országnak a közigazgatás szempontjából elengedhetetlen „állami nyelvűl¹ a német szolgált volna. E célból Hormayr több irodalmi vállalattal szolgálta, melyeknek történeti és részben maradandó kiváló értéke egészben független attól a rég túlhaladott politikai iránytól, mely, tényleg nagyon közvetve, megalapításukra vezetett. E vállalataiban kettős cél lebegett rendkívül buzgó kiadójuk és szerkesztőjük szeme előtt: egy oldalról a nemzetiségek múltjának minél több oldalú földerítése és ápolása, és más oldalról a fönt jelzett egységes politikai osztrák nemzet előkészítése és nevelése. Ez utóbbi cél test nélkül szükölködő árnykép volt, mety soha nem ébredt igazi életre: de az első törekvés meg hozta gyümölcseit. Hormayrnak ez irányban főtörekvése

¹ Der österreichische Plutarch, 1807—12., 20 kötet. — Taschenbuch für vaterländische Geschichte, 1811—4-8. 20 és új folyamában 17 kötet. (1822 óta a derék Mednyánszky Alajos báró volt e vállalat társszerkesztője.) — Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst 1809—28., 20 kötet.

volt, az írókat és költőket saját nemzetük múltjának földolgozására serkenteni. Az ‚Archív‘ 1817-iki és 1818-iki évfolyamaiban lelkes dolgozótársa Mednyánszky Alajos báró hosszú, érdekes és tartalmas czikksorozatban fölveti a következő kérdést: „Vajon az osztrák császári állam múltja szegényebb-e szivet nemesítő, a drámában, balladában, legendában, regényben és képzőművészettel fel-dolgozásra alkalmas tárgyakban, mint az ókor vagy az idegen (külföldi) középkortörténete?“ — és a leglelkesebb nemmel felel e kérdésre. És jellemző, hogy Mednyánszky e czikkekben példáit, t. i. a múltból vett értékes és érdekes tárgyakat, melyek költői földolgozásra kiválóan alkalma sak, — túlnyomóan a magyar történetből és hagyományból veszi, számos, akkor még hazánkban is alig figyelemre méltatott vagy egészen ismeretlen mondára, legendára és történeti epizódra fordítva kortársai figyelmét. E figyelmeztetés nem volt eredménytelen. Osztrák-német költők ez időben és még jóval később is vetekedve dolgoznak föl a költészetnek minden fajában nemcsak osztrák, hanem különösen magyar és cseh tárgyakat is és e termékek sorában találkoznak oly mesteri alkotások, mint pl. Grillparzernek kiváló színműei: „Ein Bruderzwist in Habsburg“, „Ein treuer Diener seines Herrn“ (Bánkbán), „König Ottokars letztes Glück und Ende“, „Libussa“ stb.

¹ E czikkból vette pl. Kisfaludy Károly a „Stibor vajda“ tárnyát.

² Pl. a Collin testvérek, Mailáth János, Deinhardtstein Lajos, Pichler Karolina, Castelli Ferencz, Hammer József, Pyrker László, Ebert K. Egon, Grillparzer és mások. E mozgalom bővebb rajza itt nagyon messze elvezetne tárgyamtól. Kedvezőbb összefüggésben majd visszatérök reá. Megérdemli.

³ Ez iránynak politikai hatása természetesen éles ellentétben állt Hormayr célcímaival: a nemzetek múltjának ez irodalmi és költői dicsőítése csak annál nagyobb mértékben fejlesztette és

Tehát ezt a Bécsset is találta Székely Sándor, és mit látunk? Egyik fő műve, mely itt létrejön, a „Vienniász“, melyben a régi bécsi polgárokat és a vímez lengyeleket dicsőíti, és nyomban utána, a kísérletszerű „Dierniász“ alapján, megírja legjobb munkáját, „A székelyek Erdélyben“ ez. kis eposzt, a magyar és székely nemzet fényes ősei-nek dicsősítését. Véletlen ez a találkozás? Az erdélyi „bösi költeményre“ vonatkozóan még annak vebetnők, mert magam is úgy vagyok meggyőződve, hogy ennek eszméjét, legalább csirajában, magával hozta a költő bérézés hazájából; de a „bécsi eposz“ hogyan fogamzott meg a székely fiú lelkében a Hormayr teremtette légkör nélkül? és mért sietett annyira a magyar hősmonda földolgozásával?

De legyen elég az utalásokból és gyanításokból. Tény, hogy Székely Sándor Bécsben írta kis eposzát, melynek gyökerei minden esetre a magyar epika XIX. századi fejlődésében keresendők; és melyet Toldy Ferencz találóan nevez „egy csodálatos sugallat művének“ — Vörösmarty epikája el nem képzelhető. Ebben van ennek köszöni maradandó helyét a magyar irodalom történetében, és Vörösmarty talán méltóbban is örökíthette volna meg emlékét, mint a következő epigrammban (czíme: „Aranyos“)

élesztette a magyarok, csehek és lengyelek nemzeti szellemét és aspirációt, a mi végre tudvalevőleg az „egységes osztrák politikai nemzet“ és az „egységes császárság“ teljes felbomlására vezetett. De ez nem tartozik e vázlatos dolgozat keretébe; azonban liangsúlyozandónak tartom, hogy pl. Grillparzernek nálunk több ízben kedvezőtlenül jellemzett, mert látszólag magyar-ellenes politikai meggyőződése és magatartása teljesen a Hormayr-féle török-vésekben gyökerezik és csakis e törökvések alapján érthető meg helyesen és ítéhető meg méltányosan.

¹ Először kiadta Gyulai Pál Vörösmarty munkáinak nyolc

Tűzbe veled, te nagyon aranyos, tán tiszta arany vagy;
 S tűz kísért aranyat, hát arany úrfi megégsz.
 Kár érted, de se baj, hamudat széthordja az aisz él,
 S a felszél, lelked béllete, égbe röpül.

VI.

Székely Sándor egyéb, prózai, többé-kevésbé tudományos jellegű művei a következők:

1. *Unit ária vallás történetei Erdélyben. Összefüggvé Erdélyben lakott vagy lakó több népek vallásáival s keresztény felekezetekkel eredetétől kezdve időszakunkig.* Irita Ar. Kákosi Székely Sándor, Kolozsvárt az unitáriusok főiskolájában hittan és ahhoz tartozó tudományok s napkeleti nyelvek rendes közoktatója s egyházi főjegyző. Kolozsvárt, a kir. lyceuin betűivel, 1839. VI. és 213 1. (Megvan tőle latin kéziratban is; tankönyvül használták a theologiai tanfolyamon). — Toldy szerint (id. h. 248. 1.) «csak meglehetős hanyag kivonata Uzoni Fosztó István bő és gazdag kézirati munkájának (az unit, collegium könyvtárában.)» Székely fiának Jakab Elekhez írt levele szerint a censura sokat törölt e műből, — valószínűen azért, mielől az unitáriusokat ért sok üldözés föltárasa mind a katholikus, mind a reformált egyházra nézve kellemetlen volt. Alapos-e Toldy ítélete?

2. *Világörténetek, tanidők és olvasók számára útmutatóid Dittmár szerint.* Kolozsvár, 1844., az ev. reform. főiskola, betűivel, kiadta ifj. Tiltsch János. Két kötet, 151 és 146 1. — Iskolai könyvül használták. Nem láttam.

kötetes kiadásában, VIII. 25. 1. — Személyesen alig érintkezett Vörösmarty valamikor Székely Sándorral, mert Vörösmarty járt ugyan 1845-ben Kolozsvárott, de csak egy napot töltött az erdélyi fővárosban.

3. Erdélyország története hiteles kútfőkből. Írta Aranyas-Rákosi Székely Sándor 1840. Kolozsvárt. A kir. lyceum betűivel, 1845. Vili. és 220 1. — Az előszó szerint magyar könyvet kívánt adni a nagy olvasó közönségnek, de különösen a tanuló ifjúságnak kezébe, melyből szükebb hazája történeteivel megismerkedhessék.¹

4. Az Erdélyi N. Fejedelemsegében törvéniesen bérveet és megerősített Unitária vallásnak Eredete röviden elészámlálva más recepta religiók Eredetével együtt. — Kézirat, Székely Sándor saját kezeirása, negyedrét 11 oldal, a Munkák-hoz fűzve. A tárgy rövid áttekintése 14 pontban. Aláírva: 1825._r jegyzetté Székely Sándor m. p.

5. Hunnok és Avarok várairól. Nemzeti Társalkodó 1830. I. 353. sz. A Munkákban is.

6. Rövid értekezés az 1831-ben kiadatott ujj Énekes Könyvről. Kolossvárt, jul. 19-én 1838. — Megjelent a Kereszteny Magvetőben XXII. 1887. 385—388. 1. L. fönt 18. 1.

7. Törökök kiverettertése Magyarországból. Nemzeti Társalkodó 1838. II., 193. sz.

8. A föld alakulásáról. A Munkákban e kelettel: Kolossvárt, Augusztus 13-án 1844. — Hol jelent meg?

9. Zsidó régiségek Erdélyben. — Hol jelent meg?

10. Prédikációk és beszédvázlatok az unit. főiskola könyvtárában, saját kéziratában, 4-r., egy kötet. (Egyházi beszédei kozol egyesek megjelenhettek nyomtatásban is.) — Véges kéziratos följegyzések, így első és második nejének élet-rajza stb.

¹ Ism. Múlt és Jelen, 1846, 7. sz.

VII.

Székely Sándor levelei.

1. Özvegy Nagy Mihálynénak.¹

Tekintetes asszony

Nagy tiszteletre méltó jó asszonyom!

Harmadik holnapja következik, hogy énis Becsnek lakói között szívom alsó Ausztriának száraz levegőjét — Bécsnek gyönyörködtető vidéke fogva tart ugyan minden tovább repülni akaró képzeletet; de az én kis hegyes völgyes Hazám ottan lakó jó embereim, és azok között a Tekintetes Asszonynak előttem kedves emlékezetű Háza örökké szivem és elmém előtt forog.

December 10-dikén 9 órakor léptem bé legelébb Bécsbe, három egész héti éjjeli nappali jövetelem után — a mi a várost, az ezen annyi nemzetek gyülekezésének fészkét illeti, lehet képzelní, hogy 34. Forstadt, b. akkora nagyságú, széles sán-czokkal és magas Kőfalakkal körült vett vár, mint Kolosvár, és 800,000 egymáson tolongó népség nem kis helyen fér el — az éjszakra hajlott Sz.-István úgy áll ki a a 9. emeletű épületek közzül, mint egy fellegeit éró kormos óriás. — A nép az uttzák két oldalaин folyva főj az Idegen elébb, azt gondolja, hogy a nép valami lármára siet olyan tolongással, de ez egész nap így foly. A Hintók képtelen zörgése az agyaveléjít az embernek megreszketteti, jő, megyen, éjjel, nappal.

A nép szerfelett finom és pompás; nevezett szerént az asszonyok milliókat viselnek és hordanak magokan továbbá ^lég nyájas, és szolgálatra kész — nem képzelhetni, mi ki-váncsi — Égés volt a minap a Duna mellett, a Szent Isvánt

¹ Közli Nagy Balázs a tordai *Aranyosvidék* 1893 október 21-iki 43. számában, honnan Borbény György szerkesztő úr szives engedelméből átveszem. Özvegy Nagy Mihályné szül. Dézsfalvi Simon Judith, Nagy Balázs úrnak nagyanya.

több két ezer emberrel nézte, ott lévén utam el énis közikbe állottam, kérdem mit néznek. Senki nem tudta, későre vettetem észre, hogy a nép a veres zászlót várja, hogy kitétekké, én ott hagytam; a Hofon megint nem régibe kiszabadult egy madár az ablakon, annyi nép fut össze, hogy a Hintók nem mehetvén zúgás támadott, katonákat kellett hozni a nép elküldésére — egy vastagon füstölő kéménynek több nézője van, mint egy Theatrumi darabnak Kolozsvárt.

Új esztendő napján láttam Bécsnek gála napját, jelen volt a Muszka Czár a reggeltől fogva jövőmenő Princzeknek, Fürszteknek, Grófoknak, követeknek 11-ig nem volt vége hosz-sza, 11-kor mentek ő Felségek isteni tiszteletre a Burgkapellbe én nagy nehezen bétolongtam, leginkább teczzett nékem a kis Bounaparté, Gróf Colleredo nevelője mellett — fejér kerek pofáju, kék szemű, de azt mondják nagy hazug.

A császári kincstár felveretett, úgy van a hír, hogy egy paraszt köntösös ember tartotta volna beszéddel a strásákat, mik mások éjszaka, az épület alatt való kanálison feltörvén elvittek a temételeken Aranyat, melyek 1820. verettek — máriss sok ember jött galibába, hogy ilyenekkel vásárlott, de még eddig mind megszabadultak.

Truppok szakadatlanul mennek Olaszországba, úgy hal-juk, hogy a Neapoli király Schönbrunba fog lakni jönni — Erdély és Bécs levegője között nagy a különbség, én itt még szánkát nem láttam. Az Europa előtt olyan hires éneklő Kata-láni 22. Janu. adott egy Conczeret, einnáhme feljülmult 18.000 Pfrtokot.

A mi privát állapotomat nézi, még eddig mindenkiéppen jól érzem magamat; remélem hogy ezután is megsegít az Isten s a jó emberek. Itten az ember erővel némnetté lessz. Az én öltözetei egy német magas kalap — fekete selyem lájbi, fehér nyakravaló, melynek oly magosnak kell lenni, hogy az ember örökké az égbe nézni kéntelen, egy pántoffel, fekete pantallón, és egy olajszín Gehrock — mindenmellett úgy képzem magamat mint egy idegen sziget madarát mely bármí czifra Kaliczkában van, szirtos hazája felé fordul énekelni — Két napja már, hogy

erdélyi levelekkel töltöm az időt — Alázatossággal tisztelem a kisasszonyokat, nevezett szerént Lajost, Miklóst mihelyt több időm lessz, többet fogok írni, mostan pedig ajánlván magam tapasztalt gratziájába maradok.

A Tekintetes Asszonynak

Szállásom vagyon. In der stadt. Fárben-gasse Nro. 338.
in 4-tem Stock.

alázatos szolgája
Székely Sándor, mp.

2. Toldy Ferencznek.¹

Érdemes Férfi, Kedves Barátom!

Folyó esztendő oct. 10-kén hozzáam utasítni méltóztatott Levelét nagy Tisztelettel vettetem, ámbár nagy érdemű Nevét eddig fénymű íróink között is szemléltetem, mindenáltal, hogy azon tisztelt Név nékem önkéntes barátságát is, Litterator Lelkességét is ajánl; legnagyobb gyönyörűségeim közzé szám-ládom.

A mennyiben illendő akárkinek magáról kérkedség és hiúság gyanúja nélkül Írni, annyiban Kedves Barátom becses kívánságának telyesítője lehetek. Eredetemet vettetem az (IV. Béla alatt kézdi és sepsi székekből Aranyasszékre előbb mint segédvédők, utóbb megtelpedett székely nép az Hazai Történetekben eléggyé ismeretes) Aranyas Rákosi Nemes Székely Nemzettségből, mely magának fegyverrel nyert nemzeti Ősi szabadságát a hajdoni homályos időktől fogva tartva. Atyám volt Székely István volt káli unitárius pap és Marosi környéki Archidiaconus. Fia én egyedül, Leány testvérim kettő. Tanultam ⁶ észt. a Keresztfüredi Gymnasiumban, ⁶ ismét a Kolosvári nagy oskolában, egy esztendőt a Kolosvári Universitasban Törvényekben töltöttem, melyeket célfelülettel tettem vala, de közben Statusom által Academiára közköltséggel expediatáltam. 2 észt. Bécsben tölték. — Onnan Tordára esett jövetelem, hol

¹ A Toldy Ferenczhez intézett Levelek a M. T. Akadémia könyvtárában őriztetnek.

1822-től fogva viselem a papi kötelességeket és a Gymnasiumban a Theologiai Cursus és Német nyelv tanítását.

Házasságomban Fiscalis Proc. Csípkés Albert Leányával, Betaval szerencsétlen lettem; három és fél esztendeig volt szeretett Házastársom engem özvegységre hagyott. Azolta Barátim veszik és a kötelességek életem magános óráit. Néha pendíteni meg, a múlt idők emlékezetében, néha a jövendők édes reményében, Latom (íggyel: lantom h.) húrjait. Születése met adta 1797 sept. 13.

Mit írjak gyönyörködtetőbb Könyveimről avagy uralkodó passióimról? — Hómért és Virgilt mások felett szeretem, különbén minden nemzet Epicusait. Az Eposzi kürtet adta nékem inkább a Természet, de a szelíd Lanttól is nem fosztott meg. Munkáim a következők: *A Kenyérmezői Harcz* öt Énekben. Hősi költemény (próba 1817), egy ének kész. — *Lusiade*. Első Ének fordítás (1818). — *Viennász* XXV Ének Alcaica strophákban (1821. 2.), mely jobbítást vár. — *A Székelyek Erdélyben* (Becsben 1822). — *Mohácsász* négy Énekben (1824 Tordán), mely egészen kész, nékem mindegy, akárhhol és miként jelenjék meg.

Hogyha Kedves Barátom! mivel már talán el is késsett válaszom, az idei kötetben meg nem jelenhetnek küldött vagy küldendő darabjaim, tehát a jövendőire nézve, ezeken kívül, többiekkel is szolgálhatok.

A Székelyek Erdélyben teljes betűhibákkal.

Lap 126. sor 3. Légidnek, olvasni kell: Szegednek.

« 131. « 7. *Alva figycimeztek fejedelmek hősi szavára.*

Mig osztán

« 135. « s. *Tornyolván rázta serénnyét.*

« 140. « 14. *Védelmire.*

« 143. « 10. *Küküllő Árkaiból kikelő föveny es vize stb.*

« 144. « 9. *Nemeréről.*

¹ E hibák az alább közlött szövegben a költő utasítása szerint ki vannak javítva; — de a szöveg alatt közlöm a *Hebe* téves szövegét is.

- Lap 14-5. sor 5. *Szerzetül.* Szerzel helyett.
 « 141. (I 4. *Mert Érczkert* — s lángos stb.
 « 147. « 5. *Tudta*, e helyett: sudta.
 « 141. « 5. *Alja nagy ajtóit jobról. Sok kiizde stb.*
 « 125. « 7. *Férfjak.* Lap 137. s 4. *Szirteercben* helyett: *Szirtüregékben.*
 « 150. « 12. sor után ezen Hexameterek következnek:

Ért a rettentő, s zeng a nagy kopjalap ütvén:
 S Lépdel előre nehéz lépéshen Attilafi rája.
 S Mint három szárnýú menyköt ki nem állhat az érezszirt.
 Kopjaütések alatt aképpen Kaimbár
 És félelmetlen mejjében érzi veszéljét,
 S Még egyszer fegyvert markolni tüzelte halála. —
 Lelkessé s gyorsá tévén. — A scytha taréjos
 Siskát ingatván és győzedelemmek örvén.
 Sűrű kopjával nagy ütések oszta viszontag
 S végre Kaimbárnak kopnyáját messze lesújtá. —

Barátságába azon hiedeimmel ajánlom magamat, hogy több becses Leveleit is nyerni fogom, maradván nagy Tisztellettel

Tordán“ Nov. 1827.

alázatos szolgája

Székely Sándor

Tordai pap és Teolog. Professor az
(unitárius) leszakítva Gymnasiumban.

Cím: *Tordáról.* Tekintetes Toldy Ferencz Úrnák, kedves Barátomnak Pesten. Chez Mons. J. Schedel Controllern de la poste à Peste.

3. Toldy Ferencznek.

Kedves Barátom!

Felette tiszttel ajánlását úgy veszem, mint egy barátságos Hazafi jó szívét. A Mohácsiászt postára tévén egyenesen Barátomhoz utasítám. Kisfaludi Úrral, az Auróra érdemes kiadójával, minthogy közelről ismeretes nem vagyok, egyszerre hé-

szöktetni barátságába akárék ezen Munkám által, melyet hogyha Barátom vélem tenni méltóztat, ajánlván és által ad-ván azt, vagy legalább megismertetvén nagy örömeim közzé számlálom. Egyébaránt méltóztat véle azt tenni, amit legjob-nak itélend. Egyéb munkáimmal is fogok szolgálni, hogyha mi szeretetre méltó lenne bennek. Nagyon tiszta és várt tudósítását örömmel várván maradok

Barátomnak

Tordán 12. jan. 1828.

Szerető Barátya

Ar. R. Székely Sándor mk.

Tordai Unitárius pap és professor.

4. Toldy Ferencznek.

Kedves Barátom!

Most esztendeje tett barátságos ajánlásának és Ígéretének eleget tenni kívánván, ezen ujj Eposzt egyenesen barátságába ajánlom és melléje tévé a Székely című Eposzomat, együtt hogy kiadni méltóztassék, mint barát barátját és oly nemes lelkű Recensort, kinek tudományos és méjj érzésű lelke előttem is ismérletes — szeretettel kérem. Halgatunk mi itt Erdélyben, a mi nékem nagyon fáj, hogy a külföldnek megvettetésre okot szolgáltatunk ezen káros indifferentiával.

A Jobbításokat megtettem szorgalmatosán, a letisztalásra időm nem vala, de a tisztalót igyekeztem minden jegyzésekre nyomba utasítni, a több jobbítni valókat, valaha; de mostani környületim szerént nem — lehet igazitnom. Azomban, reméllem a Magyar Nemes Nemzet nem fogja balul venni tettemet addig is, míg tökelletesbet adhatok.

Szeretném olyan formában megjelenni szemlélni, mint a Schiller Munkái poétái taschenformátban. — Egyébaránt méltóztat engemet tudósítni érdemes tiszta szándéka felől. A nyereségtől nem vagyok elfoglaltatva, — megelégszem, ha egy exemplárt nyerhetek belőle. —

Mint távol földre küldött gyermekét az édes Atya, szives szeretettel ajánlom ezen Munkámat felette tiszttelt ismérletlen Barátom tetszésibe maradván

Kedves Barátomnak

Tordán la^a Xbrs.

Tiszttelő Baráttya

Székely Sándor

Tordai Unitárius Pap és Tlieologia

professora.

5. Toldy Ferencznek.

Schedel Ferencz Barátomnak idvezletemet!

Eposzomra tett bencses Becsíóját Barátomnak tisztelettel olvastam s magam is elhatároztam azt ujjalag dolgozni. Akkori környületeim azt nem engedék. Tiszttelt Barátomot azért azon instálom, hogy valamely Erdélybe jövő alkalmatosságtól, légyen az bárha költséges is — akár kereskedő által, akár postán, az ígért bencses kézikönyvei együtter, melyet az Oskolai Ifjúság számára is használni eltökéllettem, méltóztassák elküldeni, és ha lehetne sietőleg.

Egyébarán t nagy érdemű bencses baráttsgába ajánlva magam maradok

Kedves ismeretlen Barátomnak

Tordán 7^{dik} jan. 1830.

Tiszttelője Idvezlője

Székely Sándor mk.

6. Toldy Ferencznek.

Toldi Ferencz Úrnak idvezletemet!

Folyó esztendő elején indíték Pestre Levelet bizonyos kereskedőtől nagyon tiszttelt Barátomhoz; de mindeddig nem vett válasza miatt kétségen vagyok, ha valyon kézhez adott-e? melyre nézve ezen bizonyos alkalmatosság kétség kívül

¹ 1828. Az évszám nincs kitéve. Toldy jegyzete: Vettem jan. 3. 829.

² Lehüldeni vagy elküldeni helyett.

fezéhez vijendi barátságos kérésemet az iránt, liogy azon beszes Recencióján általment Eposzt, a *Meghódoltatott Dácziát* nékem valamely siető, de bizonyos alkalmatosságtól, mentői hamarább leküldeni méltóztassék, akár posta terhszekerben, akár kereskedő által esvén meg. A portót magaménak fogom tartani.

Szükségesnek látom arra nézve a kijegyzett javításokat, melyeket barátságos érzéssel vettem, mentül elébb megtenni.

Én felette fájlalom, hogy a mint Erdélyben szárnyal a Hir, az Aurórából talán az Erdélyiek ki volnának rekesztre.

Itt Erdélyben, az igaz, nem élünk mi óly nagy világban, mint a Pesti. Azomban tudjuk igenis, mivel tartozunk azon honni Nyelv iránt, mely valaha nállunk fejedelmi, udvari Nyelv volt és ha lassan is, előnyomálni törekedünk. Közelebbről indúla meg Kolosvárt Aglája című folyó írás. Zeyk úr a Kenyérmezei ütközetet megírá mintegy tizenöt ívnyi derék Eposzban és kiadni szándékozik. A mint látom, itt most kezdődik nagyobb energiában a Magyar szép Litteratura. Idővel Erdélyből is származhatnak Classikai művek

Pestre magam is a jövő őszön, ha az idő kedvezend, felrándulni szándékozom. — Válaszát kérőleg várva, maradok tisztelettel, Tordan 15-ik mart. 1830.

Baráttya
Székely Sándor.

E levelek irodalomtörténeti adatait már fölhasználtam e
czikkem első, életrajzi szakaszában.

¹ A kolozsvári „Aglája” Kelemen János szerkesztésében 1829—1831. jelent meg négy kötetben. Az utolsó kötet hozta Székely Sándornak „Hattyú-eposz Hunyadiról” ez hősi költeményét.

² Zeykfalví *Idős b Zeyk János Munkáji* I—IV. köt. Nagyenyed 1832—33 (I—II. köt.) és Kolozsvár 1845 (III—IV. köt.). E gyűjtemény II. kötetében jelent meg a Székely említette eposz e címrrel: *Bátor i, Kinizsi. Két magyar Hős a’ Kenyérmezején Öt Énekben* (148 lap, azután Pótlék, 149—158. 1., magyarázatok, és Végszó, 159—172. 1.)

Székely Sándornak több leveleiről, vagy hozzá intézettekről (édes anyjának egy ,Szabéd 1846. 5.' Febr. keltés ,szerető édes Anyád Szekeres Klára aláírású, de merőben tartalmatlan leveiét nem számítva) nem tudok. Toldy (*Magyar Költők Élete* II, 50. 1. a Kazinczy Ferencz életrajzához csatolt jegyzetben) azon írók sorában, kikkel Kazinczy levelezett, Székely Sándort is említi; de ez adata talán téves emlékezésen alapul.

HEINRICH GUSZTÁV.

A'

SZÉKELYEK ERDÉLYBEN.

HÓSI KÖLTEMÉNY.

1822.

E kiadás betűhíven adja a *Hébe* szövegét, a szerzőnek saját javításaival. (L. fönt 79—80. 1.)

ELSŐ ÉNEK.

Fegyvereket zengek 's nagytettű Hőseket, a' kik
Hadviselő kézzel legelébb fundáltanak Erdély'
Halmain Országot, miután Szikambria' téren
A' Honnyos Nemzet két részre szakadva csatázott
Egytársával. Sok erős Scythák elindítanak ottan
És rágták Nyúgöt¹ fövenyét jeles éjszaki férfjak.
Hét ezeren maradának az ádáz liarcznak utána,
Irnakkal, miután Aladár elhulla vízézül,
És Irnakra maradt a' kormány. Khába leindult
Iszter folyamnál Elejének földjire vissza,
írnak hátramaradt, 's Nyugoton letelepedni vágya,
Mond-el Múza mi ok kiszette-fel ekkor Élőink²
'S hogy mentek vérrel nyert Országokba veszély közt.
Isteni végzetként indultak menybeli jellel,
A' tündér Ország³ keresésére. Véromlással
Nyerhették az arany almát el az Oltvizi kertből.
Ettől függe szabad Honnyok⁴ birodalma, tehát ezt,
Ezt óhajtá, ezt kérésé a' Scythai hős nép.
Ott hol szóke vizét lassú Maros a' kanyarárkú
Nagy Tisza' habjaival, beömölve, zuhogva vegyíti
Széles térségen, hol most bástyájí Szegednek⁵
Fénylenek a' környül habzó két folyami parton.
Ott nyugvának erős Eleink, hogy az ütközet elmúlt.
Hölgyekkel, magzattal, erőtelen ős öregekkel

¹ *Hebe*: férfiak.

² *Hébe*: Léigidnek.

- ²⁵ Vártának alkalmat, letelepleni honnyot ügyeltek.
 Könnyeze a' Népség lionnyotlan, rontva. Csekély szám.
 Kérte Vezéreit és esedezve könyörge hazáért.
 Oszvejö vének azért a' Hősek tartni tanácsot.
 Fegyverben párducz-bőrrel nagy vállakon, és ott
³⁰ Śzön elébb dörgő hangon kezdette beszédét:
 «Scythák, honyszerzok, hadrontók, népeket őrzök!
 «Nincs földünk miután nagy Atilla kihalva elölünk,
 «Villongás 's testvér viadalban erős birodalma
 «Oszveomolt, 's megbírt sok Nemzeti partot ütének,
³⁵ «Es fiait haddal tüzelék egymásra kikelni.
 «Gyengék, rontottak, vagy térfükk vissza hazánkba,
 «Vagy ha nem, itt földet víván békébe maradjunk,
 «Awagy erősb és több Nemzetnek bírtoki honján
 «Versengvén végkép' megemésztetik e' kicsiny Őrnép;
⁴⁰ «Vagy kéntetve Úrat szolgáland 's rabkenyeren él,
 «Hadgyoz' Eleink' hív fényét ködbe borítva.»
 Szót végezve leült. Felkölt Zámbor fia Káinok,
 És rezegő hangját ekként intézte feleihez:
 «Honnyosok, Országot fundálók, harczra serények!
⁴⁵ «Haljátok szavamat! Térjünk haza régi Élőink'
 «Országába, nehéz rontott Nemzetnek erősek
 «Harczaiban kétes viadallal szerzeni honnyot.
 «Mert bár hadrahevült Honnyost rettenteni nagy mív,
 «Hölgyeiért, haza, 's Isteniért dulakodva kietlen:
⁵⁰ «Am de csekély hadinép megrontatik a' nagy erőtől.
 «Mi harczolva halunk, feleségink férj télén, árván
 «Gyermekek és Öregek, rablóknak préda leendnek.»
 Végzé 's a' zuhogó sereg égre emelte robajját,
 És készült haza, és buzgón kísztette Vezérit.
⁵⁵ Felkele most írnak, 's így monda Vezéri szavával:
 «Népvezetők, hadban bölcsék, sereg' őrjei, Scythák!
 «Vajh mi okon térnénk Eleink' vad földire vissza.
 «Jég és fergetegek' honnyába, sovány bércekre.
 «Hős Eleink kijövének; ez ok kísztette kijőni
⁶⁰ «Éjszakról bőv és termékeny földre lakozni,

«Kincsei, vértemelő borral gazdagra, nemesre,
 «Es örököl hagyták unokáknak, 's bírni sajátul.
 «Térjünk vissza nehéz úton sivatagba, derékból.
 «Így öregink és gyermekünk elhalnak epedten,
 «Es keveset vezetendnek elérvén honyba Vezérink. es
 «Most hát én egyebet mondok, kiki tartsa eszében.
 «Földet elébb fával, terméssel gazdagot, és jó
 «Folyamokat, békés helyet visgálni tanácslom.
 «Frigyet szerzek erősök népek' Fejedelmivel, avagy
 «Hogyha külömben nem, vérrel kell szerzeni honnyot. ⁷⁰
 «Hölgy, öreg és ifjak fegyvert ingatni tudó nép,
 «Egy dandárban előálland többítni hatalmunk',
 «S mi vad oroszlányként kölykért tusakodva, csatázunk,
 «Es vagy lakföldet vívunk, benn lakni maradván,
 «Vagy honny nélkül ellehetünk, hadban oda veszvén. ⁷⁵
 «Esküszöm én legelébb, hogy kész leszek élni tinéktek,
 «Kész meghalni. Ti is vérfrigyet kössük eggyütter,
 «S Honnyunkért fegyvert ingatván, czélra siessünk.»

Mint mikor éjszak' erős zivatarja csap által az erdőn,
 A' tölgyek zúgnak, távolra kihallik az árzaj I 80
 így zúgott a' Nép, a' hang riadozva csapongott,
 Végezvén írnak seregéhez szollva, beszédjét.
 Elláták és elszánák letelepleni nyugton.
 Ekkor száz kémet nevezének menni le és fel
 Halmokot és tereket szemlélni — annakelőtte 85
 Zágón, Iladdurnak Fő-Papja, beszéleni így kezd:
 «Haddurnak védett ősnépei, Istenimádók!
 «Hős Eleink mikor a' Méotisz partjain által
 «Jöttének, áldozatot tettek menybéli jutalmul
 «A' hadakat vezető Istennek, 's célfokat érték, 90
 »Mert Isten védé: nagy dolgot kezdve mi is most
 »Áldozatot rakván, Haddurt tisztelve, könyörgjünk.»
 így szollott és Isteninek botjára könyökle.
 Visszafelelt írnak 's így hangza vezéri szavával:
 «Botviselő Fő-pap, Haddurnak titkait Őrző! 95
 «Légen akartokként a' szent szer, gyűlni parancslom

«Népeimet; könyörög, 's frigyet teend minden ezennel,
«Es osztán bizakodva, segített czélra siessünk.»

Mónii, 's pír a ncsot adott begyűjteni népeit. Erez kürt
ioo Harsoga szét a' nagy térségen, jött az özön nép,
'S görbe karét állott. Zágon mély csendben előment,
Hozva lovát ragyogó zablán, leütötte süvöltő
Bárdal, szent vérét csészékből földre leönté.

És könyörögve borúít Haddur képének elébe,
los «Haddur! Népvezető, Scythák őrzője, Hadisten!
«Ald-meg Hadnagyaink', Népünknek fegyverit áld-meg,
«És vígy békében boldog bony' földire lakni!» —

Most pedig egy jelemény úszott fenn nappal; az égen
Tűz gomb, nyúlongós szikrák hullámit omolva,
no Fen' kele a' seregek fejinéi, 's ált tartva keletre,
Lengvén hosszan elő tartósan, végre megálla
Napkeleten, sűrűn lángolt, a' mennydörogő hang
Távol bállá midön elpattant és tüze elhunyt.

Láták a' jeleményt 's hogy menybeli volna, gyaníták.
ne Felkele most Zágon 's eként szólít a' sokasághoz:
«Hadnagyok, Ősnépek, Haddur kedveltjei! nem de
«Égi tanács nélkül jelemény-fényt lát e halandó?

«Mostan azért mondóm, minden szavaimra figyeljen;
«Isteni jel, honnyunk' mutató fény — menve keletre
12 «Nyúgotról. Haddúr látványái adta élönkbe,
«Arra keresni hazát, ottan letelepleni intvén,
«És ha hiszünk Isten jelinek, bizakodva kövessük.»
Szót végezve leült. írnak kezdette beszédjét:

«Jól van menybeliek kedveltje, szavadban erő van.

125 «Hisszük az isteni fényt, indúlunk menni utánna.»

Mind ezek így menyén véghez, jelt hangza az érez kürt.

Hallák a' seregek 's készültek, mént zaboláztak

A' lovagok; rendben állott a' Scytha labanezság,

Alva fegyelmeztek fejedelmek hősi szavára.

130 Míg osztán indúlni szaruk 's kürtek recsegének.

¹ E vers hiányzik a *Hébe* szövegéből.

Melly Isten súgalta belém énekleni liarczot,
 Mondja-elő Eleink' neveit, tetteikkel egyenlőn.
 Uzon volt első szálas seregének előtte,
 Izmos, erős, vállbán széles, nagy párduczal lenge
 Bal karján, jobbal buzogánnyát hajtva vezérlé.

135.

Káinok utánna nyomnia, zekét szellengve viselve,
 És bunkót markában, után Kézd vitte legényit.
 És hős társa Ipor, két tölgyei a' hadi népnek.
 Bárdocz utánok erős bajnok seregével, azontúl
 Bágyon, homlokban csontos, feje görbe, sas orrú, uo
 Nem volt a' Scythák népében nála tanácsosb,
 És bölesebb vezető, de szavatlan kése beszélni.
 Hogyha pedig kérdetve felelt, menyörgeni tetszett
 Nyelve' nehéz szava. Varjgyas utánna lovaglott,
 S sarkantyús Gyula nagy bárdját ingatva kezében. us
 Béldi csatátértő, ménjét forgatni gyakorlott
 Orbán, 's véle Daczó veszedelmesek ellenségnek.
 Dárdásít vezeté Cserey 's bíztatta legényit,
 És hangozva kiáltoza: Os maradékok utánnam.
 Meghajlott dárdája, kakastoll inga süvegjén.

150.

Hordja öreg kézzel Kászon nagy bárdja hatalmát,
 És tiizelé ifjú népét. Szemlélte az ősz hőst
 írnak, 's ő mellett mervén-el, monda szelíden:
 «Kászon, régen erős bajnok, Haza 's Fejdelem Őrje!
 «Hajh ha serény ifjú éveidnek tartna erője,
 «És még volna veled tíz bajnok szívben egyenlő:
 «Esküszöm egy honnyot tízen megvívni tehetnők.
 «Am de időd megavult, de azért hív benned az ős szív.»
 Visszafelelt csendben sok idők nagy bajnoka Kászon:
 «írnak, Népvezető, közjót munkálni tudó Fő!   160
 «Édesen emlékszem étem' szép napjira vissza.
 «Elmúltak, gyengült testem, nem gyenge szivem még.
 «Bárha kezem lankad harczban, tusakodni tanítok.»
 Többet szollni akart, írnak lovagolva előment,
 És intette Vezéreit, és bíztatta legényit.
 írnak Atillának Krékától gyermeké, nagy hős,

155.

'S mint szent tölgyfa, erős berkekben fergeteg ellen.
Ment a' Scytha sereg, csendben lépdelve keletre,
A' Maros' örvényes partjánál. így mene hajdón
ivó Spárta' vítez faja Hőse után, mikor Ázsia dölyfös
Xerxesze Országát roppant seregével előnté,
Halmokon és tereken, kőszirtes Thermopiléhez.

És érték erdős és halmos Dáczia' földjét.
Vaskapunak nevezék a' hajdoni Népek az ösvényt,
175 Szirtek bércei közt; itt mentek elébb honnyokba.
Áltkelvén táborot járának partjin az örvényt
Hajtogató folyamnak, erőt nyugtatni javallák. -

MÁSODIK ÉNEK.

Három nap nyugvók a' völgyben az éj szaki tábor
Eleimet gyűjtvéni, szemlélve hadutat előre.
Esti homály lebegett a halmokon és erdőken. 180
írnak fővezető sietett sereghéz az évre,
Vadnyomot üze napestig; Ipor vele, Béldi, Daczó, Kézd
És Káinok nagy hős, és ötven gyorskaru ifjak.
Őzeket és vadkant, lovakon sietének, emelve
A' sűrű erdőben elé, éjféli homályban 185
Tündöklött bikkek' zöld ágain ált az ezüst hold.
Ám Haddúr Istennek egyéb gond forga eszében.
A' Kaukasz bérézét elhagyván, úsza az égben.
Emberi test képet váltott czéljára mehetni.
Görbe vadászkürtet függészt karjára jeléül, 190
Ijjpuzdrát és ijjágyat visel oldala, jobját
Buzgánnyal terhelte. Igyen siet által az erdön.
Egy pásztor kunyhót éjben kivilágítta tüzzel,
És tildéit egyedül, és készült sütni vad őzet.
A' pásztor kunyhó mellé kanyarúla az ösvény, 195
Mellyen az Éj szakiak lovakat sarkalva j övének.
Égi hatalmával még többet ezélza az Isten.
Fergeteget támaszta, setét fellegbe borítá
A' ligetet 's elvette sugárit az éjjeli holdnak.
Menyörgő villám szeldelte-el a' ködök' öbleit. 200
És távol zúgott, és hátra tekintni nehéz volt.
Jöttének a' Hösek, rettegtek Egek' viharától;
És horkolt a' ló, 's tornyolván rázta serénnyét.

¹ *Hébe*: tombolván rágta serényét.

A' kunyhóbeli láng távol csillámba az éjben.

205 Arra vezérlették a' mént, kikerülni az árzajt.

Már érték, már hátok után a' fergeteg omla.

Tudta jövésekét a' pásztor 's elejekbe kiszollalt:

«Vadnyomozók! netalán elnyomjon az éjjeli szélvész,

»Kunyhómban nyugtot lelhettek, hogyha kívántok.

210 «Környtílülve tüzem', vadakat forgatva regéljünk.

«Van borom, és gazdag hegyeinken terme gyümölcsein,

«Es pásztor vagyok és vadakat kőszirteken üzek.»

A' pásztornak erős írnak mond visszafelelven:

«Görbe hegyek hja, hű pásztor! szavad áljon az éjben

215 «Környülülve tüzed', vadakat forgatva regéljünk.

«Hogy netalán távolb mennén elnyomjon az árzaj,

«Es te szomorgj, nékünk késő leend vissza kerülni.»»

így szöllván lerakák puzdrájokat és tüze mellé

Ültek görbe karéban tölgytönkekre, 's regélni

220 így kezdének, előbb a' pásztor kezde beszédet:

«Melly Ország' magzatjai lehettek gyorskaru Hösek?

«Mert idegen köntöst és fegyvert hordátok, ámbár

«Büsze tekintetek Höseknek sejteni kisztet.»'

A' kinek így szöllalt írnak hős népében:

225 «Ejszaki lionny' magzatjai vagyunk, nyúgatra lakozni

«Jöttének Eldődink, lakföldet víjni keletre

«Isteni végzésként indulunk, hogyha talán ez

«A' rendelt Ország, itten letelepleni vágyunk.»

Visszafelelt a' sok halmoknak férjfia 's így szólít:

230 «Ejszakiak, bátor Vezetők, most Dáczia' földjét

«Értétek, 's hatalán rendelve van Istenitektől,

«Nem kétem, bízvást bírásúl venni mehettek.

«Mert egyebet mondok, kiki tartsa figyelmesen észben.

«Régen száll a' hír honnunkban, hogy hideg éjszak

«Férjfiakat küh lend halmainkat bírni sajátul.

«Gyorsakat és hadban gyakoroltakat, és kis időn túl,

«Már már ér az idő 's idegen Nép érkeze hozzáink.

«Am de hegyeink ádáz Nemzetnek rékgori honnya.

«és vizeinket erős Népeknék gyermeki lakják.

- «Nagy mív, köztek előtörvén, békébe maradni. 240
 «Mert gazdag s termékeny akár bor termeni halmon,
 «Vagy ragyogó érczet ben rejtvén szirtüregékben.
 «Vagy vadakat sűrű ligetekben, folyami hallal.
 «Völgyei meghajló magfökkel telve nagyárúk.
 «A' sok Nemzet elébb kész vassal veszni hadakban, 245
 «Mintsem öröök földjét idegen bíróra bocsátni.
 «Mert sok Népek omoltak elejtől fogva lakunkra.
 «Haljátok Hösek! ha szavam nem terheli czéltok':
 «Dák népek, szilaj ok, telepedtenek itt le először.
 «Jöttek azontúl Géta fajak, frigyosztva lakoztak. 250
 «Halmos részen amaz, folyam' tér partjain ült ez.
 «Es sokszor hordtak dákot ki veszíteni egymást.
 «Majd Gepidák rohanának ezekre, nehéz viadallal
 «Foglaltak telket, de viszont egy testbe vegyültek,
 «Es eggyütt bírtak köz jussal mindenik ön részt,
 «Végre pedig súlyosb történet nyomta-el öket.
 «Róma hatalmas, erős birodalma emészte-el annyi
 «Nemzeteket 's e' kis tündér országot is osztán;
 «Tráján' hire nagyobb, mintsem ki ne tudna felőle,
 «Tráján két véres viadallal vette-meg ez honyt. 200
 «Ott az aranyhordó folyamnál, régi Dierna'
 «Kőfalait, túl a' Sztrigy mellett Zarmigethúzát,
 «Nagy Deczebal' várát, Dákok Fejedelmei' székét.
 «Attól fogva igát hordott sok időkig az Ország.
 «Jöttének a' nemzet pusztító Göthösök ismét, 205
 «Elverték a' régi lakót s rablánczra kötötték;
 «Birtokosok mentek, jött és ment birtokos újra.
 «Honnyosok érkeztek végterére. Kegyetlen Atilla
 «Járom alá kéntette az ostorozott napnyugotot.
 «Mindenn adófizető, minden fegyverviselő volt. 270
 «Elhala ő, 's mostan székében honnyi Király ül.
 «Ennyi veszély' sorain ment által küzdve az Ország.
 «Népei rontották egymást 's rontatva enyésztek.

¹ Hébe: szirte' erében.

«Ám de van egy föld rész, hegyek és szirtekkel övedzve

²⁷⁵ «Erdőkkel sűrű, jó folyamok öntözik a' tájt.

«Térjén életadó gabonák főhajtva lebegnek.

«Erdei sok vaddal bővek. — Napköltire innen. —

«Ezt ritkán szállá‘meg rabló Nemzetek árja.

«Titkos hely, csendes telepedni öregnek, erőtlen

²⁸⁰ «Gyermekek annyainak legjobb, alkalmatos Ország.

«Hogyha Hazát vívtok, vívjátok kérlek először.

«Hidjetek ismérő szavaimnak, béke jutalmaz.

«Bárha nehéz akadályok eláljak czélotok' útját,

«Bátran elő! — Mint kell odajutni kimondom ezennel.

285 «Két, egy forrásból jött folyam tészi határit,

«Innen az Örvényes Maros általfogja egész tájt;

«Partjai szőlőkkel, terméssel rakva körüi hé;

«Túl az elébb szabadon zúgó Olt sűrű kalászos

«Térséget kanyarít, osztán szirtek közé ront-bé.

290 «Két testvéri Ügyek — hallottuk régi regékből,

«Es hiszek annyi időn által jött hajdoni szónak.

«Iszter folyamnak volt egy szűz vízi leánya,

«Lisszilián; sokszor kérték Yizek-Isteni szívét.

«Am de vadászívet kedvesb vala néki feszítни,

295 «Úzni sebeslábú szarvast, 's tölgysbeli vad kant;

«Úrpán Dák népek' buja Istene hév szerelemre

«Gerjede 's a' Szűznek titkon megrontja szemérmét

«Gyilkos erőszakkal, 's egy erdei szikla üregbe

«Zárja, nehogy bűnét atyának tudni kiadná.

300 «Szirtköveket rakván a' boltra magára hagyá ott.

«Hasztalan esdeklett ott, nem jöve senki segédre.

«Megszáná Úrpán végtére az árva leánykát;

«Szarvassá czélzott elváltoztatni, de kútfő

«Inkább lenni akart 's kéré kedvezni az Isten,

^{sor} «Engede, — 's a' búcs lány két folyamot önte az elzárt

«Úrboltból tüstént, nyúgotra, keletre, titokban

«Tartott szándékát vágyván értésire adni

«Atyjának. — Jókor megtudta az Isten ezen czélt

«Es mikor a' szirtekkel övedzett Dáczia földjét

«Szintén ált folyá a' két víz menve sebessen,
 «Félbeszakítja menésekét és nagy Sczeptruma ütvén
 «A' szomszéd sziklák¹ bérez ormait ellenek ontja,
 «Ellenzé folytatni tovább, feldugva özönbe.

310

«Am de segíték még több folyamok árji is a' lányt;
 «Tengerré neveié díllengő habjait, és így
 «Altzúgván a' nagy havasok' levegői tetőin,
 «Megküldé szomorú atyjának magzata' sorsát.

315

«Iszter, az ömlengő hullámú tenger urának
 «Euxínnek korosabb fő helytartója vizeiben
 «Érdemmel legelébb, osztán nagysága' nevével,
 «Vette leányának sorsát 's védelmire² kérvén
 «Több vizek Ór urait, harezot kezdettenek Úrpán
 «Istennel. Többen megbírván egyet, az elzárt
 «Vízi leányt szomorú boltjából újra kihozták.
 «Es Úrpánt éles sziklákhöz verve megölték.
 «Szírieket elbontván, a' tengert menni bocsáták,
 «Es öröök emlékűi a' két hű folyamot Iszter
 «Gondja alá vérén meg-hagyta, nevelte vizekkel,
 «Ettől fogva neves két folyamok a' Maros és Olt.

320

«Olt vize' térségén berkekkel övedzve van egy kert,
 «Tündér kert, titkos, hol volna, kitudni nehéz mív.
 «Ennyi elég: arany alma nevet hord egy fa gyümölcse.
 «Ettől függ birodalma egész környékbeli honnynak.
 «Elnyerhetni bajos, mert Erczkert s lángos oroszlány
 «Álja nagy ajtóit jobról/ Sok kiizde, sok elliotl;
 «A' fenevad' mérgével, azért, ha reményűtek, ezzel
 «Kell legelébb megvíjni, de hogyha leverheti job'tok,
 «Akkor bírjátok békében, hadban erősek,
 «Es dicsők, nemesek, szabadok, szép honybeli Népek;
 «Erre siessetek és ide intézzétek az ösvényt.» —

335

340

ígé végezte szavát a' pásztor, halgata minden.
 Nem rebegés csak kétlések habzának eszekben.

¹ Hébe.: védelmére.

² Héliebe: érez kert, lángos.

³ Hébe: a kertnek. —

Sejté érzeteket Haddur és isteni kényként,
 Lelkeiket fentebb tüzzel melegítve felihlé,
 És bátrakká té és feleim etlen erővel
³⁴⁵ Tölté mejjeiket, 's a' Hősek zúgva kiálták:
 «írnak merre vezetsz a' tündér kertbe, menendünk
 És markolván dárdanyelet felkelni kívántak.
 Szollalt a' pásztor 's mondott elfedve beszédjét:
 eső «Hősek! akár mentek viadallal nyerni hazátok,
 «Avagy akár más Országban letelepleni vágytok:
 «Most ezen éjre maradjatok itt e' pásztori lakban,
 «És reggel tüstént indúljatok útra, kinyugván.»
 így mondott, és borkorsót ingatva kezében,
³⁵⁵ Sorra adá; itták a' Hősek Dáczia' nedvét,
 És dicsérték és áldák bőv halma' gyümölcsét.
 És vadakat szeldelve regéltek víg örömekben.
 Sok hangon dalokat zengének tűz melegénél.
 Zúga azonban künn a' dörgő fergeteg' árja.
 seo Éjfél volt; és görbe karéba ledőlve szunyadtak.
 Alvának míg a' szürkülő reggel eléjött,
 Ekkor súgárzó napfénynél visszamenének. —

HARMADIK ÉNEK.

A' ragyogó hajnal már általszálta az erdők'
Háta megöl, útnak fogván, seregeikhez elértek
A' Hösek, szakaszokra vevék és tábori rendbe.
Indultak hosszú sorban, lépdelve egyenlön,
Vállaikon párduez lengvén, kard ezombjokon ingott,
A' víz völgyen elő. — Kürtek recsegének előre.
Három nap folyton mentek, negyedére megáltak,
S tábort nyugtattak zúgó Sztrigy partja' terében.

Hajnal azonkörben ragyogó fényt szóra keletről.
Indult a' tábor. Most itt a' szürke Küküllő
Árkaiból kikelő¹ fönyyes vize' térréjt érték,
És neveket tettek két testvér víznek egyenlön;
Innen agyaghegyeken túl két Homorodnak iszapló ³⁷⁵
Kisded folyamait. Sereget nyugtattanak ottan.
És kímet küldvén nézék hova kellene tart'ni.

így történtek ezek, hallottuk régi szavakból.
A' Hösek nyugvának, az elment kémek ügyletek
Honnyot. Azonkörben éltét itt végezi Kréka.,
Kréka Atillának hű özvegye. — írnak az őr hős
Három nap rendelt sírinnepet annya nevének,
És erdőt szentelt emlékűi. Tart ma is a' név. —
Innen előbb seregelve jutának az Olt vize mellé,
És lemenének Barcza terén. Sárkány hegye innen,
Túl a' fellegütő Czenk-bérez kékelle ködökben.
Ellenben zuhogón ordított a' rohanó szél;

¹ Hébe: kékelő.

Melly Neméréről vette nevét rossz éjszaki rémről,
Rém vala ez szélvészt és fergeteget támasztó.

390 Öt napokig zúgott és tartóztatta mehetni.

Ám hatodára kies nap tünt az egekre ragyogva,
Kék fényben mutatá a' nagy térséget előttek.
Terjedt sík, hegy övedzi körűi, Olt' árka hasítja,
S Ügv' kisséb vize barna fövenyt hömpölygve seprivén.

395 Mély csendben lépdelve nyomultak előre tömöttén,

'S óhajták ha talám ez volna jelelve hazául.

Ott hol az örvényes partú Olt' habjiba önti
Ügy csendesb vizeit, volt egy sziget, isteni lakhely.
Régen Dák népek Felségei' honnya 's ligetje.

400 Itt tárták üléseket, itt műlattanak egykor

A' tündérkertben. így hívták hajdoni népek.
Hogy pedig a' kormány más Istenfajra leszálla,
Félisten maradék bírá a' kertet azontúl.

És hogy ez is kiveszett, egy vég vér-lányra maradt-le.

405 Ez tartá egyedül birtokban, férjtelen és szúz.

Mert hírszó szárnyalt és hitt hírszónak az asszony:
«Bárha kötést szerzend napnyúgoti férjei, eloszlik.
«Várna tehát új éjszaki Hőst s szent frigybeli mátkát,
«És ezzel boldog napokat töltendene mint hölgy;

410 «Ám de külömben történvén megbánja kötésit. —

Várta Alirán hős jegyesét és lángza hijába.

Ám de Kaimbárnak más gondok fortak eszében,
Hajdoni Dákvezetők' végső vérsége Kaimbár,
Argídáva' kevély Fejedelme, sok öszvetolongott

415 Nemzetnek vezetője, erős, nagy, liarczbeli bajnok,

Kérte Alíránnak jobját, kántette szerelmét.

Mit tett a' rebegő? így szólít végtére: «Kaimbár!
«Hogyha hajolt szarvát a' hold töltendi negyedszer,
«Vedd kezemet, légy férjem azontúl.» Hitte Kaimbár.

420 Búslakodott a' Szúz 's kétlette az isteni végzést.

A' folyam' mezején járdáit estvéli homályban,

¹ Hébe: Nemezéről.

² Hébe: szerzel.

És távol idegen népet szemlélve megálla.
 Négy Hösek lovagoltak elől, sarkalva serény mént.
 Budzult keblében a' tündérkerti Királyné,
 És ismétlen lángot sejt égni ereiben. 425
 Isteni titkos mív, mert Isten súgta beléje.
 Látá a' négy Höst közelíteni 's szólít elejekbe.
 «Melly anyaföld' magzatji? miért érkeztetek erre?»
 Monda, 's szelíd szemein lassan súgárza szemérme.
 «Éjszak' népe vagyunk és könnyöt szerzeni jöttünk.» 430
 Visszafelelt írnak, és titkon lepte-el a' láng. —
 «Hogyha közel céltok, nállam nyughattok az éjjén.
 «Oh Szűz» szólít írnak «bár ismétlen előttünk,
 «Itt maradunk nyugván, és osztán útra menendünk.»
 Ment a' Szűz 's vezeté a' Höseket által az ingó 435
 Termőfák' zöld gajjai közt tündéri lakába,
 így volt Alczynousz' báj kertje gyümölcsfa sorokkal
 Környülvéve — szelíd csergéssel ömöltek ereikből
 A' zengő kútfők 's a' völgyen lejtve haboztak.
 Hogy pedig ós honnyába elértek, rendre leültek. 440
 írnak elébb, osztán hős társai, és velek a' Szűz,
 És kérdezte kik és hova tartanak. így felel írnak:
 «Azia ös földünk; legelébb jött útra Baláamber,
 «Khaddika, és Karathon, 's a' hadban félszelen Uldin:
 «Optár' bűszke Ruás, nagy Mundzuk, végre Atilla, 445
 «Nyúgoti földre, sovány szirtekről, lakni sereggel.
 «Elmondotta miket tettek, mint haltak-el itten.
 «Elmondotta Atilla' hadait, Aquiléja veszélyét,
 «A' Katauni mező' vérharczát, Róma' riadtát,
 «És Straszburg' döntött falait; mert tudta soronként, 450
 «Végre beszélte miként rontá Szikambria' térén
 «Egymást a' roppant Nemzet, hogy Atilla kihalván
 «Éjjel hölgyénél vérében, magzati kardra
 «Kelenek osztatlan birodalmért. Khába kevély fi
 «A Goth vérségű Aladárral, 's vívtanak együtt. 455

¹ *Hébe*: sudta.

«Elhullott Aladár, Irnakra maradt az erőszék.

«Khába keletre fogott haza. írnak honnyosi néppel

«Isteni végzetként e' földre vezérele serget,

«Hogyha talán itten rendelte telepleni Haddur.

460 «Es az arany almát elnyervén érni hazába.» —

Így végzetté szavát és gyakran visszabeszéle.

Eltek az életadó borral s bőv honnyi gyümölcsei.

Ám de Alíránnak keblét ellepte szerelme.

Halgata és bágyadt. Terjedt titkolva az égés.

465 Ráfüggesszti széniét a' Hősre 's habza beszédben.

Ismétlette szavát 's mondásait újra felejté,

És nem bírva tüzet, lankadván reszkete és fort.

Éjjel ereszke, a' völgyekben hűs szelek ingtak.

Nincs nyúgalma, heves lángokban küzdve vezérlé

470 Irnakot, árnyékos fák közt, vagy völgyeken ejben.

Sugárzott a' hold lengő zöld ágakon által,

'S a' völgyben lemenők' árnyékát visszavetette.

így táplálta tüzet, és kínját végre kivallá.

Érté a' Vezető, és ingada 's habza tanáccsá.

⁴⁷⁵ Innen Népe' közös szava tartóztatta maradni,

Onnan az elhajló szép lány tiltotta mehetni. —

Engede a' titkos szív súgarlatnak az ért ész,

És napokat tévén a' Hős elszánta maradni.

Népeit a' tereken letelepleni hagyta 's pihenni,

480 Míg alkalmas időt indúlni vehetne viszontag. —

Hallja Kaimbár Hős a' hírt 's méregre felindult;

Öszvevoná Népét 's készült Irnakra rohanni,

A' szigetet 's Szüzét őrzé a' honnyosok ellen.

A' vész hírt hallotta 's örült a' párduczós írnak.

485 Két követet küldött fenyegetve köszöntni Kaimbárt:

Kálnokot és Bágyont 's így dörge vezéri szavával:

«Menjetek írnak hős nevivel Dák népek' Úrához,

«Mondjátok: Éjszakról jöttünk honyszerzeni erre,

«Isteni végzésből, mert Istenek a' hazavédők.

490 «Nem rablunk, nem pusztítunk, ős földjein által

«Csak szabadon mennünk engedvén útba ne áljon.»

Így szóllván, hatalom lelkét lelkekbe lehellé,
'S ök írnak' szavait hordák, Irnakhoz egyenlők. —

Hallá a' nagy szót, és fájdalom ölte Kaimbárt,
Yisszaient dölyfös mérgeből adva beszédjét: 495
«Honnyosok, ebfajták, országtalan emberek, orvok!
«Am de mi kisztete-fel távol hazा földire jönni
«Halni hazátokból. Nincsen temetője talán rossz
«Országtoknak, azért idegen port r: 'gni akartok.
«Tudjátok-meg erős nép lakja ligetbeli földem', 500
«Es megemészettek, 's nem is engedem a' szabad utat.
«Nincs egy talpalat is telepedni, temetni elég van.»
Meghozták a' hírt Irnaknak, 's főrra hevében.
Menten ezer körtek rezegének kezdeni harczot.

Ám de Kaimbárnak nagy serge se nyugva henyélve. 505
Ellenement, és öszvecsapott a' tabori néprend.

A' mének nyihogának alatt 's emelengve szököngetek.
Történek a' dárdák, a' kardél bontogat és szel.
A' levegő zúgott, a' Hösek' hangja zuhongott.
Hörgenek a' holtak vérző sebekben üvöltve. &10
így csattog vészharcza az éj szaki fergetegeknek,
Hogyha falombok közt egymást hasogatva csatáznak.
Zúg a' mély erdő, a' tölgyek súdari sívnak,
Nagy recsegés, zúgás gyakorolva zuhong az egekben.

Alkonyaiig tartott a' vérharcz 's a' csata vésze. 51&
Büszke Kaimbárnak vert népei szélyeloszoltak,
S a' diadalmasokat hagyták a' hadmezejében.
Láttá riadt népét, a' vészt 's nem féle Kaimbár,
Isméretlen az ijedelem. Sarkalva vezérlé
Négyszeresen dobogó ménjét, és félszten ordít, 520
Ordít érzetiben vesztének, mint vad oroszlány.
És Irnakra rohant és vagdalt, szeldele és tört.
Ellentáll a' Hős, és mint tölgy ingani nem tud.
És kifog öldöklő vágásokat, és leüt újra,
És gyakorolva ütést, kopj áj át újra emelte, 525
És lesüvöltve csapott; csattogtanak a' sisak és ing,
Ért a rettentő, 's zeng a' nagy kopjalap ütvén:

- 'S Lépdel előre nehéz lépéshoz Atillai rája.
 'S Mint három szárnyú menyköt ki nem álhat az ércszirt,
 530 Kopjajutások alatt akképen Kaimbár
 És félelmetlen mejjében érzi veszéljét,
 S Még egyszer fegyvert markolni tüzelte halála. -
 Lelkessé 's gyorsá tévének. — A scytha taréjos
 Siskát ingatván és győzedelemek örvén.
 535 Sűrű kopjával nagy ütésekkel oszta viszontag¹
 S végre Kaimbárnak kopnyáját messze lesújtja.
 'S békéggé a' nagy nap' harczát karja' ütése.
 Esti homály lebegett a' környiben, s' nyúgoti szelő.
 A' diadalszerző Hősek nyugvának örvülve.
 540 Osztogaták az idős bort 's jártak honnyosi tánczot,
 Szellengőn, párral, büszkén emelengve, kiáltva.
 Ám Haddur Istennek egyéb tárgy fogta figyelmét.
 Úszó tűzgombot hagya lángzaui a' levegőben.
 Állva maradt és fénye soká szikráza felettek,
 545 Osztán elpattant, 's dörgése zuhogva csapongott.
 Zágon előállott és mondott főpapi szóval:
 «Éjszakiak, védő Haddúr kedveltjei, Hősek!
 «Haddúr áldá-meg hadrontó fegyvereinket;
 «Haddúr' kedve hogy itt lionyot választva maradjunk.
 550 «Jelfényt külde 's tanít mit keljen tenni ezentúl.»
 így szollott és áldozatot teve, 's Istenit áldá
 Mind az egész Népség, és hitt a' főpapi szónak.
 írnak Aliránnal frigyet köte és hitet esküdt,
 'S részese lett vérrel védett vize partinak, és bőv
 555 Erdeinek, 'se just unokákra maradni liatárzák.
 'S felfejté írnak, mit tett a' lángos oroszlány,
 A' tündérkertnek vad bajnoka és az arany fa. —
 És szakaszokra vévé sergét, székekre felosztván,
 És Székelyeknek nevezé a' székbeli Honnyost.

ARANYAS-EÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR.

¹ A 527—535. versek (innen: Ért a rettentő — eddig oszta viszontag hiányzanak a Hehe szövegéből.

FÜGGELÉK.

A szerző hagyatékában reánk maradt eposzának eredeti kézirata fi. fönt 68. 1.), mely az I. és II. éneket már közel oly alakiban tartalmazza, mint az a *Hébében* 1823-ban nyomtatásban megjelent, míg a III. ének talán e részletnek első fogalmazványa, mely a *Hebe* szövegétől tetemesben tér el.

A következőkben pontosan adom e kézirat szövegének eltéréseit a nyomtatásban megjelent és e füzetben philologai megbízhatósággal újra lenyomatott szövegetől.

A sor száma után áll az illető sornak az a része, szava, ki-fejezése, mely a kéziratban más, eltérő alakban található. A kézirat szövegét e jel] választja el a nyomtatott szövegtől, azonfelül a kézirati szöveg minden dőlt írással van szedve. Pl. I, 29. Fegyverben párducz-bőrrel] *Paisok alatt párducz bőrrel* a. m. az

I. ének 29. versében a közzétett szövegnek e szavai helyett: «Fegyverben párducz-bőrrel a költő fönmaradt kéziratában e szavak olvashatók: *Paisok alatt párducz bőrrel*. Az illető versnek többi szavai teljesen összevágnak a kézirat megfelelő részével. Előbb: a. m. az illető szó helyén előbb a következő szó állt, melyet azonban a költő kitörölt s a most olvashatóval pótolt.

Megjegyzem még, hogy az eltéréseket a két szöveg között lehető teljesen és pontosan kívántam közölni. Nem tudom, eltaláltam-e mindenütt a helyest. A kézirat írása ugyanis részben nagyon hanyag, sokszor elmosódott, másutt rövidítésekkel homályos. Hozzá járul, hogy Székely ritkán rakja föl az írásjeleket, pl. a hosszúsági jeleket, és nagyon ingadozik a nagy betük használatában. Mind e sajátságokat iparkodtam híven föltüntetni, a mennyire a kéziratot kibetűzhettem; de lényegesebb dolog semmi esetre sem kerülte el a figyelmemet.

A két szöveg összehasonlítása főleg egy szempontból érde-

kés: Tanulságosan mutatja, hogy a költő hogyan küzd a nyelv vei és a verssel, míg végre azt a (majdnem kivétel nélkül helyesebb és költőibb) szöveget megállapíthatta, mely nyilvánosságra jutva, nyomban nagy hatást tett és egyik legnagyobb kölönket nemcsak a tárgyban, hanem a nyelvben és verselésben is a kiváló tehetségének megfelelő útra terelte.

ELSŐ ÉNEK.

1. nagytettű] *nagy tettä*
  5. Sczythák] *Sczithák*
  0. jeles éjszaki férfjak] *Napkölti vitézek*
  9. Es Irnakra] 'S *Bölc Jenára*
  10. földjire] *földire*
  11. letelepedni] *leteleplcni*
  12. ekkor] *akkor*
  14. keresésére] *keresésire*
  17. Sczythai] *Sczithai*
  19. Kanyarárkú] *Kanyar ütrkú*
  21. térségen] *térségén*
  24. ős öregekkel] *ősvénekkel*
  25. honyotlan, rontva. Csekély szám.] *honny nélktüл, rontva- csekély szám.*
  29. Fegyverben párducz-bőrrel] *Paisok alatt párduez bőrrel*
  30. beszédét] *beszédjét*
  31. Sczythák] *Sczithák*
  32. földünk] *könnyünk*
  33. erős] *nagy*
  36. rontottak] *rongáltak*
  38. Avagy . . . honján] *Avagy . . . földén*
  39. kicsiny] *kicsin*
  41. hív] *nagy*
  42. Szót végezve . . . Zámbor' fia Káinok] *Eként szólva . . . Orbánd fia Kátszon*
  43. rezegő . . . feleihez] *rezgő . . . Feleihez*
- A 43. vers után a következő, utólag áthúzott tizenegy vers következik a kéziratban:
- Uzon erős bajnok, dárdát tördegni tudó Hős
Bölcsen zeng nyelved, mint méz szavad édesen ömlik*

*Boldog atyád, hajh! emlékszem még régi időkre.
 Bátor szószolló vala a nagy Atilla csatáin.
 Ó meg holt kenyeres társam, diadalbeli nagy hős
 Jó 's bölcs férfi apát követő fiát adva minékünk
 En még élek öreg magzatlan, — hadban esett cl
 Egyetlen bajnok fiám, őr je erőtlen időmnek,
 így mondott az öreg vezető 's elföjla (9) beszéde.
 Eként szólva leült felhőit Zombor fia Kösön.
 Felkele most Kandó — 's így zuga nehéz szavú nyelve.*

46. rontott] romlott
47. Harczaiban] Harczában
49. Hölgyeiért... dulakodva] S Hölgyéért... harczolva
50. liadinép] hadnép
51. árván] otthon
54. készült] vágott
56. Sczythák] Sczíthák
58. honnyába, sovány] hornyába, Sovány
61. vértemelő] vért tüzelő
64. így ... elhalnak] Es ... elhullnak
65. honyba] vissza
66. tartsa] tarosa
68. helyet vizsgálni tanácslom] telket czirkálni tanácsok
69. avvagy] avagy
70. vérrel] haddal
71. ifjak] magzat
72. dandárban előálland többítni] dandár db an előáljon, többit i
75. lionny nélkül ellehetünk, hadban] honig nélkül élhetünk
harczban
78. Honnyunkért] Hongunkért
80. zúgnak, távolra ... árzaj] zugnak 's távolra ... ár-zaj
82. seregéhez ... beszédjét] népéhez... tanácsát
83. nyugton] Nyugton
85. Halmokat és tereket szemlélni] Halmokon és tereken
szemlélni
86. Zágon ... Fő-Papja] Zoltán ... Szent papja
89. tettek menybéli] raktak Menybéli
90. 's czeljokat érték] meg is áldta Élőink
91. Mert Isten védé: nagy dolgot kezdve mi is most] Szán-
 dékát, mi okon nagy czélt indítva mi is most

92. tisztelве, könyörgjünk] *kedvezni hönyörgjük*

94. Vissza] *Viszsa*

95. Botviselő Fő-Pap] *Jámbor főpap erős* (A sor végén nincsen fölkiáltó jel).

96. a' szent szer, gyűlni] *áldozzunk, öszve*

97. könyörög, 's frigyet] *frigyet 's fogadást*

99. Monda, 's parancsot] *Mondott 's hangot*

100. Harsoga szét a' nagy térségen, jött az özön nép] *Zuga körül a térségen, jött gyermekek, öreg, hölgy*

101. Zágon mély csendben előment] *Zoltán áldozni elé ment*

102. leütötte süvöltő] 's *leüité nagy aczellú*

103. Bárdal, szent... leönté] *Bárdal 's szent... kiönté*

A 104. sor után a kéziratban a következő vers áll: *A' soka-ság zengő dörgéssel hanyta az égre.*

105. Scythák órzője, Hadisten] *Sczithák védelme hadisten*

106. Népünknek] *népének*

107. lony' . . . lakni] *Hong . . . minket.* (A sor végén pont).

A 107. vers után a kéziratban a következő vers áll: *Aid meg tardcs (tartsd) meg erőnk — hangzott Tisza és Maros öble*

108. égen] *égben*

109. nyúlongós] *nyúlongó*

110. a' seregek ... ált tartva] *a' Hösek . . . áttarta*

111. Lengvén . . . tartósan JÚszván . . . sok időig

112. Napkeleten, súrún] *Napkeletén. Sírún*

A 113. vers után a kéziratban a következő hiányos és kitörölt vers áll: *Menten elő hívд Írnák Zoltán papot.*

115. Zágon s ekként szólt] *most s eként szólt Zoltán*

117. (A sor végén nincs kérdőjel).

118. mondomb, minden] *mondomb . . . minden*

119. fény — menve] *csuda menve*

124. szavadban] *szavadba*

125. fényt] *jelt*

A 125. vers után a kéziratban még e két sor következik:

Száz kémét hűidének elébb ki tudaklani ösvényt

Es hirt hozni előre, Mi hely és Nemzetek ülnék

126. Mind ezek így menyén véghez] *Útjokban. — Végeben menyén*

127. Hallák a' seregek 's készültek, mént zaboláztak] *Alta egész seregen, készülnie. Mént zaboláznak*

A 127. vers után a kéziratban a következő két vers áll:

*A lovagok, gyerek és öregek s hív hölgyek. Erősek
Fegyvertől környül vétek — s táborig rendben*

130. recsegének] rezegének

132. tetteikkel egyenlön] kik (erős kitörölve) honybu vezették

A 132. után a kéziratban e vers áll:

Ejzak erős fiait, — rebegek nagy tetteket írni —

133. Uzon] (előbb Köszön állt, mely fölébe van írva Űzõn).

135. buzogánnyát . . . vezérle] buzogányát . . . viselte

A 135. sor után e vers következik:

Szálas nép követé, senyegetve nyomulva nyomába

136. Káinok utánna nyomúla, zekét szellengve] Zágón utánna vezérle. Zekét szellegve

137. légré nyit.] vitézít.

139. Bárdocz utánok] Bardocz utánnok

140. Bágyon] Zeig on

141. a' Sczytliák népében nála tanácsosb] hős Eleink seregében nálla tanácslóbb

142. kése] 's kése

143. tetszett] tecczett

114. Varjgyas utánna lovaglott] Varjas utánna lovagla

145. 'S sarkantyús] Sarkantyús (, Gyula nagy helyett előbb Gyulai állt).

149. utánnam] utánnom

150. Meghajlott (előbb: És haj long a elő).

151. Hordja] Horda (kijavitva ebből: Hordd).

152. az ösz hőst] vezérét

154. Haza] hazá

155. éveidnek] évidnek

156. még] meg

157. Esküszőm] eskiúszem

159. nagy] hív

A 164. sor után a következő négy vers következik:

írnak Atillának Krékántol hadra tanított (= 166. v.)

És bölcs tetteiről kedvelt fia — Főfejedelme

Sczitháknak, gyakorolt harezok nagy férfia bölcs fő

'S mint szent tölgyfa erős, (előbb: 'S nagy mint tölgy a szent)

berkekben fergeteg ellen (= 167. v.)

Ezek után még három áthúzott és alig olvasható vers.

165. intette . . . biztatta] *biztatta . . . készítette*
166. és 167. lásd fölebb a 164. sor után.
168. Scytha] *Schitha*
169. partjánál. így . . . hajdan] *partjának, így . . . hajdon*
170. vitéz] *erős*
171. Xerxesze . . . előnté] *Xerkzesi . . . ijésszté*
172. Thermopiléhez] *Thermopilére*

A 172. vers után e sor következik:

Atmenték a térséget, Pannónia földjét —

173. földjét] *bércezeit*
174. ösvényt] *utat*
175. bércei között . . . mentek . . . könny okba] *tornya kö-zött . . . jöttek . . . Hongokba*
176. járanak] *járnak tér*
177. folyamnak . . . javallák] *faljamnak . . . tanácsláJi*

MÁSODIK ÉNEK.

178. völgynben . . . , tábor] *téren . . . hősnép*
179. gyüjtvény, szemléltve] *gyüjtvén 's szemléltve*
180. Esti] *Esti* (kitörölve *Ejji*).
181. fő vezető . . . éjre] *az Urvezető . . . éjjre*
182. Béldi, Daczó, Kezd] 's *Üzön erősek*
183. És Káinok nagy hős . . . ifjak] *És Zágon. Négy Hős . . .*

Ifjak

184. lovakon] *lovakan*
185. erdőben] *bikkesben*
186. ágain ált] *lombjain át*

A 186. vers után e kitörölt sor:

Sarkantyúzva lovat csendben dobogatva siettek.

188. Kaukasz] *Kaukáz*
190. vadászkürtet] *vadászkürtöt*
191. Ijpuzdrát és íjjágyat] *ijtászkát és ijjágoyot*
192. Igeny] 's *igen*
193. éjj ben] *éjben*
194. özeti] *őzhüst*
198. támaszta, setét 1 *szollita, nehéz*

200. Meny dörgő] *Meny dörögő*
 201. távol] *távul*
 202. rettegtek] *rebegének*
 203. serényét] *sei ényit*
 208. netalán . . . elnyomjon] *netalám . . . elnyomjon*
 A 209. és 210. vers eredetileg, most áthúzva, így hangzott:

*Befogad e kunyhó (előbb: Jöjjetek és fűzemet), itt környül-
 ülve tüzeckém*

Özeket és vadakat siítvén éjjelre maradjunk

209. Kunyhóban] *Énnálam*
 214. Görbe . . . álljon, az éjben] *Messze . . . áldjon (?) ez éjjel*
 216. elnyomjon] *ellepjen*
 218. puzdrájokat] *pudájokat*
 220. kezde beszédet] *kér de szelíden*
 222. köntöst] *köntös*
 225. könny'] *Hony*
 226. lakföldet vívní] *úri hazát kaphatni*
 228. Ország] *helység*
 229. sok . . . férj fia 's így szólít] *nagy . . . pásztorra eként*
 230. Ej szakiak, bátor] *Ejszaki Hösek, erős*
 231. Értétek] (előbb: *Nyomjátok*)
 233. figyelmesen észben] *figyelve eszében*
 234. honnunkban... éjszak] *földünkén . . . Éjszak*
 235. Férfiakat . . . halmainkat] *Ifiakat . . . halmainkat*
 236. kis] (előbb: *nagy*)
 238. hegyeink] *hegyeink*
 239. gyermekí] *magzati*
 241. gazdag] (után kitörölve: *a föld*)
 242. szirtüregében] *szirtek erében*
 243. ligetekben] *berkekben*
 244. nagyárúk] *nagy áruk*
 245. sok] *vad*
 246. idegen bíróa] *idegentől bírni*
 247. Mert . . . elejtől] *Mert (előbb: Bár) . . . eleitől*
 248. Haljátok Hösek! ha szavam . . . czéltok'] *Haljad azért
*Hős, ha regém . . . czélod**
 249. Dák népek, szilaj ok] *Dákviselő népek*
 A 249. sor után a következő vers áll:
Durya, szilaj, rabló, kisded fejedelmei serge —

250. frigyosztva] köz frigybe
 252. dákot kiveszíteni] dárdát öldöllen
 254. de] de (előbb: majd)
 255. együtt bírtak] együtt bírták
 256. súlyosb] szomorú
 258. Nemzeteket] Nemzeteket (előbb: *Országot* 's)
 261. Ott] Túl
 262. Kőfalait, túl] Kőfalinál — itt
 263. Dákok Fejedelmei'] Dákok (előbb: *a régi* fejedelmei
 265. Göthösök] Gothusok
 266. rablánczra kötötték] rabigára vitették
 E 266. vers után e két vers következik:

*Es idegen Vlakkok gyarmatjai lettének elsők
 Es bírták és szántották kéntetve mezőit.*

268. Honnyosok . . . Kegyetlen] Hunyosok. . . Hatalmas
 269. Járom . . . napnyugotot] Pádcza . . . nap nyugtot

271. honnyi Király] hónyi király (E vers előbbi, áthúzott

fogalmazványa: Ámde halála után szabadabb lett Daczia földje)

274. föld] Föld

- 27 b. folyamok . . . tájt] följ amok . . . tájt (előbb: tért)
 276. Térjen] Halmokon
 277. Napköltire innen] (előbb: szép béke hazéjá)
 278. Ezt . . . szállá] (javítva ebből: Mert. . . szálliák)
 279. csendes telepedni öregnek, erőtlén] (javítva ebből: nem
tudva maradt, ismétetlen Ország)
 283. akadályok elályák] akadályok elalják
 284. Mint . . . kimondom] hogy . . . kimondom (előbb:
értésed)

286. általfogja] általfolja
 287. terméssel . . . körül bé] 's terméssel . . . körűibe.

290. testvéri] testvér

292. egy] a

293. Lisszilián . . . Vizek-Isteni] Hóarczú (javítva ebből:

Szép volt és) . . . vizek isteni

294. vadászivet] vadász íj jót
 295. Üzni . . . tölgyesbeli] 'Szűzni . . . tarszirteki
 296. Úrpán . . . buja] Úrpan (előbb: *Odin, Odrón*) ... jő
 297. 's a Szűznek titkon megrontja] ó hozzá, 's egykor elvette
 298. 's egy erdei szikla üregbe] titkon 's egy szírt üregébe

299. Zárja] Zárta

300. Szirtköveket] Sziklakot

E vers után a következő vers áll:

Tíz holnap múlt el 's még nem jőve senki segédre

301. ott, nem jőve senki segédre] *hangjára keserge az ūrbolt*

302. Úrpán . . . leánykát] *Odrón* (előbb: *Odin*)... *Leánykát*

303. Szarvassá czélzott... de kútfő] *Es özzé akard ... de a lány*

304. *Inkább lenni akart 's kére kedvezni az Istenet] Esdekké lett és kérte, hogy inkább kútfeje lenne*

305. Engede 's a' bús lány két folyamot önte az elzárt]

Bánatoson zúgó folyamnak, hagyta az Isten.

'S Kényeivel habzó két folyamot önte az elzárt

306. Úrboltból tüstént] *Lányka az ürboltból*

308. Jókor] *jobbkor*

309. Dáczia földjét] *Dacia földét*

210. ált folyá] *átfoljá*

311. Félbeszakítja menéseket . . . ütvén] *Eélbe szakasztá menteket . . . ütve*

312. ontja] *ontá*

313. Ellenzé . . . feldugva] *'S ellenzé . . . feldugta*

314. lányt] *Lányt*

316. tetőin] *tetőjén*

317. atyjának] *Attyának*

319. korosabb . . . vizeiben] *korosobb . . . vizeiben*

321. leányának sorsát 's védelmire] *Leányának balsorsát, védire*

322. Úrpán] *Odrón*

323. Többen . . . elzárt] *'s többen . . . árva*

324. szomorú] *gyilkos* (előbb: *szabadon*)

325. Úrpánt . . . sziklákhöz verve] *Odúit . . . szíriekhez véve*

326. bocsáták] *eresztvén*

328. Gondja . . . meghagyta] *Szárnya ... 's meghagyta*

330. térségén . . . övedzve] *térségén* (előbb: *térpartján*) . . . övedve

332. Enyi elég: arany alma . . . egy fa] *Enyi elég. Aranyalma... drága*

A 332. sor után e vers következik:

Ott egy arany fának közepén a görbe szigetnek

333. függ . . . honnynak] *fűg* . . . földnek
 334. bajos, mert érez kert s] *nehéz*, érez kert és
 335. ajtóját a jobról] *ajtajait a kertnek*
 336. *A senevad*] *A sene* (előbb: gyilkos) vad
 337. megvíjni] *megküzdeni*
 339. honybeli Népek] *konyha maradván*
 340. ösvényt] *utat*
 341. így végezte] *Elvégezte*
 344. melegítve] *meleg ülve*
 347. vezetsz] *vezettz*
 349. Szollalt] *Szollala*
 353. reggel . . . útra, kinyugván] *Reggel* ... a seregekhez
 354. mondott . . . ingatva] szállott . . . zúgatva (?)
 355. Dáczia] *Dacia*
 357. regéltek víg] *reg* éltének és
 358. Sok hangon] *Sokhangon*
 359. azonban künn] *azomba kívül*
 360. és görbe karéba] 's pásint ágyokra
 361. Alvának] 'S Alvónak
 362. sugárzó . . . visszamenének] *tündöklő* (*sic!*) . . . vissza
 ménénék.

HARMADIK ÉNEK.

364. seregeikhez] *Seregeikhez*
 365. szakaszokra] *Szakaszokra*
 366. egyenlőn] *soronként*
 368. völgyen] *parton*
 369. folyton] *lépést*
 370. 'S tábot nyugtattak] *Tábot járónak*

A 370. vers után a kézirat, mely a III. éneknek, úgy lát-
 szik, első fogalmazványát tartalmazza, a versek egymásutánjában
 lényegesen tér el a nyomtatásban megjelent szövegtől.

A 370. vers után a következő negyven vers következik, me-
 lyek a *Hebe* szövegében vagy teljesen hiányzanak vagy más el-
 rendezésben találhatók:

Ám de Kaimbárnak más gondok fortak eszében
Haj doni Dák nemzet végső Vérsége Kaimbár

*Zarmigethűza kevély fejdelme. Sok öszveteleplett
Nemzenek feje — vette jövéséket a Hunnoknak¹
Öszve vond erejét és elszéleszteni czélzد (előbb:*

és út jókat itten elküld)

*'S e szigetet (előbb: tiltó) serget sektetvén ellenek őrzé —
,4 vész hírt hallotta, 's tehát a pdrduezos írnak*

*'S két követet küldeti senyegetve köszöntni Kaimbdrt,
Zékelt és Zdgont 's így szollá (előbb: hagyva) vezért
szavával —*

*Menjetek írnak (előbb: Imáknak) hős nevivel Dák 's
Vlakkok Úrához*

*Mondjatok, Éjszakról jöttünk hony szerzeni itten —
Isteni végzetből, mert Istenek erre vezér ink —*

*Nem rablunk, nem pusztítunk ős földjein által —
Csak szabadon mennünk engedvén, útba ne aljon
így szolldn boszu- lelkét keblekbe lehellé —*

*Es írnak szavait hordván Imákhöz egyenlők
Megvitték a szót és fájdalom ölte Kaimbdrt.*

*'S visszaizent, dölyfös méregtől dörge beszédje
Hangosok, ebsajták, országtalan emberek, orvok!
Am de mi késztele fel távol haza (előbb: föld)*

földjire jönni,

*Ha ni hazátkorból, nincsen temetője talán rósz
Országoknak — azért idegen port rágnai akartok —
Tudjátok meg erős Nép lakja ligelbeli Földem
Es megemészettek js nemis engedem a szabad utat.
Nincs (olvashatatlan törlés) talpalatis telepedni, temetni*

elég van —

*Meghozták a ' hirt Imáknak, 's fórra hevében
Menten száz kürtek rezegének harcra tüzelve (előbb: jelent ni)
Ámde Kaimbámak nagy serge se nyugva henyélve
Ellen omolt és öszvecsapott a tábori nagy rend.
.4 mének nyihogának, az érezsszarvak recseg ének
.4 dárdák törtek, a kard él (előbb: a fegyver) csattoga
és szelt —*

Á levegő zúgott — a Hösek hangja zuhongott,

¹ E négy vershez v. ö. alább a 412—416. verseket. A további versek eddig: a görbe mezőben a nyomtatott szövegnek 482—517. versei.

A' holtak hörgőnek erős Sebeikben üvöltve.
Így csattog vészharca az éjszaki Fergetegeknek.
Hogyha falombok közt egymási ütközve hasítják
Zúg o' nagy erdő — a' tölgyek gyökrei sívnak,
Nagy recsegés, zúgás gyakorolva zuhog az Egekben
(Kitörölve: Éstig zuga az ijedelem ellenség)
Alkonyatiig zúgott a vérharcz — rettenetes vész
Büszke Kaimbárnak vert népei széljel oszoltak,
'S A Diadalmasokat hagyták a görbe (előbb: puha) mezőben
Ejjí homály lebegett a környben 's nyugati szellő.¹
A' diadalszerető Hösek nyugvónak örülve
És hadi tetteiket mondván el rendre fejenként
Osztoggatták az idős bort, jártak Honyosi tánczot²
Szellengőn, párral, büszkén emelengve, kiáltva³
Hajnal azonközben ragyogó fényt szóra keletről'

E negyven vers után a szövegnek 371. verse helyett a következő két vers áll:

*A' Hösek folytatva az isteni végzetet útnak
Indulván mentek — most itt a görbe Küküllő*

373. térdjeit érték] partjait érték (előbb: által szálfák)

376. Sereget. . . ottan] tábor. . . itten

A 377. sor után a következő két csonka vers van kitörölve, melyeknek a nyomtatott szövegben semmi nyomuk:

*Ámde Atillának kedveltebb Nője
Itt pedig egy Szomorú történet*

380. Földre (térré?) azomközben Krékan, hű Özvegye a föld
(előbb azomközben után: megtörtént Nagy Atilla)

381—383. E három vers helyett a következő hat:

*Népeit ostorozó Honnyosnak (előbb: Hösnak) meg hala ottan
Meghala nép vezető fiat adva az éjszakiaknak —
Annya nagy Imáknak — fényei temetek el az áldó
Hunnyusok a' Fejedelmi Anyát, három napig írnak*

¹ Alább a nyomtatott szövegben az 537. vers.

^{2—3} Alább az 540. és 541. versek.

⁴ E sor és az előző a kéziratban alá vannak húzva.

*Rendele ünnepülést 's az erdőt (előbb: a tájt) Anya nevéről
Krékának nevez — 's így hord nevet a' szent erdő —*

384. seregelva] (előbb: mentek)

E vers után a kéziratban a következő három vers:

*Túl a Kréka (előbb: Krékán) hegyein, 's tábort nyugtat-
tanak ottan*

.4 Kormos lányos partján, ezt tette nevéül
írnak az ömlengő (előbb: örvényes) folyamnak, barna vizéről

385. Sárkány begye innen] fel az Oltvizi parton

E vers után a kéziratban a következő vers:

Sárkánynak nevezék jobbról a fellegi szírtet

386. fellegütő Czenk-bércz kékelle] Czenk bériczét látók
lobbogni

387. a' rohanó szél] az hegyi szélvész

388. rossz] roszzz

A 389. sor után e vers következik:

így hittek Eleink és boszszút tartani képzék —

392. Kék] 'S Kék

394. seprivén] elvervén (előbb: seprivén)

E vers után a következő két sor következik:

*Újra megindultak (előbb: megállónak) tábort nyug-
tatva Élőink*

Kémlelték lakozó népét 's termései kincsét.

395.] Es csendben a víz mentében előre (előbb: partok
hosszára) nyomottak

396. 'S óhajták] És kérték

397. örvényes partú Olt' babjiba önti] ömlengő Olt szőke
vizébe fogadja

398. vizeit, volt] habját, állt

399. 's ligetje] szigetje

400. itt műlattanak] és műlattanak (előbb: itt nevelödtenekek)

401. A' tündérkertben] Egy tündér kertben

405. és szűz] özvegy

406. liírszó . . . hitt hírszónak az asszony] végzet... és végzet-
szónak az özvegy

407. Bárha. . . szerzel] Hogy (kitörölve) . . . téend

408. Várna tehát új] *Várnia* (előbb: És vára) *kell egy*

409. mint hölgy] *csendben*

410. Ámde... megbánja kötésit] *Ámde... boldogtalan elend*

411. Alirán hős jegyesét és lángza hijába.] az árva leány

Jegyesét s elidéze sok Ifjat —

E vers után a kéziratban a 412—416. versek helyett (melyek fönt a 370. vers után állnak) a következő hat sor áll, melyek, az elsőnek kivételével, át vannak húzva:

Kik jobját kérték — 's hitetek végzetbeli hittel —

Csak Jaryin — Moldvának erős fejedelme Kaimbár

Teljesedő czélját és vágya megosztani szívét

Járvin, nagy bajnok dandártördelni tudó Hős

Gétafiú! Géták ura — késié várya időzni

Es kiszette kezét a Szűznek 's kérte szerelmét

417. szólít végtére] szollá hozzája

418.] (*Jaryin törölve*), Hős bajnok, ha körét töltendi az ujj hold

E vers után a következő törlés és új sor:

'S szarvait ismét (újra) egész sugár (e sor kitörölve)

'S Sarlóját, teljes fényivel sugárzva kitölti

419. légy . . . Hitte Kaimbár! 's légy . . . várj kis idöiy

E vers után a következő sor:

Jarvin honyba siet Liszlány Szigetébe maradván

420. Búslakodott . . . kellette] Ott (kitörölve) Búslakodott.. — kérlette

A 420. sor után e két vers következik:

Néha mezön lengett szűz társival üzve homcdját

Néha Szigetjének berkében zengte keservét

421. járdáit estvéli homályban] jch 'dalt (előbb: lengett) a búslakodó Lány

422. És] Hogy

A 423. sor helyett e két sor van:

És szüzét küldette tudaklani kik volnának

'S Éjszakiak voltak, megvitte a Lányka legottan.

424. Buzdult keblében] *Felbuzdúla szaván*

425. ismeretlen . . . ereiben] *ismeretlen . . . keblében*

A 426. sor után e négy vers következik:

'S Viszaizent 's hívd a Hösekét ös szigetébe —

És engedtek azok 's illett engedni — ménének

Imákkal hét Höös csolnakba által eveztek

És a görbe sziget (előbb: 'S A tündér kertnek) szüzét

tiszteleve köszönték —

427. a négy Höst. . . szólít elejekbe] *vendégit. . . szóllá elejke*

428. Melly] *Mely*

429. 's szelíd] *szelid*

430. könyöt] *honyot*

431. lepte-el a' láng] *fórra hevében —¹*

432. czéltok, nállam nyughattok ez éjjen] *vagytok czéltók-hoz 's késni szerettek*

Ennállam nyugtot lelke induljatok újra —

433. Oh . . . ismérletlen] *O . . . ismeretlen*

434. osztán] *ismét*

E sor után a következő négy vers áll:

Míg nem honyba jutunk 's letelepleni engedi Haddur

Honytalanok hol (e sor kitörölve)

így szollvdn könyek gördültek hősi szeméből

Es titkon fájlalva sóhajta — hazát seregénének —

Sejté a Szűz és unszolta lakába viditni

435.] *Es ment és vezeté a' Hösekét (kitörölve: a fa) által az árnyas*

437. báj] *szép (előbb: Ilyen volt Kirke barlangja)*

438. csergessel ömlöltek ereikből] *csergésü folyamok (előbb: kúfejek) ömlék*

439. helyett a következő két vers:

At a' görbe mezőt — s kúifök szakadának az ormos

Szíriekből, zugó habzással lejtve kerengtek —

440. elértek, rendre leültek] *elértenek egy ürboltba*

441 helyett a következő három vers:

¹ A kéziratban e versek után a megfordított lap élén német írással e sorok olvashatók: **Innigst geliebte Freindinn! Ich lebe noch, und was damit unzertrennlich verbunden ist, Ich liebe Sie**

Beárnyalva körül akatz (előbb: borostyán akáczal) lomb-jawai az ajtók

Itt letéleplénék rendben. S honföldi (előbb: kosarakba) gyű-mölcsek

Éldelvén (előbb: Hordva elé) — sok szót füzenek, 's nyugva regéltek —

442 helyett a következő két vers:

Az szűz most kérdezte nevekként 's újra kikérdé Honnan jöttének — és hova tartanak — és felel Imák

443. legelébb jött útra] *legelébszer jött ki*

444. Khaddika] *Khcídika*

445. 's büszke ... Mundzuk] véle . . . *Mundzuck*

447. miket tettek] (előbb: miként *haltak*)

443. Elmondotta... hadait... veszétyét] *Elmondta... hadait...*

veszéljét

449. Katalaumi . . . Kóma] *Kaloni* . . . 's *Roma*

450. döntött] *döntőt*

451. rontá] (előbb: vívták)

452. kihalván] *ki műlván*

454. Keltenek ... fi] *Kelének* ... *Fi*

457. fogott . . . honnysói] *hit* . . . *Honnyosi*

földre vezérle serget (előbb: *az arany almára sietne*)

459. E vers hiányzik a kéziratból.

460. érni hazába] *honyba sietne*

461. végzetté . . . gyakran visszabeszéle] *végezte* . . . *sokszor*

vissza beszélte

462. honnyi] *őszi*

E vers után a következő sor van kitörölve:

Három nap maradónak az édes lány szigetében

463. keblét ellepte] *szívét elfogta*

464. Hallgata . . . Terjedt titkolva] *Halgata* . . . és *nőtt*

halgatva

465. habza J *habra*

466. 's mondásait] *mondásait*

467. lankadván] *bájdattan*

469. küzdve] *égne*

470. Irnakot, árnyékos fák közt, vagy völgyeiken] *A' Höst zölgalyu fák árnyékában az*

471. Sugárzott a hold lengő . . . ágakon] *Bádjattan fejlett a Hold . . . ágokon*

472. E vers hiányzik a kéziratból.

473. így . . . kínját] *És . . . lángját*

474. Érté a Vezető . . . tanácsa] *Hallá a bölcs Hös . . .*

tanácsja

475. szava] *java*

476. elhajló] *elrabló*

479. tereken J téren

481. E vers hiányzik a kéziratból.

482—517. elől állnak a kéziratban a III. ének 9. verse után.

518—537 nincsenek meg a kéziratban.

538—541 előbb állnak a III. ének 9. verse 8 fönti részlete után.

542—550. E versekhez v. ö. az I. ének 106—123. sorait.

551—559 nincsenek meg a kéziratban.

482. Népét s készült Irnakra rohanni] *erejét és elszélleszteni czélzá*

483. J 'S e szigetet (előbb: tiltó) serget fektetvén elle-nek örzé

484. örült] *tehat*

485. Két . . . küldött] 'S két . . . küldeti

486. Kálnokot és Bágyont 's így dörge] *Zékelt és Zágont 's így szollá* (előbb: *hagyva*)

487. népek'] 's *Vlakkok*

489. végzésből . . . a' hazavéddök] *végzetből . . . erre vezér ink*

492. hatalom . . . lelkekbe] *bosszú . . . keblekbe*

493. 'S ök . . . hordák] *És . . . hordván*

494. Hallá a nagy] *Meg vitték a*

495. J 'S visszaízent, dölyfös méregtől dörge beszédje

497. földire] *földjére*

499. rossz] *rósz*

500. nép . . . földem] *Nép . . . Földem*

502. egy talpalat] *talpalat*

504. ezer . . . kezdeni harczot J száz . . . hangra tüzelve

506. Ellenment . . . néprend] *Ellen omolt . . . nagy rend*

507. 's emelengve szököngetek] *az ércszarvak recsegitek*

508. Történek a dárdák . . . bontogat és szel] *A dárdák törtek . . . csattoga és szelt*

510. Högének a holtak vérzö] *A 'holtak hörgének erős*

512. hasogatva csatáznak] *ütközve hasítják*

513. mély . . . súdari] *nagy . . . gyökrei*

515. tartott . . . 's a' csata' vésze] *zúgott . . . rettenetes vész*

516. ezélyel] *széljel*

517. a' liadmezejében] *a görbe* (előbb: *puha*) *mezőben*

537. Esti] *Éjji*

A kéziratban a következő tizenöt, részben csonka vers zárja
be a III. éneket és az egész eposzt:

Hét nap jött fel (előbb: *tölt el*) *az égre, pihentek az
éjszaki sergek* *

Kyolczadik Jarvin (előbb: *Gilard*) *Moldvának nagy
fejedelme* *

Megjelen a' térségre (előbb: *a' hegyeken*) *teméntelen
embernéppel* *

Fs szidalmazván a' Hőseket ellenekindült *

Mert féllette Leánya kezét 's idgenre haragvék *

írnak meghalld Jarvint érkezni csatára *

És Seregét rendben és hadra tüzelve vezérlé

Tíz nap jött fel az égre, pihentek az éjszaki sergek

Nyolczadikára megint útnak készülni javallák.

Bárha Aliránnak *

Ámde *

Titkon Aliránnak tudtán kűl — mert tüze lángzott ¹

És kérvén a Hőst, hév szívét jegybe ajánld

Frigyet ohajta, 's hitet, de hazát forgatva eszében

A Hős menni siet, szaporán, nem tudva jövendőt.

* A csillaggal jelölt sorok a kéziratban át vannak húzva.

¹ V. ö. a nyomtatott szövegnek 553. versével.